پرۆژەی تـوێـژیـنـەوەی جـیـهـانـی

دەزگای ئایدیا بۆ فکرو لێکۆڵینەوە

خاوەنی ئیمتیاز
دەزگای ئایدیا

لێپرسراوی دەزگا
ئەنوەر حسێن

سەرپەرشتیارانی پرۆژە

ئەرسەلان حەسەن

بابان ئەنوەر

باوان عومەر

2017

خاوەنی ئیمتیاز: دەزگای ئایدیا

لێپرسراوی دەزگا: ئەنوەر حسێن

www.ideafoundation.co
ideafoun@gmail.com
www.facebook.com/dezgai.idea
07701955044 - 0533220180

ناوی کتێب: سیستمی نێودەوڵەتی: هێز یان دادپەروەری

بابەت: توێژینەوەی سیاسی

نوسەر: هاکان ئالتینای Hakan Altinay

وەرگێڕانی بۆ کوردی: ئارام مەحمود ئەحمەد

دیزاین: ئومێد محەمەد

پێداچوونەوەی: ئاکۆ عەبدولمەجید

هەڵەچن: زریان رەحیم - نیاز کەمال - کەیوان عومەر - کاوان عەبدولڕەحمان - ژیار عەلائەدین

چاپ: چاپخانەی حەمدی

تیراژ: 500دانە

ساڵی چاپ: 2017

نرخ: 1500 دینار

شوێنی چاپ: سلێمانی - کوردستان

نۆبەتی چاپ: چاپی یەکەم

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان
ژمارەی سپاردن (1819)ی ساڵی 2016 ی پێدراوە

لە بڵاوکراوەکانی دەزگای ئایدیا
زنجیرە (157)

تـوێـژیـنـەوەی جـیـهـانـی

سیستمی نێودەوڵەتی: هێز یان دادپەروەری
تێڕوانینی نوخبە و رایگشتی نۆ وڵاتی جیهان

هاکان ئالتینای Hakan Altinay
وەرگێڕانی: ئارام مەحمود ئەحمەد

پێڕست

پێشەکی: ئایا دادپەروەری گرنگی هەیە؟ هاکان ئالتینا.................11
بەڕازیل: ئارتور ئیتواسو..19
چین: دانییل فونگ..27
میسر: محەمەد مەنشاوی...35
هندستان: راکش باتابیال...43
ئیندۆنیزیا: هادی سۆساسترۆ، ئیڤان لاکسمانا..........................49
ئیتالیا: ئیتۆر گرێکۆ، ناتالی تۆچی...................................57
ژاپۆن: ماتۆفومی ئاسای...65
ئەفریقیای باشور: سیفاماندلا زۆندی.................................73
ئیسپانیا: جۆردی ڤاکوێر...81
کۆتایی: برایان ئۆرگوهارت.......................................89

پێش وتار

سیستمی نێودەوڵەتی: هێز یان دادپەروەری، کۆمەڵە وتارێکە بە هەوڵی (هاکان ئالتینای) لە ساڵی ٢٠١٠ چاپکراوە. تێگەیشتنی سەرەکی ئەم توێژینەوەیە ئەوەیە، کە لە ئێستادا دادپەروەری لە جیهاندا گرنگی هەیەو لە داهاتوشدا گرنگی زیاتری دەبێت. هەرچەندە پێشبینی دورمەودا دژوارە، بەڵام رونە کە نایەکسانییەکانی هێز لە ئەمڕۆدا کەمتر توندەو لەوانەیە لە داهاتوشدا کەمتر بێتەوە. هەرچۆنێک بێت ئاستی ئێستای یەکگرتویی جیهانی و کێشەکانی جیهان لە ئێستادا، دەرەنجامی رونی دروستبوونی هاوپەیمانێتی بۆ چارەسەری کێشەکان لێکەوتوەتەوە. گۆڕانکاری کەشوهەوا یەکێک لە بەرجەستەترین کێشەکانە، ئەگەر لایەنە سەرەکییەکان و هاووڵاتیانیان چالاکانە هاوکاری نەکەن، شارستانێتی مرۆڤایەتی دورە درێژە بە ژیانی خۆی بدات. لەبەرئەوە ئایدیا و تێگەیشتنەکان لە دادپەروەری جێی گرنگیپێدانی توێژینەوەن لەبارەی یەکگرتویی و بەرپرسیارێتی بەرامبەر یەکتر. ئەمناملکەیە کۆمەڵێک وتارە، شیکاری دۆخی ٩ وڵات دەکات (بەڕازیل، چین، میسر، هیندستان، ئیندۆنیزیا، ئیتالیا، ژاپۆن، ئەفریقیای باشور و ئیسپانیا). داوا لە هەر یەکێک لە شیکەرەوان کراوە وەڵامی ئەو پرسیارە بدەنەوە، کە نوخبە سیاسییەکان، رایگشتی لە وڵاتەکانیان، سیستمی نێودەوڵەتی بە (هۆبز)ی دەزانن، یان (کانتی)؟ هەروەها داوا لە هەر یەکێکیان کراوە ئەگەر باوەڕیان بەوە هێنا، کە سیستمێکی نێودەوڵەتی دادپەروەرانەتر دەکرێت هەبێت، تیشکبخەنە سەر گۆڕانکارییەکانی وڵاتی خۆیان، کە لە ناوەندی ئەم هەڵسەنگاندنە دان و رێژەی پشتیوانی نوخبە سیاسییەکان و رایگشتی وڵاتەکانیان بۆ چارەسەری کێشەکانی جیهان بخەنەڕو. بە پێی ئەم توێژینەوەیە رایگشتی لە بواری سیاسەتی دەرەکیشدا گرنگی بەدەستهێناوە، چونکە دەبینرێت رایگشتی لە جیهاندا زیاتر لە تێڕوانینی دانەرانی سیاسەتدا، فرە لایەنە.

بۆ نمونە: لە بەڕازیل لە دیدی رایگشتییەوە تەنیا رێگەی بڕیاردەران و نوخبە سیاسییەکان لە چوارچێوەی هاوکاریکردن لە بواری نێودەوڵەتیدا، گۆڕینی چوارچێوەی گشتی دامەزراوەی نێودەوڵەتییە،

بەشێوەیەک کە گۆڕەپانی سیاسی جیهانی بە دیموکراتیتر بزانرێت. ئەم بابەتەش پێویستی بە تێگەیشتن لە رایگشتی بەڕازیلە، کە جیهان زۆر بە نادادپەروەری دەبینێت، کە تێیدا هێزە سەرمایەدار و زلهێزەکان بەردەوام لەسەر زیانی هاووڵاتیانی لاواز گەشەدەکەن.

تێڕوانینی رایگشتی چین بۆ داهاتو زۆر رونە. زیاتر لە هەر شتێک، چین پێویستی بە تیشکخستنەسەر پێشخستنی ئابوری ناوخۆ و پاراستنی توانای خۆی بۆ گەشەی راستەقینەیە. لەم رێگەیەشدا ئەم وڵاتە ئازادانە ویلایەتە یەکگرتوەکانیان بە تاکە زلهێز، بەلایەنی کەمەوە بۆ نەوەیەکی داهاتو پەسەندکردوەو دەیکەن، بە مەرجێک ویلایەتە یەکگرتوەکان خۆی لە (دەستوەردانە ناوخۆی چین) بپارێزێت. زۆرینەی هاووڵاتیان و سیاسەتمەدارانی میسر بە گومانەوە لە دامەزراوە نێودەوڵەتییەکان دەڕوانن و پێیانوایە هێزەکانی رۆژئاوا، بە تایبەتی ویلایەتە یەکگرتوەکان، رێکخراوە نێودەوڵەتییەکانیان بۆ پاراستنی دەسەڵاتی خۆیان بەرامبەر بەرژەوەندی سیاسی و ئابوری وڵاتانی تازە گەشەسەندو بەکاردێنن و ئاڕاستەیان دەکەن. هەڵوێستی میسر بەرامبەر ئیسرائیل و تێگەیشتنی لە مافی نێودەوڵەتی تێکەڵ بەیەک کراوە. هەر چەندە میسر زیاتر لە سیاسەتەکانی ئیسرائیل نیگەرانتر بێت، میسرییەکان زیاتر مافی نێودەوڵەتی بە نادادپەروەرانە دەبینن و بەشداری کەمتریان لە بواری نێودەوڵەتیدا دەبێت.

لەلایەکی ترەوە هێزی ئاڕاستەکاری هندستان لەسەر بنەمای ئایدیای یەکسانی، دادپەروەری، سیکۆلاریزم و دیموکراسییە. لە دیدی رابەرانی هندستانەوە، دامەزراندنی سیستمێکی جیهانی نوێ لەسەر بنەمای بەها جیهانییە هاوبەشەکانی وەک ئاشتی و خۆشگوزەرانی، پێویستی بە جەختکردنەوە لەسەر یەکسانی دەبێت. کە لەم ڕووەوە دامەزراوە نێودەوڵەتییەکان، پێویستە پابەندی دەسەڵاتی دیموکراتی (کانتی) لەڕوی یاساکانەوە بن و بەڵێنی خۆیان بۆ ئەو ئامانجانە زیاتر بکەن. بەپێچەوانەوە داواکاری بۆ ئەمجۆرە سیستمە لەلایەن بەشی سەرەکی رایگشتی، کە گەرەنتی راستەقینە بەرامبەر هەوڵە نەیارەکان دەبێت، بەرەو پەراوێز دەبرێت.

ئیندۆنیزیا لەسەر رێڕەوی (دامەزراندنی جیهانێکی باشتر)، لە چوارچێوەی تیۆرێکی دێرینی خۆی بە دوای سیاسەتێکی دەرەکی سەربەخۆ و چالاکەوە دەبێت. لەهەمانکاتدا سیاسەتی ناوبراو پێکهاتەیەکە لە ئامانجی ئایدیالیستی و یاسایی وەک بەرەنگاری داگیرکاری، پشتیوانی لە سەربەخۆیی و تێگەیشتنی تەواو لە کردار، بەڵام لەگەڵ کارکردنی کردار و ئایدیالیستی لە جیهانبینی ئیندۆنیزیادا، سیاسەتی ناوخۆیی هێشتا پێش بەرژەوەندی نێودەوڵەتی خراوە. لە ئەنجامدا تێگەیشتنەکان لە سیاسەتی دەرەکی ئیندۆنیزیا تا ئاستێکی بەرز بە چۆنێتی گونجانی بەرژەوەندی ناوخۆیی (گرنگتر) و دەرەکی لەلایەن سیاسەتمەدارانەوە گرێدراوە.

ئیتالیا هێشتا بە ستراکتۆری هاوکاری ئەوروپا و ئەتلەنتیکەوە گرێدراوە. ئەگەر ئیتالیا بتوانێت لە بواری نێودەوڵەتی و ئەوروپیدا سود لە تواناکانی خۆی وەربگرێت، رەوەندێکی راست دروستدەبوو و بەمشێوەیە باوەڕی ئیتالییەکان و مەیلیان بۆ بەشداری و هاوکاری دروستکردنی سیستمێکی نێودەوڵەتی دادپەروەرانە بەهێزدەبێت.

لە دیدی نوخبە سیاسییەکانی ژاپۆن-ەوە، ئەو پرسیارەی، ئایا سیستمی نێودەوڵەتی پێویستە دادپەروەرانە بێت یان نەخێر؟ لە بنچینەدا شیاو نییە. بۆ ئەوان ویلایەتە یەکگرتوەکان گرنگە و هەرچییەک ئەمریکا بیڵێت، پەسەندیدەکەن. لە بەرامبەردا، رایگشتی بە پێی رێنمایی دەستور، کە ئاشتی و خۆشگوزەرانی ناوخۆ بە ئاشتی و خۆشگوزەرانی نێودەوڵەتییەوە گرێدەدات، جەخت لە رۆڵی ناسەربازی وڵاتەکەیان بۆ چارەسەری کێشە جیهانییەکان دەکەنەوە. تێڕوانینی ئەفریقیای باشور بۆ پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان و سیاسەتی دەرەکی نیشانیدەدات، کە دەتوانرێت سیستمی نێودەوڵەتی بۆ جیهانێکی باشتر دوبارە بنیاتبنرێتەوە، بەڵام تێڕوانینی هاووڵاتیانی ئەو وڵاتە بەرامبەر پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان ئەگەر نەڵێین رەشبینانە، ئەوابە هەستیارییەوەیە، کە دەتوانێت وردە وردە ئەفریقیای باشور بۆ دەوڵەتێک بە تێڕوانینی ریالیستی لە رەفتاری نێودەوڵەتی بگۆڕێت.

ئیسپانیاییەکان تا رێژەیەکی زۆر لایەنگری مافی نێودەوڵەتی و

ڕێگەچارەی فرەلایەنی بەرامبەر هەژموون و ڕۆڵی بەهێزتر لە کۆمەڵگە ئەوروپاییەکان بۆ وڵاتانی ئەو کیشوەرە رادەگەیەنن. لەگەڵ ئەوەشدا مەیلی ئیسپانیاییەکان بۆ چارەسەری فرەلایەن، بە لایەنی سەربازی کۆتاییدێت. تا ئێستا هاووڵاتیانی ئیسپانیا پشتیوانی خۆیان بۆ سیستمی نێودەوڵەتی و پەسەندکردنی ڕێککەوتنە نێودەوڵەتییەکان و زیادکردنی یارمەتی گەشەپێدان نمایشکردوە. بە دڵنیاییەوە ئەمە بە واتای ئامادەییان بۆ یارمەتی زیاتر نییە، چونکە پێویستی بە پەیوەندی ئاشکرا، بە پێی یاسا نێودەوڵەتییەکان، یاساکانی نەتەوەیەکگرتوەکان، دامەزراوەکانی تر و ڕێککەوتنە جیهانییەکانەوە هەیە. بە گشتی دەتوانرێت بوترێت زۆربەی شیکەرەوەکان پێیانوایە رایگشتی لە وڵاتانی خۆیان زیاتر لە بیری نوخبە سیاسییەکاندا، فرەلایەنە. هەروەها پێیانوایە تێگەیشتن لە سیستمێکی نێودەوڵەتی دادپەروەرانەتر، خواستەکان بۆ یارمەتیدانی وڵاتەکانیان بۆ چارەسەری کێشە جیهانییەکان بەهێزدەکات. لەم بارەیەوە وەک باسکرا، چین ناوازەیە. رایگشتی چین بە ڕێژەیەکی زۆر، زیاتر لە بیری نوخبە سیاسییەکانەو چین زیاتر مەیلی بۆ سەقامگیری و سیستم هەیە، نەک بەرنامەی نادیار.

لە بەشی کۆتایی ئەم توێژینەوەیەدا (برایان ئۆرگوهارت) رایدەگەیەنێت، کە دادپــەروەری و مەدەنیەتی جیهانی ئامانجی بەرفراوان و لە هەمانکاتیشدا شکۆمەندن و لەوانەیە هاوکات بەدەستنەیەن، بەڵام مرۆڤەکان بەرەو رەفتاری شایستە رێنوێنی دەکەن. ئۆرگوهارت، کە تێڕوانینێکی قوڵتری بۆ ئەم بابەتە هەیە، دەڵێت لەبەرئەوەی ناتوانرێت بە خێرایی و ئاسانی کلتورێکی جیهانی بۆ دادپەروەری و رۆحی گشتی دروستبکرێت، پێویستە بنەماکانی گەشەکردنی، ئەوەندەی دەکرێت بە خێرایی دابمەزرێن.

ناوەندی توێژینەوەی
دامەزراوەی توێژینەوە و لێکۆڵینەوەی
نێودەوڵەتی ئەبراری هاوچەرخی تاران

پێشەکی
ئایا دادپەروەری گرنگی هەیە؟

هاکان ئالتینای Hakan Altinay

(توێژەر لە بواری حوکمڕانی و هاوکاری جیهانی)

لەم دواییانەدا لە جیهاندا نیشانەکانی زۆربوونی ڕەشبینی دەبینین، چونکە بەوشێوەیەی پێمانوتراوە، دەسەڵات لە سەرجەم ڕوەکانەوە، دەسەڵاتێکی توندە، خۆشەویستی و ڕێز جێگەیەکی نییە. بەرلەوەش لەوە ئاگادارکراوینەوە، ئەگەر ئامانجێکی باڵاتریش هەبێت، کایەی زلهێزی لەلایەن وڵاتانەوە بەردەوام دەبێت.

لە هەمانکاتدا دەوترێت، زلهێزەکان وڵاتانی پاوانخواز، دیکتاتۆر و مەترسیدارن، بەشێوەیەک، کە نابێت بۆ ئەمجۆرە ڕەفتارانە هانبدرێن، هەروەها نابێت هیچ جۆرە هەستی سنورداریان بە هۆی ڕەوایی و مافی نێودەوڵەتییەوە هەبێت. ئاگادارکراوینەوە پێمانوانەبێت دەرکەوتنی هێزە جیهانییە نوێیەکان، بە واتای بەدەستهێنانی پێگەیەکی یەکسان

لەگەڵ ویلایەتە یەکگرتوەکان وەک تاکە زلهێز دەبێت. لەبەرئەوە لەم تێڕوانینەوە، روانین لە رایگشتی جیهانی وەک (زلهێزی دووەم Second Superpower) وەک ئەو کورتەباڵایانە دەبێت، کە (گالیڤەریان) لە خەودا بەستەوە، بە نەزانی دادەنرێت.

لە دیدی لایەنگرانی رەشبینی بەرامبەر سیستمی نێودەوڵەتی، ئەم تێڕوانینە سادانە بە هۆی غەفڵەت لە بیرکردنەوەی دورمەودا، لە باشترین دۆخدا لادانێکی فکری و عەقڵییەتێکی بچوک، لە خراپترین دۆخدا سەرتایەکن بۆ قەیرانێک. لەمڕوەوە سەرنجێکی تایبەتی لە دەستکەوتەکانی کاری یاسای فرە نەتەوەیی وەک هەڵوەشاندنەوەی بازرگانی کۆیلە، یان دروستکردنی (دادگایەکی تاوانی نێودەوڵەتی) نادەن.

پشتیوانانی ئەم تێڕوانینە بە ئاسانی بەو ئەنجامە دەگەن، کە دادپەروەری گرنگ نییەو ئەوە تەنیا هێزێکی گرنگە. ئەم تێڕوانینە رەشبینانەیە نەک تەنیا لە ناوەندی سیستمی نێودەوڵەتی (وڵاتانی گەشەسەندو) دەبینین، بەڵکو لە چوار دەوری ئەم سیستمەدا (وڵاتانی تازە گەشەسەندو)شدا، دەبینرێن. بە بڕوای ئەوان (هێز دروستکەری مافە)، ئەم بابەتە وڵاتانی بێهێز لە هەرجۆرێک بەرپرسیارێتی بۆ چارەسەرکردنی کێشە جیهانییەکان دوردەخاتـەوەو لە هاوکاری بەخشیویەتی. لەبەرئەوە شەیدای خودی سەرچاوەگرتو لە هێز، هەستنەکردن بە بەرپرسیارێتی بێهێزەکان بە دوای خۆیدا دێنێت، کە بە سەرنجدان هەستنەکردن بە بەرپرسیارێتی لە جیهاندا، تاکە رەشبینەکان باس لە هێزێکی رەهادەکەن.

هەرچۆنێک بێت ئەم توێژینەوەیە لەسەر ئەو گریمانەیە بونیادنراوە، کە مرۆڤەرەشبینەکان لەوانەیە لە هەڵەدابن. تێگەیشتنی

سەرەکی ئەم نوسینە ئەوەیە، کە لە ئەمڕۆدا دادپــەروەری گرنگی هەیەو لە داهاتوشدا گرنگی زیاتری دەبێت.

هەرچەندە پێشبینییە درێژمەوداکان دژوارن و پێشبینی ئەوەی، کە وڵاتانی بەڕازیل، روسیا، هندستان و چین لە پاڵ گروپی یانزە لایەنی پێکهاتو لە وڵاتە تازە دەرکەوتوەکان بتوانن بەسەر گروپی حەوتدا سەرکەون، لەوانەیە لە داهاتودا راست دەرنەچێت، بەڵام رونە نایەکسانییەکانی هێزی ئەمڕۆ کەمتر توندڕەون و لەوانەیە لە داهاتوشدا کەمتر بێت. لەم بارەدا ئاستی ئێستای یەکگرتویی جیهانی و گرنگیدان بە کێشە جیهانییەکان، دەرەنجامی رونی بۆ هاوپەیمانێتی پێویست بۆ چارەسەری کێشەکان هەیە.

بەرجەستەترین بابەت لەم بوارەدا گۆڕانکارییەکانی کەشوهەوایە. ئەگەر کارەکتەرە سەرەکییەکان و هاووڵاتیانیان بەشێوەیەکی چالاک هاوکار نەبن، دورە شارستانێتی مرۆڤایەتی درێژە بە هەبوونی خۆی بدات. رونە، کە هاوکاری چالاک و خۆویستانەی هاووڵاتیانی جیهان بە ئاسانی مەیسەر نابێت. خۆویستی و رەشبینیش ئازایەتی روبەڕوبوونەوەی هەڕەشە و پیلانگێڕییە نوێیەکانیان نابێت، لەبەرئەوە ئایدیا و تێگەیشتنەکان لە دادپــەروەری ناوەندی لێکۆڵینەوە بنەڕەتییەکان لەبارەی گرێدراوی و بەرپرسیارێتییەوە بەرامبەر یەکترن. بێتێگەیشتن لە دادپەروەری، کە بۆ زۆرێک سەرنجڕاکێشبووە و بۆتە چوارچێوەیەک بۆ لێکۆڵینەوەی مەدەنی لەجیهاندا، ناتوانرێت لە دەریای زریاناوی جیهان تێپەڕبیت.

پێکهاتەی جیهانی هێز تەنیا بابەتێک نییە، کە بەرەو دیموکراتیتر بوون دەچێت، بەڵکو لە ئێستادا بە هۆی بەرفراوانبوونی تۆڕەکانی رادیۆ و تەلەڤزیۆنەوە، رۆژ دوای رۆژ لە خەم و خۆشحاڵییەکانی یەکتر زیاتر ئاگاداردەبین.

هەرچەندە هێشتا گوندێکی جیهانی نین، بەڵام تا ڕێژەیەکی زۆر ئاگاداری دەیەیەک، یان سەدەیەک لە کێشەکانی ڕابردوی یەکترین. لەئەنجامدا ڕایگشتی لە بواری سیاسەتی دەرەکیشدا گرنگی خۆی بەدەستهێناوە. لەگەڵ ئەوەشدا دەبینرێت، کە ڕایگشتی لە جیهاندا زیاتر لە تێڕوانینی سیاسەتمەداران، فرە لایەنە.

بۆ نمونە دوا ڕاپرسی ڕێکخراوی (ڕایگشتی جیهانی) دەریدەخات، کە لەو ٢٤ وڵاتەی ڕاپرسیان تێداکراوە، لە نێوان بژاردەکانی (وڵاتەکەمان پێویستە بەردەوام مافە نێودەوڵەتییەکان بپارێزێت و پێشێلکردنیان وەک پێشێلکردنی یاسا ناوخۆییەکانە)، هەروەها (ئەگەر دەوڵەت پێیوایە ئەمکارە لە چوارچێوەی بەرژەوەندی نیشتیمانی وڵاتدا نییە، نابێت خۆی ناچاربکات مافە نێودەوڵەتییەکان بپارێزێت)، ٥٧% هاووڵاتیان پاراستنی مافە نێودەوڵەتییەکان و ٣٥% بژاردەی بەرژەوەندی نیشتیمانیان هەڵبژاردوە. وڵاتانی وەک چین، هندستان و ویلایەتە یەکگرتوەکان، کە زیاتر تاکلایەنەن، خوازیاری ڕەوەندی جیهانی بوونن، بەشێوەیەک کە ٧٤% لە چین، ٤٩% لە هندستان، ٦٩% لە ویلایەتە یەکگرتوەکان پشتیوانیان لە پاراستنی مافە نێودەوڵەتییەکان کردوە، بە هەمانشێوە یەک لەدوای یەک ١٨% و ٤٢% و ٢٩% هاووڵاتیانی ئەو وڵاتانە بژاردەی بەرژەوەندی نیشتیمانیان هەڵبژاردوە.

ئەم ڕاپرسییەی دەریخستوە، چۆن هاووڵاتیان بە ڕێژەیەکی زۆر گرنگیان بە هاوڕایی فرەلایەنی خۆیان لەگەڵ هاوتاکانیان نەداوەو بەرامبەر پشتیوانی لە مافە نێودەوڵەتییەکان هەستی تایبەتی خۆیان هەیە، کە لە ٤٨% وتیان ئەوان وەک خۆیان پشتیوانی لە مافە نێودەوڵەتییەکان دەکەن، لە ٢٨% پشتیوانی کەمتری خۆیان دەربڕی. لەبەرئەوە دەرەنجامی ڕاپرسییەکە ئەوەی دەرخست کە هەلێک بۆ

بەهێزکردنی فرەلایەنی هەیە، راپرسییەکی هاوشێوەش دەریخستوە، کە لە ٥٥% هاووڵاتیان لە ٢٤ وڵات داوایان لە دەوڵەتەکانیان کردوە مەیلی زیاتریان بۆ هاوکاری لە چوارچێوەی ئامانجە هاوبەشەکان هەبێت، لە هەمانکاتدا لە ٣٩% پێیانوابووە، کە دەوڵەتەکانیان مەیلی زۆریان بۆ رێککەوتن و سودوەرگرتن لێی هەیە.

ئەم توێژینەوەیە سکاڵایەکە دژی ئەم رەشبینییە. هەرچەندە ئایدیالیستەکان بەو هۆیەوە، کە هێشتا لە راستی تێنەگەیشتون بە رەشبین ناو دەبرێن، بەڵام دەتوانرێت ئەوان بە ئایدیالیستی میانەڕەو دابنرێن، کە ئارەزوی رەهای رەشبینی قوڵی خۆیان هەیە.

ئەرکی دروستکردنی هاوسەنگی لەنێوان ئەو بابەتانەی دەکرێت بێنەدی، لەگەڵ ئایدیالییەکان هەرگیز ئاسان نەبووە. تێگەشتنی نوسەرانی ئەم توێژینەوەیە بە سادەیی ئەوەیە، کە دادپـەروەری زیاتر لەوەی کە مرۆڤە رەشبینەکان پێیانوایە گرنگی هەبووەو لە داهاتوشدا بە کەمبوونەوەی نایەکسانییەکانی هێز گرنگییەکی زیاتر بە دەستدێنێت و یەکێتییە گەورەترەکانی پێکهاتو لە کۆمەڵگەکان پێویستتر دەبن.

ئەم توێژینەوەیە لەو وتارانە پێکهاتوە، کە شیکاری دۆخی ٩ وڵات (بەڕازیل، چین، میسر، هندستان، ئیندۆنیزیا، ئیتالیا، ژاپۆن، ئەفریقیای باشور و ئیسپانیا) دەکات. داوا لە هەر یەکێک لە شیکەرەوان کراوە وەڵامی ئەو پرسیارە بدەنەوە، کە نوخبە سیاسییەکان و رایگشتی لە وڵاتەکانیان، سیستمی نێودەوڵەتی بە پاوانخوازانە (هۆبزی) دەزانن، یان بە دادپەروەرانەو یاسایی (کانتی) دەزانن. هەروەها داوا لە هەر یەکێکیان کراوە، ئەگەر ئەو بابەتە پەسەنددەکەن، کە سیستمێکی نێودەوڵەتی دادپەروەرانەتر دەکرێت هەبێت، ئەوا باسی

گۆڕانکارییەکانی وڵاتەکانیان و ڕێژەی پشتیوانی نوخبە سیاسییەکان و رایگشتی بۆ یارمەتی وڵاتەکانیان بە مەبەستی چارەسەری کێشە جیهانییەکان بکەن.

لە نێوان ئەو ٩ شیکارەدا، خاڵی جیاواز و هاوبەش بوونیان هەیە. دەبینین وڵاتانی وەک ئەفریقیای باشور و ئیسپانیا لە رابردودا سودیان لە یەکگرتویی نێودەوڵەتی و کارە یاساییەکان وەرگرتوە و بۆ کارەکتەری نێودەوڵەتی بەرپرسیار گۆڕاون. هەروەها لە وڵاتانی وەک میسر نیشانەکانی نائومێدی قوڵ بەرامبەر سیستمی نێودەوڵەتی ئێستا دەبینین. لە راپۆرتی تایبەت بە ئیندۆنیزیا، نوسەران ناوەندی سیاسەتی نیشتیمانی بە بازنەی پەیوەندی نێوان رایگشتی نیشتیمانی و کێشە جیهانییەکان دادەنێن.

لە ژاپۆن (ماتۆفومی ئاسای Matofumi Asai) باس لە ناوەندبوونی کولتوری سیاسی دەکات. (راکیش باتابیال Rakesh Batabyal) لە شیکاری دۆخی ئێستای هندستاندا باس لە چۆنێتی دروستبوونی نەریتی دژایەتی کۆڵۆنیالیزم لە وڵاتەکەیدا دەکات. لە درێژەدا ئەوە دەخرێتەڕو، کە بەکارهێنانی یاسای جیهانی، وەک تاکتیکی هێزی نەرم بۆ بەرەوپێشبردنی بەرژەوەندی نیشتیمانی، لە بەڕازیل و ئیندۆنیزیا دەبینرێت.

لەبارەی ئیتالیاوە (ئیتۆر گریکۆ Ettore Greco) و (ناتالی تۆچی Nathalie Tocci) رایدەگەیەنن، کە نیگەرانییەکان لە پاشەکشێی ئیتالیا لە سیستمی نێودەوڵەتیدا، نابێت رێگرێک لەبەردەم هاووڵاتیبوونێکی باشی جیهانی بێت.

زۆرینەی شیکەرەوان پێیانوایە رایگشتی لە وڵاتەکانیان، لە رای نوخبە سیاسییەکانیان زیاتر فرە لایەنە. هەروەها هاوڕان کە

تێگەیشتنەکان لە سیستمێکی نێودەوڵەتی دادپەروەرانەتر، خواستەکان بۆ ئەوەی دەوڵەتەکانیان یارمەتی چارەسەری کێشە جیهانییەکان بدەن، بەهێزدەکات.

ئەو وێنەیەی بۆ چین لەلایەن (دانییێل فونگ Daniel fung) خراوەتەڕو ناوازەیە. فونگ دەڵێت رایگشتی چین بەڕێژەیەکی زۆر، لە رای نوخبە سیاسییەکانی ئەو وڵاتە زیاترە و چین ئەندامێکی دورەپەرێز لە مەترسییە بۆ سەر کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی و زیاتر مەیلی بۆ سەقامگیری و سیستم هەیە، نەک بەرنامەی سەرەڕۆیی و نادیار. لەبارەی چین و وڵاتانی تر، هونەری پاشەکەوتی هێز وەک ژیان بە گرنگ دەزانرێت.

ئێستا پرسیارەکە ئەوەیە بە تێگەیشتن لە نائومێدی زۆرێک لە وڵاتان بەرامبەر سیستمی نێودەوڵەتی، ئایا دووبارە دەتوانرێت داوایان لێبکرێت هەنگاوێکی راستەقینە بۆ دروستکردنی جیهانێکی باشتر بنێن، کە هەمووان بەرپرسیارێتی هاوبەشیان هەبێت؟ ئەمە هەمان پرسیاری سەرەکی سەردەمی ئێستایە.

لە بەشی کۆتایی ئەم توێژینەوەیەدا (برایان ئورکوهارت Brian Urquhart) رایدەگەیەنێت، کە دادپەروەری و مەدەنییبوونی جیهانی ئامانجی بەرفراوان و لە هەمانکاتیشدا شکۆمەندن، هەرچەندە لەوانەیە هاوکات بەدینەیەن، بەڵام رێنوێنیکاری مرۆڤەکان بەرەو رەفتاری شایستە دەبن.

ئورکوهارت، کە تێڕوانینێکی قوڵی بۆ ئەم بابەتە هەیە، دەڵێت: لەبەرئەوەی ناتوانرێت بە خێرایی و ئاسانی نەریتێکی جیهانی بۆ دادپــەروەری و رۆحی گشتی دروستبکرێت، پێویستە ئەوەندەی دەکرێت بنەماکانی گەشەکردنی بە خێرایی بونیاد بنرێت.

بەڕازیل

ئارتور ئیتواسو Arthue Ituassu

(مامۆستا لە زانکۆی کاسۆلیکی پونتیفاسیا لە ریۆدوجنیرۆ)

ئەگەرە بەدەستهاتوەکان لە (لێکۆڵینەوەی ناسنامە) بۆ شیکاری وڵاتان یان کەلتور و رەفتاری ئەوان لە بواری نێودەوڵەتیدا، یەکێک لە گرنگترین بابەتەکان لەبارەی گەڕانەوەی ئەم دواییە بۆ عەقڵانیی لە زانستە کۆمەڵایەتییەکانە. لە راستیدا هیچ گومانێک نییە لەوەی زۆر باسی ناسنامەی خود و چۆنێتی بیرکردنەوە لەبارەی ئەو جیهانەی تێیدا دەژین و بەپێچەوانەوە کراوە. لەم بارەیەوە چۆنێتی بیرکردنەوە لەبارەی کەسانی ترەوە پەنجەرەیەک بە روی ئێمەدا دەکاتەوە.

لەبەرئەوە لێرەدا دەڵێم، ئایدیاکانی بەڕازیل لە بارەی جیهانەوە لە ژێر کاریگەری مۆدێلی گەشە ئابوریە مێژوییەکەی لە ساڵانی 1930 تا 1989 دایە و لەسەر بنەمای ئایدیۆلۆژیای نەتەوایەتی و کۆمەڵگەی سیاسی لەبارەی ئامانجە نیشتیمانییەکانەوەیە. لەگەڵ ئەوەشدا

چوارچێوەی ناوبراو ساڵی 1989 بە وەرچەرخان بەرەو نێودەوڵەتیبوون و کۆتایی شەڕی سارد گۆڕانکاری بەرچاوی بەسەردا هات و هەڵوێستی بەڕازیل بەرامبەر جیهان لە پەراوێزییەوە بۆ بەشداری زۆرەملێ گۆڕا.

دەرەنجامی ئەم ڕێڕەوە مێژوییە پێکهاتەیەک لە دید و بۆچوونی نەتەوایەتی بەرامبەر جیهان، لەگەڵ تێڕوانینی هەستیارانە لە بواری نێودەوڵەتیدایە، لە جیاتی ئەوەی بەڕازیل بۆ بەشداری لە دروستکردنی سیستمی نێودەوڵەتی هەوڵی بدایە، دەبوو بۆ بەرژەوەندییەکانی خۆی شەڕی بکردایە. ئەم پێکهاتەیە ئایدیایەک دروستدەکات، کە پێکهاتوە لە تێگەیشتنی گۆڕەپانێکی نێودەوڵەتی نادادپەروەرانە لەسەر بنەمای هەلومەرجی نایەکسان، لەگەڵ سوننەتی دێرینی بەڕازیل لەسەر بنەمای کاری قورس و سەرکەوتن بەسەر واقعیەتە دژوارەکاندا.

لەم بارەدا هەوڵدان بۆ سیاسەتێکی نێودەوڵەتی دادپەروەرانەتر نەک تەنیا لە چوارچێوەی بەرژەوەندییەکانی بەڕازیلە، بەڵکو بۆ ئەم وڵاتە وەک هێزێکی مامناوەند ڕێگەیەکە بۆ دروستکردنی گۆڕەپانێکی نێودەوڵەتی دادپەروەرانەتر، جێگەیەک، کە هێزە مامناوەند و بچوکەکان وتەیەکیان بۆ وتن هەبێت. بێجگە لەوە بەڕازیل چاوەڕوانی پشتیوانی وڵاتانی لاوازترە بۆ ئەوەی نوێنەرایەتیان بەرامبەر دژوارییەکانی سیستمی نێودەوڵەتی بکات و بەدەستیبێنێت.

هەر چۆنێک بێت لە ساڵی 1989وە گفتوگۆ لەبارەی دادپەروەری نێودەوڵەتی بۆ هاتنەدی بەرزەفڕییە نیشتیمانییەکان لە بەڕازیل گۆڕاوە. بە سەرنجدان لەسەرجەمی ئەم بابەتانە لێرەدا گرنگترین ڕێگە بۆ ڕازیکردنی بڕیاردەران و نوخبەو هاووڵاتییە بەڕازیلییەکان بەرامبەر پێویستی هاوکاری نێودەوڵەتی بە ئامانجی بە دیموکراتیکردنی دامەزراوە نێودەوڵەتییەکان لە چوارچێوەی هاوکاری نێودەوڵەتیدا گرنگییان پێدەدرێت.

پرۆسەی بە پیشەسازیبوونی بەڕازیل لە دەیەی 1930دا دەستیپێکرد, لەسەر بنەمای ئەوەی، کە پێویستە وڵاتەکە لە کۆتی پشتبەستن بە هەناردەی بەرهەمە کشتوکاڵییەکان رزگاربکات، ئەنجامدراوە. ئەم پرۆسەیە دەرخەری لاوازی پەیوەندی نێوان ئایدیۆلۆژیاو بۆچوونە لیبراڵییەکان لە زەمینەی بازرگانی ئـازادو بەرهەمدایە، هەروەها خوازیاری ئامادەبوونی بەهێزی دەوڵەت لە پرۆسەی پیشەسازیبووندا بوو. لە دیدی نەتەوەگەراییەکانەوە، پرۆسە ئابورییە ئەنجامدراوەکان دەیتوانی پچڕاندنی گرێدراوی بەڕازیل بە بەرهەمی دەرەکی بەدوادا بێت و ئەو وڵاتە بخاتە ریزی وڵاتە پیشەسازی و زلهێزەکانەوە.

پێکهاتەی مۆدێلی گەشەی ئابوری بەڕازیل و ئایدیۆلۆژیای نەتەوەگەرایانەی، هەندێک دەرەنجامی تایبەتی لە بواری سیاسەتی دەرەوە بە دوای خۆیدا هێناوە. بۆ نمونە تا ساڵی 1989 بەڕازیل بەشێک لە بەرنامە گرنگە نێودەوڵەتییەکانی پەیوەندیدار بە بازرگانی و پەرەپێدانی بواری ناوکی و خاوەندارێتی مەعنەوییەوە نەبوو. هەروەها ئەم وڵاتە شانازی بە سەربەخۆیی لە کاتی شەڕی سارددا بەرامبەر ویلایەتەکگرتوەکان دەکرد، بۆ سەپاندنی هەژمونی ناوچەیی لەگەڵ ئەرجەنتین کێبڕکێیدەکرد.

ئەم رێڕەوە مێژوییە، قەیرانی قەرزداری دەیەی 1980 و هەڵاوسانی گەورەی بەدوای خۆیدا هێنا، کە خراپترین گرفتی داهاتی جیهان و غەفڵەت لە خزمەتگوزارییە گشتییەکان لە بوارەکانی پـەروەردە، تەندروستی، ئاسایشی گشتی و دەستڕاگەیشتنیان بە دادپەروەری لێکەوتەوە. لەگەڵ ئەوەشدا گرفتە ناوبراوەکان بەڕازیلیان ناچارکرد، بکەوێتە سەر رێگەی راست و ئەو توانایەی پێبەخشی ببێتە یەکێک لە 10 ئابورییە بەهێزەکەی جیهان. بێجگە لەوە بەڕازیل جەختی لەسەر

ئەو سیاسەتە کردەوە، کە پێویستە لە بواری نێودەوڵەتیدا بەشداری سنورداری هەبێت، یان نابێت ئەو بەڵێنانە بدات، کە کاریگەری نەرێنی لەسەر بەرنامەکانی گەشە و پرۆسەی بەهێزکردنی پێگەی رێژەیی ئەو هەبێت. لەبەرئەوە چوونە ناو رێککەوتنێکی ناوکی – بۆ نمونە رێککەوتنی راگرتنی پەرەپێدانی چەکە ناوکییەکان- وەک سنوردارییەک بۆ ئەم پرۆسەیە دادەنرا، نەک سیاسەتێکی ئاشتیخوازانە.

قەیرانە سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابورییەکانی بەڕازیل لە دەیەی 1980 و گۆڕانەکانی جیهان لە چارەکی کۆتایی سەدەی بیستەمدا – ناجێگیری بەهای دۆلار، بەرزبوونەوەی ئاستی سودی نێودەوڵەتی، ناسەقامگیری نرخی نەوت، بە جیهانیبوونی ئابوری، هەڵوەشانی یەکێتی سۆڤێت و رژێمەکانی ئەوروپای رۆژهەڵات– هۆکاری خێرابوونی گۆڕانی ئایدیۆلۆژیا لەم وڵاتە بوون.

ساڵی 1989 ساڵێکی چارەنوسساز بوو، هەرچەندە کۆمۆنیزمی پشت پەردە ئاسنییەکان بەرەو هەڵوەشان دەچوو، قەیرانی کۆمەڵایەتی لە دەرگای بەڕازیلی دەدا، بەڵام ئەم وڵاتە لەو کاتەدا سەرقاڵی یەکەم هەڵبژاردنی دیموکراتیانە بۆ هەڵبژاردنی سەرۆک کۆمار دوای کودەتای سەربازی ساڵی 1964 بوو. 22 کاندید لەم هەڵبژاردنەدا کێبڕکێیانکرد، یەکێکیان (لوید ئیناسیۆ لولا داسیلڤا Luis Inasio lula da Silva) سەرۆک کۆماری پێشو بوو، هەڵبژاردنەکەش ساڵی 1989بە دوو قۆناغ بەڕێوەچوو. جێگەی سەرسوڕمان نەبوو بابەتی هەڵبژاردنەکە باسی گەرمی بە دوای خۆیدا هێنا، دۆخی گشتی و مێژوی وڵات خرایە ژێر پرسیارەوەو شۆڕشی بەڕازیلییەکان، (شۆڕشی زەرد و سەوز) رویدا.

دوای ساڵی 1989 بەڕازیل بە تەواوی روخساری نێودەوڵەتی خۆی گۆڕی، کە لەپاڵ پڕۆسەی بە دیموکراتی بوون، دەتوانرێت بە سەرچاوەی دۆخی پڕ لە شانازی ئێستا دابنرێت. لەم بوارەدا بەڕازیل بە هێواشی و لە هەندێک باردا بە سنورداری، بەڵێنی پابەندبوون بە یاسا نێودەوڵەتییەکان بۆ بازرگانی ئازادو رێگرتن لە گەشەپێدانی ناوکی و پاراستنی ژینگەو خاوەندارێتی مەعنەویدا. دەروازەکانی بەڕازیل بە روی سەرمایەی نێودەوڵەتیدا کرانەوەو رۆڵی راستەوخۆی حکومەت لە ئابوری ناوخۆدا زۆر کەم بووەوە. کەرتی تایبەت پەرەیسەندو کۆمپانیا فرە نەتەوەییە گەورەکانی وەک (ئێمبرێر Embrear) بۆ کەرەستەی فڕۆکەوانی و (ڤال دۆ ریۆ دۆس Val do Rio Doce) لە بواری کانزا دەرکەوتن.

لەناو سەرجەم گۆڕانکارییەکاندا یەکێک لە هۆکارە سەرەکییەکانی رودانی ئەم شۆڕشە، بەشداری نێودەوڵەتی بەڕازیل بوو. ئەم وڵاتە وەک چۆن ئیتر نەیدەتوانی لە پڕۆسەی بە جیهانیبوون غافڵ بێت، ئیتر نەیدەتوانی خۆی لە باسە سیاسییە نێودەوڵەتییەکان بپارێزێت.

لەلایەکی ترەوە، دەبوو بەڕازیل تا ئەوەندی دەکرا لە کۆبوونەوە نێودەوڵەتییەکاندا بەشداربێت و بەرگری لە بەرژەوەندی و رەفتارە تایبەتیەکانی بکات. لەم کاتەدا سوننەتی نەتەوەگەرایی بەڕازیل و مەیلی بۆ بەشداریکردن، پێکهاتەیەکی لە بەرەنگاری راستەقینە بۆ بەرژەوەندییەکانی خۆیان و پێویستی یەک دەنگی لە سیستمی نێودەوڵەتیدا دروستکرد. ئەم رەفتارە پەیوەندی قوڵی بە باسە پەیوەندیدارەکان بە بەرگری لە بە دیموکراتیکردنی پڕۆسەی بڕیاردان لە گۆڕەپانی نێودەوڵەتیدا هەبوو، هەروەها ئەو ستراتیژەی

گیراوەتەبەر بە ئامانجی بەدەستهێنانی بەرژەوەندی، وەک هێزێکی مامناوەند بۆ بەدەستهێنانی پشتیوانی دەرەکـی کۆمەڵێک وڵات لە دۆخێکی هاوشێوەدا و ئەوانەی توانای سنوردارتریان هەبوو، بۆ میکانیزمێک گۆڕا.

رۆڵی بەڕازیل لە گفتوگۆکانی (دەوحە Doha Round) لەلایەن رێکخراوی بازرگانی جیهانییەوە نمونەیەکی ئەم بوارەیە. بەڕازیل وەک رابەری جیهانی تازە گەشەسەندو، بە داواکارییەکانی بۆ ئازادتر بوونی بازاڕە نێودەوڵەتییە کشتوکاڵی و یارمەتییە داراییەکان، بە دوای بەرژەوەندییەکانی خۆیەوە بوو. لەو کاتەدا پشتیوانی لە سیستمێکی بازرگانی دادپەروەرانەتر دەکرد، کە تێیدا وڵاتانی کەمتر گەشەسەندو بتوانن سود لە بازرگانی نێودەوڵەتی وەرگرن.

داواکاری بەڕازیل بۆ وەرگرتنی کورسی هەمیشەیی ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتوەکانیش هەمان لۆژیکی پەیوەندیدارە بە یاسا ژینگەییە جیهانییەکان و خاوەندارێتی مەعنەوی (بۆ نمونە لە هەڵوەشاندنەوەی قۆرخکردنی بەرهەمهێنانی دەرمانی نەخۆشی ئایدز).

سەرجەمی ئەم کارانەی بەڕازیل، بەرژەوەندییەکانی ئەو وڵاتە بە مەبەستی نەهێشتنی چوارچێوەیەکی نوخبەوی لە سیاسەت و ئابوری نێودەوڵەتیدا گرێدەدات. لەبەرئەوە وڵاتانی سەرمایەدار و بەهێز پێویستە بۆ گۆڕینی جیهان بۆ شوێنێکی دادپەروەرانەتر و یەکسانتر، قوربانیبدەن. بەرگری بەڕازیل لە بەرنامەی ناوکی ئێران لەگەڵ ئەم بابەتە یەکتر دەخوێننەوە، چونکە بڕیاردەرانی بەڕازیل، ئەم بابەتە بە دەستوەردان لە گۆڕەپانی نیشتیمانی هێزێکی مامناوەند دەزانن.

بە کورتی، رێڕەوی مێژویی بەڕازیل ئەم وڵاتەی بەرەو تێگەیشتن

لە گۆڕەپانی نێودەوڵەتی لە روی نادادپەروەرییەوە برد، کە پێویستە بۆ بەرژەوەندییەکانی خۆت و بەردەوامی مانەوەی هەوڵی تەواو بدرێت، ئەم هەوڵەش لەلایەن هاووڵاتیانی بەڕازیلەوە وەک رێگەیەک بۆ گەیشتن بە جیهانێکی دادپەروەرانەترو باشتر دەبینرێت.

تەنها رێگەی بڕیاردان و نوخبە سیاسییەکانی بەڕازیل لە چوارچێوەی رەفتاری هاوکاریکردن لە بواری نێودەوڵەتیدا، گۆڕینی تەواوی چوارچێوەی دامەزراوە نێودەوڵەتییەکانە، بەشێوەیەک بتوانرێت گۆڕەپانی سیاسی جیهانی بە دیموکراتیتر بزانرێت. ئەم بابەتەش بە دڵنیاییەوە پێویستی بەم تێگەیشتنە لەلایەن رایگشتییەوە هەیە، کە خوی (سروشتی) بەوەوەگرتوە جیهان وەک شوێنێکی زۆر نادادپەروەرانە ببینێت و تێیدا هێزە سەرمایەدار و گەورەکان بەردەوام لە هەوڵدان لە رێگەی زیانگەیاندن بە هاووڵاتیانی لاوازترەوە، پێشبکەون.

هاتنەدی ئەم ئایدیایە، بۆ نمونە چاکسازی لە ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوەیەکگرتوەکان و هەوڵە نوێیەکانی ئەمریکا و یەکێتی ئەوروپای پەیوەندیدار بە بەرنامەکانی گەشەپێدانی گفتوگۆکانی دەوحە، هەڵوێستی نوێ بەرامبەر بابەتە ژینگەییەکان، کە دۆخی وڵاتە تازەگەشەسەندوەکان لەبەرچاوبگیرێت و لە چەکداماڵینی ناوکی دەگرێتەوە. بەداخەوە بە بۆچوونی من ئەمە تەنیا رێگەیە بۆ دابینکردنی هاوکاری بەڕازیل بۆ چارەسەری کێشە جیهانییەکان.

چین

دانییێل فونگ Daniel Fung

(نوێنەری نەتەوەیی کۆنفرانسی راوێژکاری سیاسی گەلی چین)

ئەو بابەتە، کە سیاسەتی دەرەوەی چین لە کام تێڕوانینەوە (هۆبزی یان کانتی) ئیلهامی وەرگرتوە، بابەتێکی گرنگە، کە پارادۆکسی فەلسەفی لەخۆگرتوە و لەو راستییەوە سەرچاوە دەگرێت، کە فەیلەسوفە سیاسییە ناوبراوەکان، بە پێچەوانەی ئەوەی لەوانەیە لە تێڕوانینی سەرەتادا پێشبینیبکرێت، جیاوازی زۆریان لەگەڵ یەکتردا نییە.

هۆبز، زیاتر وەک رەشبینێکی بەر لە مۆدێرنە ناودەبرێت، کە لە کتێبی (لێڤیتان Leviathan) تێڕوانینی بەرامبەر سروشتی مرۆڤ، بۆ نەوەکانی داهاتو جێهێشتوە. دۆخی شەڕ، کە تێیدا هەموو وڵاتێک دژی ئەویتر بووە و هاووڵاتیان لە پێناو مانەوە لە دارستانێکدا، کە تێیدا تەنیا، لاواز، نائومێد، دڕندانە و کورتمەودایە، شەڕدەکەن.

له بەرامبەردا کانت وەک فەیلەسوفی سەردەمی رۆشنگەری ئەڵمانیای مۆدێرن وێنادەکەن، کە لە سەروبەندی شەڕی ناپلیۆن، کە لە کۆتاییەکانی سەدەی 18دا گرفتاری ببوو، لەدوا نامەی خۆیدا بە ناوی (ئاشتی نەمر Perpetual Peace) رایگەیاندوە، ئازادی مرۆڤ لە دروستکردنی فیدراسیۆنێک لە وڵاتانی ئازادە، کە پابەندی رێککەوتنێکی نێودەوڵەتی دژی شەڕ بن.

لەبارەی دووفاقییە باسکراوەکەی سەرەوە، ئەگەر نەڵێین بە هەڵە لە لۆژیکی پشت ئەوان تێگەیشتوین، پێویستە بڵێین ئەوانمان زیاد لە پێویست سادە کردوەتەوە. هۆبز جیا لە باوەڕبوون بە شەڕ، عەودالی دروستکردنی سیستمێکە بۆ کۆنترۆڵکردنی مەیلەکانی مرۆڤ بۆ بەدەستهێنانی دەسەڵات، بە مەبەستی بەدەستهێنانی بەرژەوەندییەکانی خۆی بووە. هۆبز رێگەچارەی ئەمەی بە دروستکردنی کۆمەڵگەیەکی مەدەنی بە سەرۆکایەتی دەسەڵاتدارێک و بە هەڵبژاردنی خۆویستانەی لەلایەن زۆرینەوە دەزانی، کە پێویستە ئەم سیستمە بسەپێنێت. بۆ تێگەیشتن لە هۆبز پێویستە بیرمان بێت، کە لە سەردەمی نائارامییە سیاسییە بەرفراوانەکانی دوای لە سێدارەدانی (چارلزی یەکەم) لە بەریتانیا دەژیا. کانت-یش لە ترسی سەرچاوەگرتو لە شۆڕشی فەڕەنسا دەژیا و سەودای ئاشتییەکی لە رێگەی رێککەوتنی نێودەوڵەتییەوە بە رێگری شەڕ دەزانی.

لە راستیدا هیچ یەکێک لەم بیرمەندانە بە لایەنی کەمەوە لە بواری فەلسەفەی سیاسیدا، وتەیەکی جیاواز لەیەکتری ناڵێن و هەردووکیان لە سێبەری تۆقێنەری دەسەڵاتی سەردەمی خۆیاندا بیروبۆچوونەکانیان دەربڕیوە. لە هەمانکاتدا هەردووکیان بەرامبەر دیموکراتی رەشبینبوون و رایانگەیاندوە، پێویستە سیستم بە شێوەی ستونی و لە سەرەوە

لەلایەن دەسەڵاتەوە جێبەجێبکرێت و هاووڵاتیانیش پەیڕەوی لێبکەن.

لەبەرئەوە، لە راستیدا تێڕوانینی چین بۆ سیستمی نێودەوڵەتی نمونەیی لەسەر بنەمای ئەندێشەکانی هۆبز یان کانت نەبووە و پێویستە سەرنج لەوە بدرێت، کە لەمڕۆدا هیچ دەوڵەتێک لەوانە چین باس لە بەرژەوەندی حکومەتێکی جیهانی و لە ژێر دەسەڵاتی دەسەڵاتدارێکی جیهانی ناکات. لە راستیدا چین وەک رەخنەگری بەردەوامی هەژمونی ویلایەتەیەکگرتوەکان، دەوڵەتێک نییە بتوانێت حکومەتێکی جیهانی بە رابەرایەتی ئەمریکا، کە هیچ چانسێکی بۆ سەرکەوتن بەسەریدا نییە، پەسەندبکات.

بێجگە لەوە چین مەیلی بینینی رۆڵی جێگرەوەی ئەمریکای نییە. ئەم پێگەیە دوای کشانەوەی ئوسترالیا دوای شکستی (جۆن هوارد) لە هەڵبژاردنەکانی دیسەمبەری ساڵی 2007 بە بەتاڵی ماوەتەوە و یەکێتی ئەوروپاش توانا یان مەیلی بۆ پەسەندکردنی نییە.

لە راستیدا تارمایی چین وەک دێوێک کە تێر نابێت – کە سەرچاوە سروشتییەکانی ئەفریقیا و کۆمپانیا ئەمریکیی و ئەوروپییەکان هەڵدەلوشێت، سەرچاوە کانزاییەکانی ناوخۆی پاشەکەوتدەکات، موشەک بۆ خستنەخوارەوەی مانگە دەستکردەکان، ژێردەریایی بۆ لەناوبردنی کەشتیگەلی حەوتەمی ئەمریکا و کەشتییە فڕۆکە هەڵگرەکان بۆ دەسەڵاتدارێتی بەسەر زەریاکاندا دروستدەکات، هەروەها سوپایەکی نهێنی لە هاککەرەکان بۆ بەرێخستنی شەڕی ئەلیکترۆنی دژی ئەمریکا دروستکردوە- چیرۆکێکی خەیاڵییە.

بێگومان رۆژئـاوا و بەتایبەتی ئەمریکا، کە خاوەنی زۆرترین سەرچاوەکانی هێزی لە مێژوی مۆدێرندا بۆ زیندوکردنەوەی دوبارەی خۆی هەیە، هەوڵدەدات لەو خەوە هەڵسێت و بە بەرزترین ئاست

بگات. ئەمە بە ڕێژەیەکی زۆر لە کاردانەوەی دەوڵەتەکانی کەنەدی، جۆنسۆن و نیکسۆندا دەبینین، بە ناردنی مانگی دەستکردی سپۆتنیگ لەلایەن یەکێتی سۆڤیێت و چوونە سەرمانگی یەکەم مرۆڤ و نیگەرانی لە تێزی (ژاپۆن لە پلەی یەکەمدا) (کڕینی کۆمپانیا گەورەکانی ئەمریکا وەک ستۆدیۆکانی کۆلۆمبیا و ناوەندی راکفلەر لەلایەن ژاپۆنییەکانەوە، دەیانخاتە پلەی یەکەمەوە) لەلایەن (ئێزرا ڤۆگێل Ezra Vogel) لە دەیەی 1980دا، کە ئەمریکای ناچارکرد شۆڕشی (دۆت کۆم dot-com Revolution) لە دەیەی 1990دا ئەنجامبدات.

تێڕوانینی چین بۆ داهاتو زۆر ئاسایی و رونە. بە هەمانشێوە کە رابەرانی چین لە 30 ساڵی رابردودا لە (دنگ شیائوپینگ) تا (هو جینتائۆ) جەختیانکردۆتەوە، زیاتر لە هەر شتێک چین تیشکی خستۆتە سەر نوێکردنەوەی ئابوری ناوخۆ و پاراستنی توانای خۆی بۆ بەدەستهێنانی گەشەی راستەقینەی ساڵانە و نزیکەی دوو ژمارەی پێویستە بۆ ئەوەی بتوانێت یەک لەسەر پێنجی دانیشتوانی سەر زەوی لە هەژارییەوە بگەیەنێتە ئاستێکی گونجاو. بۆ هێنانەدی ئەم ئامانجە چین پێویستی بە گۆڕەپانێکی نێودەوڵەتی سەقامگیر هەیە، بۆ ئەوەی تێپەڕینی نەوت لە تەنگەی هۆرمز و مالاکا بۆ ئاسیای رۆژهەڵات بەردەوام بێت.

هەروەها ئەم وڵاتە پێویستی بە ئابورییەکی تەندروستی جیهانی بۆ دەستەبەربوونی بازاڕ بۆ فرۆشتنی کاڵاکانی هەیە. بۆ ئەم مەبەستەش ئەم وڵاتە ئازادانە ویلایەتە یەکگرتوەکانی وەک تاکە زلهێزی جیهان، بەلایەنی کەمەوە بۆ نەوەیەکی داهاتو پەسەندکردوە و دەکات، چونکە بەمزوانە چین ئامادەنابێت ئەو بەرپرسیارێتییانەی لە ئەستۆی ئەمریکایە، بیانگرێتە ئەستۆی خۆی. لەبەرئەوە ئەگەر ویلایەتەیەکگرتوەکان خوازیاری رۆڵی پۆلیسێکی نێودەوڵەتی

هەبێت، چین بە مەرجی پاراستنی بنەمای (دەستوەرنەدان لە ناوخۆی وڵاتەکەیدا) دژایەتی ئەمریکا ناکات.

بە واتایەکیتر تا ئەو کاتەی ڕەفتاری دژ بە چین نەگرێتەبەر وەک (بوونی کەشتیگەلی حەوتەمی ئەمریکا، تەنگەی تایوان یان بەدواداچوون بۆ سیگناڵە ئەلیکترۆنییەکانی لە بنکەی ژێر دەریایی چین لە هاینان لەلایەن کەشتییە سیخوڕییەکانی ئەمریکاوە) چین چاوەکانی خۆی بەرامبەر چالاکییەکانی ئەمریکا لە جیهاندا دادەخات.

سەرجەم کارەکانی چین لە دەیەی رابردودا، پشتڕاستی تێگەیشتنی بنەڕەتی پێویستییەکانی دەکاتەوە. چوونی چین بۆ ناو ڕێکخراوی بازرگانی جیهانی ساڵی 1999 و پشتیوانیکردنی لە دامـەزراوە فرە لایەنەکان - بەتایبەتی نەتەوە یەکگرتوەکان و سەرجەم پێکهاتەی (برێتۆن وۆدز Bretton Woods) لەوانە بانکی جیهانی و سندوقی دراوی نێودەوڵەتی- دەرخەری ئەو راستییەن.

لە درێــژەدا پێویستە بوترێت، ئایا جیاوازی لە نێوان نوخبە سیاسییەکانی چین و رایگشتی ئەم وڵاتە بەرامبەر سیاسەتی دەرەوەی چین و ستراتیژی چین بەرامبەر پەیوەندییە دەرەکییەکان هەیە؟ ئەگەر وەڵامەکە بەڵێیە، ئەو جیاوازییانە چین؟

بەڕوانینێکی کورت لە دۆخی ئینتەرنێت لە چین دەردەکەوێت، کە رایگشتی ئەم وڵاتە یەکگرتو نییە. لەبەرئەوە تێڕوانینی رایگشتی چین لە تێڕوانینی نوخبە سیاسییەکانی ئەم وڵاتە جیاوازە، کە لە رێگەی پڕۆسەیەکی توندی پێکهاتو لە گفتوگۆ و دروستکردنی کۆڕایی، بەرهەمدێت.

بەشێوەیەکی گشتی ئەم پڕۆسەیە لە گفتوگۆی گەرمی رۆژئاوا، کە بە ناوی بازاڕی ئایدیاکان ناسراوە و لەلایەن راگەیاندنەکانیانەوە

روماڵدەکرێت، جیاوازە. بێجگە لەوە رونە، کە رایگشتی چین لە بابەتەکانی سیاسەتی دەرەوە زیاتر لە نوخبە سیاسییەکان، کە مەیلیان بۆ پشتیوانی و پەیڕەوی لە چواچێوە باوەکان دەکەن، نەتەوەگەرایانەیە.

لە بابەتەکانی پەیوەندیدار بە یەکگرتویی خاک و پەیوەندی لەگەڵ تایوان و یەکپارچەیی لەگەڵ ئەم دورگەیە، تبت و شین جیانگ، بۆچوونی زۆرینەی هاووڵاتیانی چین بەلایەنی کەمەوە بە هەمانشێوەی تێڕوانینی نوخبە سیاسییەکان، نەتەوەگەرایانەیە. لەگەڵ ئەوەشدا لەبارەی پەیوەندی نێوان چین و ژاپۆن، رایگشتی توندتر و دژە ژاپۆنیتر لە هەڵوێستی نوخبە سیاسییەکانە.

لەبارەی پەیوەندی لەگەڵ ئەمریکا، رایگشتی تینوی ویلایەتە یەکگرتوەکانە و ئەمە لەبارەی نەوەی نوێی گەنجانەوە راستە، ئەو گەنجانەی لەژێر کاریگەری ئازادی و خۆشبینی و پتەوی سیستمی ئابوری - کۆمەڵایەتی ئەمریکا بوون، ئەوا ئەمریکا ئەو شوێنەیە کە بۆ خوێندن و نیشتەجێبوون رویتێدەکەن.

لەگەڵ ئەوەشدا لەبارەی سیاسەتی دەرەوەی چین بەرامبەر ئەمریکا، رایگشتی ئەم وڵاتە کەمتر لە نوخبە سیاسییەکان نەتەوەگەرایانە و دوژمنکارانە نییە. لە بەرامبەردا لەخۆباییبوونی نەتەوەیی چین بە هۆی دەستکەوتەکانی لە بوارەکانی ئابوری، سیاسی، کۆمەڵایەتی و سەربازی لە ساڵی 1979وە، بۆتە هۆی دروستبوونی دۆخێک، کە هاووڵاتیانی چین مەیلیان بۆ قبوڵکردنی زۆرلێکردنی ویلایەتەیەکگرتوەکان لە بابەتی سیاسەتی دەرەوە یان سەربازی نییە. تەنیا لە بوارەکانی دەسەڵاتداری گشتی، حکومەتی یاسا، مافەکانی خاوەندارێتی و مرۆڤ، لەوانە مافی ئازادی رادەربڕین و زانیاری -کەزیاتر لە بواری سیاسەتی دەرەوە، وەک بابەتی گرنگ لە ناوخۆدا ئەژمار دەکرێن- رایگشتی چین زیاتر لە نوخبە سیاسییەکانی ئەم وڵاتە لیبراڵن.

لە راستیدا لە سەروبەندی کۆنگرەی هەژدەیەمی حزب، کە بۆ مانگی ئۆکتۆبەری ساڵی 2010 و جێگرتنەوەی نەوەی پێنجەم بەرنامەی بۆ دارێژرابوو، (بوزیلای) ئەمینداری حزبی (چونگکینگ) بۆ چوونە ناو (پۆلیت بۆرۆ) لەگەڵ ئەندامە بەرجەستەکانی وەک (زی جینپینگ) جێگری سەرۆک کۆمار و (لی کێکیامگ) جێگری سەرۆک وەزیران، هەوڵیدەدا هیچ کەسێک لەم رابەرایەتییە بە کۆمەڵ پێکهاتو لە 9 کەس، بە نیشاندانی ترس بەرامبەر ویلایەتە یەکگرتوەکان ئامادەنەبوو پێگەی خۆی لە سیاسەتی دەرەوەدا بخاتە مەترسییەوە.

تێڕوانینی رایگشتی و نوخبە سیاسییەکان لە بارەی پشتیوانی لە بەرزکردنەوەی بودجەی نیشتیمانی بۆ دامەزراندنی سیستمێکی نێودەوڵەتی دادپـەروەرانـەتـر، یـان بەلایەنی کەمەوە بۆ چین دادپەروەرانەتر بێت، بە رێژەیەکی زۆر نادیارە. هەرچەندە رایگشتی چین پێشوازی لە دەستکەوتنی روخسارێکی گونجاوتر لە روی نێودەوڵەتییەوە دەکەن، بەڵام ناتوانرێت بەو ئەنجامە گەیشت، کە ئەوان بۆ دروستکردنی وێنەیەکی باشتری نێودەوڵەتی پشتیوانی لە بودجە بۆ ناوچەکانی دەرەوەی وڵاتەکەیان بکەن.

لە بەرامبەردا بە سەرنجدانە ئەوەی ئابوری چین هاوشێوەی ئابوری ویلایەتەیەکگرتوەکان کیشوەری بووە، چین زیاتر لە ئەمریکا جیهانێکی لە ناوخۆیدا هەیە، بە سەرنجدانە ئەوەی، کە چین لە ئاستێکی نزمتری گەشەسەندندایە، لەوانەیە زۆرینەی رایگشتی چین پێیان باشتر بێت، ئەو بودجەیە لە ناوخۆدا بەکاربێت. پەندی (تا ماڵ پێویستیبێت بە مزگەوت حەرامە)، دەتوانێت بگۆڕێت بۆ دروشمی سیاسەتی ناوخۆی چین لە نیوەی یەکەمی ئەم سەدەیەدا.

لەگەڵ ئەوەشدا لە بابەتی پەیوەندیدار بە نوخبە سیاسییەکانی

چین گومان لــەوەدا نییە، کە ڕەزامــەنــدی لەسەر جوانکردنی ڕوخساری نێودەوڵەتی چین و سیاسەتی چین لە ئەفریقیا و ناوچە فەرامۆشکراوەکانی جیهان وەک مۆلداڤیا، پشتڕاست دەکەنەوە.

بە سەرنجدان لە نائارامی و ئەو ڕوداوە ناخۆشانەی لە مێژوی چیندا ڕویانداوە -بەتایبەتی لەکاتی قەیرانی ئابوری، کە ساڵی 1820 (30%) بەرهەمی ناوخۆی هەبووە و لە ساڵی 1900دا بۆ 4% دابەزیوە- ئەوە دەردەخات، کە ئەم وڵاتە دوای پەراوێزخستنی لەلایەن زلهێزەکانەوە و داگیرکردنی لەلایەن ژاپۆنەوە لە سەرەتای سەدەی بیستەم و کارەساتەکانی سەرچاوەگرتو لە سیاسەتەکانی ناوخۆ، (هەنگاوی گەورە بۆ پێشەوە) و (شۆڕشی کولتوری) گەڕانەوە بۆ دۆخی ئاسایی دەستپێکردوە. بەشێوەیەکی گشتی ئامانجی چین گەڕانەوەیە بۆ پێگەی خۆی وەک ڕابەری ناوچەیی لە ئاسیا، کە لە بیست سەدەی ڕابردودا، 18 سەدە لەژێر دەستی چیندا بووە.

هەروەها جێگەی سەرسوڕمان نییە، کە چین خوازیاری ئاشتی و سەقامگیریە لە هەردوو بواری ناوخۆیی و نێودەوڵەتی، ئەمەش بۆ ئەوەیە بتوانێت پارچەکانی شارستانێتی دێرینی خۆی دوبارە بە یەکەوە گرێبداتەوە و بە ڕێژەیەک شانازی ئەو سەردەمە زیندوبکاتەوە.

لەبەرئەوە چین پابەندی پێکهاتەی کلاسیکی (وێستفالیا Westphalia) بۆ دەوڵـەت – میللەتەکانە، کە بە وتەی (مێترنیخ Metternich) لە (هاوسەنگی مۆمدان Chandelier Balance)دایە. کەواتە جیگەی سەرسوڕمان نییە، کە ئەم وڵاتە (هێنری کیسنجەر Henry Kissinger) ناسراوترین خوێندکاری مۆدێرنی مێترنیخ بە (هاوڕێی دێرین)ی خۆیان دەزانن.

میسر

محمد ئەلمنشاوی (سکرتێری دامەزراوەی ئاسایشی جیهانی)

زۆربەی هاووڵاتیان و سیاسەتمەدارانی میسر بە گومانی زۆرەوە لە دامەزراوە نێودەوڵەتییەکان دەڕوانن و پێیانوایە، رۆژئاوا بە تایبەتی ویلایەتە یەکگرتوەکان، رێکخراوە نێودەوڵەتییەکانیان بۆ پاراستنی دەسەڵاتی خۆیان و روبەڕوبوونەوەی بەرژەوەندی سیاسی و ئابوری وڵاتانی تازە گەشەسەندو قۆرخکردوە و ئاڕاستەیاندەکەن. لە هەمانکاتدا زۆرینەی میسرییەکان سیستمی نێودەوڵەتی بە بەرهەمی جەنگی دووەمی جیهانیدەزانن و باوەڕیانوایە، ئەم رێکخراوییە تەمەن 60 ساڵییە، دەربڕی راستی جیۆستراتیژی ئێستا نییە.

تێگەیشتنی میسرییەکان لە نەتەوە یەکگرتوەکان لە باشترین دۆخدا جیاوازە. پشتیوانی هاووڵاتیان لەم رێکخراوە بۆ بینینی رۆڵی بەرچاوتر لە کاروباری ناوخۆی میسر، بوونی هەیە. لەگەڵ ئەوەشدا نەتەوەیەکگرتوەکان ناتوانێت خۆی لەو وێنەیە قوتاربکات، کە بە

نوێنەری ویلایەتە یەکگرتوەکان ناسراوە و بەهۆی ناکۆکی ئیسرائیل-فەلەستین رەخنەی لێدەگیرێت، ئەمانە زیانیان بەمتمانەی ئەو رێکخراوە گەیاندوە.

بەپێی راپرسییەک، کە لەناو میسرییەکاندا لەلایەن (بەرنامەی رایگشتی جیهانی) لە زانکۆی (میریلەند) لە رێککەوتی 2008/12/2دا کراوە، ئەم دووفاقییە لە رایگشتی میسردا باشتر دەردەخات. لە وەڵامی ئەوەدا، کە ئایا باوەڕت وایە نەتەوەیەکگرتوەکان لە ژێر کۆنترۆڵی ئەمریکایە، 68% وەڵامی ئەرێنییان داوەتەوە. لەگەڵ ئەوەی هاووڵاتیانی میسر ئومێدێکی زۆریان بە ئازادی سیاسی لە وڵاتەکەیان هەیە، بەڵام تا ئێستا ئەمە نەهاتۆتە دی. 63% ئەوانەی وەڵامیان داوەتەوە، خوازیارن نەتەوەیەکگرتوەکان چاودێری هەڵبژاردنەکانی میسر بکات.

سێ هۆکاری گرنگ دەتوانن لەبارەی تێڕوانینی جیاوازی میسرییەکان بەرامبەر مافی نێودەوڵەتی ببینرێن: جیاکاری لەبارەی ئیسرائیلەوە، هێرش بۆ عێراق، شکستی (فاروق حوسنی) لە کێبڕکێیدا بۆ بەدەستهێنانی ئەمینداریێتی گشتی یونسکۆ. هەریەکێک لەمانە لە درێژەدا شیکاریان بۆ دەکرێت.

• **جیاکاری لەبارەی ئیسرائیلەوە**

دامەزراندنی ئیسرائیل ساڵی 1948 و دژایەتی عەرەبەکان، یەکێک لە هۆکارەکانی دروستبوونی رەشبینی میسرییەکانە بەرامبەر مافە نێودەوڵەتییەکان. میسرییە نارازییەکان بەو ئەنجامە گەیشتون، کە جیاکاری لەبارەی ئیسرائیلەوە دەکرێت: بە پێی مافی نێودەوڵەتی، ئەم رژێمە رێگەی پێدراوە سنورەکانی بە ویستی خۆی و لەسەر حسابی وڵاتە عەرەبییە هاوسێکانی دابڕێژێت. بڕیارەکانی ئەنجومەنی

ئاسایشی نێودەوڵەتی بۆ ڕێگری لەو کارانە لەلایەن ئەمریکاوە ڤیتۆ کراوە. بێجگە لەوە لەلایەن نەتەوە یەکگرتوەکانەوە هیچ هەوڵێک بۆ ڕێگری لە بەدەستهێنانی چەکی ناوکی لەلایەن ئیسرائیلەوە نەدراوە، بەڵام هەر کارێک لە دەستیانهاتبێت بۆ ڕێگریکردن لە کۆماری ئیسلامی ئێران بۆ ئەوەی چەکی ناوکی بەدەستنەهێنێت، کردویانە. میسرییەکان مێژوی دەیەی رابردوی ناوچەکەیان بیرە و پێیانوایە سیستمی نێودەوڵەتی پێوەرێکی دووفاقی لەبارەی ئیسرائیل و وڵاتانیتری رۆژهەڵاتی ناوەڕاست گرتۆتەبەر.

کاتێک ڕێـکـخـراوە ناحکومەییە نێودەوڵەتییەکانی وەک ڕێکخراوی لێبوردن و چاودێری مافی مرۆڤ، راپۆرتی خۆیان لەبارەی مەحکومکردنی هێرشی ئیسرائیل دژی فەلەستینییەکان بڵاودەکەنەوە، ئەمکارانە کاریگەرییان لەسەر کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی نابێت. تا ئێستا دامەزراوە نێودەوڵەتییەکان کارێکی بەرچاویان بۆ ڕێگرتن لە دروستکردنی دیواری دابڕین لەلایەن ئیسرائیلەوە لە کەناری رۆژئاوا نەکردوە، کە هەزاران فەلەستینی لە خێزان و نزیکانیان دادەبڕێت. لەمڕووەوە دەتوانرێت بوترێت زۆرێک لە میسرییەکان لە ئەگەری ڕێگری لە ئیسرائیل، جدیتر سەرنج لە دامـەزراوە نێودەوڵەتییەکان دەدەن.

دوای دوا شەڕی ئیسرائیل لە غەزە، کە سەرەتای ساڵی 2009 کۆتاییهات، نەتەوە یەکگرتوەکان لیژنەیەکی هاوبەشی لە هەردولا بۆ لێکۆڵینەوە لە پێشێلکردنی مافەکانی مرۆڤ یان پێشێلکردنی یاسا نێودەوڵەتییەکان پێکهێنا. راپۆرتی کۆتایی ناسراو بە (راپۆرتی گۆڵدستۆن)، ئەو ئومیدەی لە میسر زیندوکردەوە، کە لەوانەیە بتوانرێت ئیسرائیل ناچار بە گۆڕانکاری بکرێت. دوای پەسەندکردنی

راپۆرتی ناوبراو لەلایەن ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتووەکانەوە، ئومێدی میسرییەکان زیاتربوو. لەگەڵ ئەوەشدا بێجگە لەو تۆمەتانەی لە راپۆرتەکەدا لەبارەی ئەنجامدانی تاوانی جەنگ و دژەمرۆڤایەتی ئاڕاستەکرابوون، ئیسرائیل هیچ سزایەک نەدرا. لای عەرەبەکان ئەمە بە واتای جیاکاری لەبارەی ئیسرائیلەوە لە روی مافی نێودەوڵەتییەوە دێت.

ئەگەر بڕیار لەلایەن نەتەوەیەکگرتووەکانەوە دژی ئیسرائیل پەسەندبکرایە، میسرییەکان پێیانوادەبوو، کە رێگەدان بە نەتەوەیەکگرتووەکان بۆ بینینی رۆڵی زیاتر لە بواری ناوخۆیی پڕۆسەی ئاشتی عەرەب-ئیسرائیل، بە واتای پێدانی دەسەڵاتی زیاتر بە ویلایەتەیەکگرتووەکان دەبوو. کاتێک باراک ئۆباما و هیلاری کلینتۆن لە هاوینی ساڵی 2009دا رایانگەیاند، کە دروستکردنی شارۆچکە یەهودییەکان لە ناوچە داگیرکراوەکانی کەناری رۆژئاوا نایاسایین و پێویستە بە خێرایی بوەستێنرێن، ئیسرائیل گوێی بەو وتانە نەدا. ئەمجۆرە وتە بێکردارانە تەنیا تێڕوانینی پێشوی میسرییەکان بەهێزتر دەکات و ئەنجامەکەشی ئەوە دەبێت، کە بە پێی راپرسی ناوبراو 60% میسرییەکان وتویانە، ئەمریکا مەبەستی نییە هاوکاری فەلەستینییەکان بۆ دامەزراندنی دەوڵەتی سەربەخۆ بکات. لەبارەی ئیسرائیلەوە، بە نزیکەیی مەحاڵە سەرۆکێکی میسری پەیوەندییەکی باشی لەگەڵ ئیسرائیل هەبێت و لای هاووڵاتیانی میسر متمانە پێکراو بێت.

- **پەلاماردانی عێراق**

میسر وەک یەکێک لە بەهێزترین هاوپەیمانە ناوچەییەکانی ویلایەتەیەکگرتووەکان لە شەڕی کەنداودا ساڵی ١٩٩٠-١٩٩١، بە

هۆی دیبلۆماسی تاکلایەنەی جۆرج بوش، کە بووە هۆی هەڵگیرسانی شەڕی عێراق لە ٢٠٠٣دا، هەستی بە نائومێدی قوڵ کرد. میسرییەکان هاوشێوەی زۆرێک لە هاووڵاتیانی وڵاتانی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست و جیهان، هێرشی ئەمریکایان بۆ عێراق، بە بەڵگەیەک بۆ بێتوانایی نەتەوە یەکگرتوەکان لە روبەڕوبوونەوەی خواستی تاکە زلهێزێک دەبینن. لە راستیدا پێدەچێت زلهێزەکان بە درێژایی مێژو هەرچییەکیان ویستبێت کردویانە و دەیکەن.

کاتێک وتەکانی بوش لەبارەی ئەوەی عێراق چەکی کۆمەڵکوژی هەیە راست دەرنەچوون، پاساوی بوش بۆ هێرشەکە بۆ چەسپاندنی دیموکراتی گۆڕا. زۆرینەی میسرییەکان ئەم پاساوە نوێیەیان رەتکردەوە و پێیانوایە ئەمریکا بۆ بەرژەوەندی خۆی و بە هۆی نەوتەکەیەوە پەلاماری عێراقی داوە. ئەوەی میسرییەکان بە شەڕی نارەوا لە عێراق ناوی دەبەن، باوەڕی هاووڵاتیانی ئەو وڵاتە بۆ متمانەکردن بە سیستمی مافی نێودەوڵاتی لاوازدەکات.

• شکستی فاروق حوسنی،

لە کێبڕکێدا بۆ بوونە ئەمینداری گشتی یونسکۆ

کاتێک فاروق حوسنی لە کێبڕکێدا بۆ بوونە ئەمینداری گشتی یونسکۆ لە مانگی سێپتەمبەری ساڵی 2009دا شکستیخوارد، هاووڵاتیانی میسر توڕەبوون. میسرییەکان ئومێدیانوابوو، هەڵبژاردنی حوسنی وەک یەکەم ئەمینداری گشتی عەرەبی یونسکۆ توانای عەرەبەکان لە بواری نیودەولەتیدا بەهێزدەکات. کاتێک نەتەوە یەکگرتوەکان (ئیرینا بۆکۆڤا Irina bokova) دیبلۆماتکارێکی بولگاریان بۆ ئەم پۆستە هەڵبژارد، بڵاوکراوەکانی میسر ئەم روداوەیان بە بەڵگەیەک بۆ شەڕی کولتوری نێوان جیهانی عەرەب و رۆژئاوا لێکدایەوە.

ساڵی 2008 حوسنی وەزیری رۆشنبیری ئەو کاتەی میسر بەڵێنیدا سەرجەم کتێبە ئیسرائیلییەکان لە یەکێک لە کتێبخانەکان بسوتێنێت، ئەم وتەیە بۆ بەدەستهێنانی پشتیوانی ناوخۆ بوو لە بەرنامەکانی، بەڵام بووە هۆی شکستی لە هەوڵەکەیدا بۆ بوونە ئەمینداری گشتی یونسکۆ. لە ئەنجامدا بە تۆمەتی دژایەتی یەهودییەکان، لەلایەن ئەمریکا و یەکێتی ئەوروپاوە دژایەتیکرا. هەروەها (ئێلی ویزل Eli Wiesel) یەکێک لە پاشماوەکانی هۆلۆکۆست و براوەی خەڵاتی نۆبڵی ئاشتی رایگەیاند، دانانی حوسنی لەو پۆستەدا شەرمی کۆمەڵگەی جیهانی بەدوای خۆیدا دێنێت.

دوای شکستی حوسنی، بڵاوکراوەکانی میسر هاوپەیمانێتی رۆژئـاوایـان لەگەڵ ئیسرائیل مەحکومکرد و تۆمەتی دژایەتی ئیسرائیلییەکانیان بە ئامرازێک بۆ پەراوێزخستنی عەرەبەکان ناوبرد. هیچ کەسێک نەیدەویست بڵێت حوسنی قومارێکی سیاسی ئەنجامدا و دۆڕا، وتەکانی حوسنی لە بـارەی سوتاندنی کتێبی ئیسرائیلی، لە ناوخۆدا سەرنجی زۆرینەی بۆ خۆی راکێشا، بەڵام لە گۆڕەپانی نێودەوڵەتیدا روبەڕوی دژایەتی توند بووەوە.

لەبەرامبەردا رۆژێک دوای هەڵبژاردنی ئەمینداری گشتی نوێ، رۆژنامەی (المصری الیوم) نوسی، «روبەڕوبوونەوەیەکی شارستانییانە ئەنجامی شەڕی یونسکۆی دیاریدەکرد» هەروەها نوسی «ئەمریکا و ئەوروپا و لۆبی ئیسرائیلی، لەگەڵ بوونی بەرەنگاری توندی لیژنەی میسری، فاروق حوسنیان دورخستەوە.»

ئەم شێوازی بیرکردنەوەیە تا رێژەیەکی زۆر، لەلایەن هاووڵاتیان و سیاسەتمەدارانەوە پەسەندکراو بوو. دۆڕان لەم هەڵبژاردنەدا و کاردانەوەکان لە بڵاوکراوەکاندا، بەڕێژەیەکی زۆر لە راگەیاندنەکانی

ئەمریکا و ئەوروپا گرنگی پێنەدرا، بەڵام تێڕوانینی میسرییەکانی بەرامبەر نەتەوەیەکگرتوەکان وەک دامەزراوەیەکی دژە عەرەب بەهێزکرد. باڵیۆزی ئەمریکا لە یونسکۆ هەموو هەوڵێکی خۆی دا بۆ ئەوەی نوێنەرەکەی میسر سەرکەوتو نەبێت، لەبەرئەوە میسرییەکان هێشتا هەمان باوەڕیان هەیە.

- **دەرەنجام**

لەگەڵ بوونی دژایەتی نەتەوە یەکگرتوەکان، بەڵام هێشتا میسر لەژێر رابەرایەتی ئەم رێکخراوەدا درێژە بە هەوڵەکانی بۆ چەسپاندنی ئاشتی لە دارفـوٚر و باڵقانی دا و 57% میسرییەکان باوەڕیانوایە، پێویستە وڵاتەکەیان رۆڵی زیاتر لە چالاکییەکانی نەتەوە یەکگرتوەکاندا بگێڕێت. بەسەرنجدانە ئەوەی میسر وڵاتێکی تازەگەشەسەندوە، تواناکانی ئەم وڵاتە بۆ گۆڕینی دامەزراوە نێودەوڵەتییەکان سنورداره.

لەگەڵ ئەوەشدا میسر ئامادەبوونێکی بەهێزی لە ئەفریقیا و جیهانی ئیسلامدا هەیە و ئەگەر نەتەوە یەکگرتوەکان باشتر لەگەڵ عەرەب رەفتار بکات، ئەوکاتە میسر بەشداری زیاتر لە بەرنامەکانی نەتەوە یەکگرتوەکاندا دەکات.

بۆ نمونە، میسر دەتوانێت رۆڵی رابەرایەتی بەرەنگاری دژی چەتەکانی دەریا لە رۆژهەڵاتی ئەفریقیا، یان قەیرانی کەمی ئاو، هەروەها بەشداری لە هەوڵە دۆستانەکان لە ئەفغانستان، دارفۆر، یەمەن بکات.

هەڵوێستی میسر بەرامبەر ئیسرائیل و تێگەیشتنی لە مافی نێودەوڵەتی بەیەکەوە گرێدراون. تا نیگەرانی میسر لە سیاسەتی ئیسرائیل زیاتربێت، ئەوا میسرییەکان زیاتر مافە نیودەوڵەتییەکان بە

نەدادپەروەرانە دەزانن و بەشداری کەمتریان لە بواری نیودەوڵەتیدا دەبێت. لەبەرامبەردا بەرەوپێشچوون لە چارەسەری قەیرانی ئیسرائیل-فەلەستین دەتوانێت باوەڕی میسرییەکان بە مافی نێودەوڵەتی زیاتر بکات. لەلایەکی ترەوە ئەگەر میسر پابەندنەبێت بە پرۆسەی ئاشتی ئیسرائیل-فەلەستینەوە، هەر جۆرێک بەرەوپێشچوون دورە بیتەدی.

هندستان

راکیش باتابیال (Rakesh Batabyal)

مامۆستای زانکۆی (جەواهێر لال نهرو)

هێزی ئاڕاستەکاری هندستان و ئاسۆی یاساکانی لەسەر بنەمای ئایدیاکانی یەکسانی، دادپــەروەری، سیکۆلاریزم و دیموکراسییە. ئەزمونی بەرەنگاری بزوتنەوەیەکی ئازادیخوازانەی نیشتیمانی بەرامبەر حکومەتێکی کۆڵۆنیالیستی، قوڵبوونەوە و گەشەسەندنی دیموکراسی لە هندستان دوای سەربەخۆیی بەو واتایە بووە، کە ئەم چوار ئایدیایە بۆ بەشێک لە ئاگایی گشتی گۆڕاون.

ئەو رابەرانەی لە سەرەتاکانی سەدەی 19 گرنگیان بە ئاگایی گشتی دا، تێڕوانینێکی کراوەیان بەرامبەر جیهان هەبووە، پشتیوانیان لە دیموکراسی، یەکسانی و ئاشتی جیهانی دەکرد. مامەڵەی ئەم ئایدیایانە لە هندستان و دەرەوەی ئەو وڵاتە، زەمینەی بەهێزی بۆ رابەرە رێنماییکارەکانی سیاسەت و رایگشتی دروستکردوە. لەم دیدەوە جیهان لە ژێر دەسەڵاتی وڵاتانی وەبەرهێن نەبووە، بەڵکو لەسەر

بنەمای تێڕوانینێکی فەلسەفی، ئاشتی، خۆشگوزەرانی، دیموکراسی خوازراو بوون و دەکرێت لە جیهاندا وەدیبهێنرێن. ئەم ئاسۆ گشتییە بۆ رایگشتی و رابەرە سیاسییەکان لە زۆربەی دۆخەکاندا هەمان دیدی کانتی-یە. هەردوکیان رێککەوتون، کە پێویستە سیستمێکی جیهانی ئاشتیخوازانە لەسەر بنەمای یاسا لە وڵاتانی یەکسان و ئەو رێکخراوانەی پەیڕەوی لە یاسا دەکەن، دابمەزرێت.

ئەزمونی داگیرکاری لە هندستان و دژایەتی توندی سیستمێکی کۆمەڵایەتی، کە زنجیرە و پلەی هەبێت، رابەر و هاووڵاتیانی بەرامبەر بابەتی یەکسانی هەستیارکردوە. پاکتاوی نەژادی و مەزهەبی، یان نەتەوەیی لەدوای سەربەخۆییەوە نەفرەتی لێکراوە.

لەبەرئەوە رابەرانی هندستان کاتێک بڕیاریاندا بابەتی پاکتاوی نەژادی لە ئەفریقیای باشور باسبکەن و تا کۆتایی رژێمی ئاپارتاید پەیوەندی دیبلۆماتیان لەگەڵدا نەبەستن، لەلایەن هاووڵاتیانەوە پشتیوانیکران. ئەم مەیلە بۆ سیستمێکی دیموکراتی جیهانی لەگەڵ گەشەی دیموکراسی ناوخۆی هندستان دەگونجێت. بەو واتایەی لەگەڵ بەردەوامی دیموکراسی لە ناوخۆدا، یارمەتی هندستان بۆ گۆڕانکاری لە جیهاندا قوڵتر دەبێت، زیاتر پەرەدەستێنێت.

لە دەیەکانی سەرەتای سەدەی بیستەمەوە، رابەرانی هیندستان باوەڕێکی بەهێزیان بە کارایی و گرنگی رێکخراوە نێودەوڵەتییەکان بۆ دروستکردنی یاسای دیموکراتی، دەسەڵاتداری جیهانی و جوڵان بەرەو ئاشتی جیهانی هەبوو. ئەمکارە بۆ خۆی هندستانی بەرەو بینینی رۆڵێکی چالاک لە کۆڕ و کۆبوونەوە جیهانییەکان هانداوە.

بۆ نمونە ئەم باوەڕە بووە هۆی ناچارکردنی (جەواهێر لال نەهرۆ) لە کاتی هێرش بۆ کشمیر، لە نەتەوە یەکگرتوەکان نزیکبێتەوە، کارێک کە بە هۆیەوە تا ئێستاش بەشێکی زۆری رایگشتی رەخنەی لێدەگرن،

چونکە ئەم بابەتە بە هۆی دژایەتی هندستان لەلایەن داگیرکاری پێشوی هندستانەوە، واتا بەریتانیا لە نەتەوە یەکگرتوەکان، خراپتربوو.

لە ئەنجامدا رایگشتی بەرامبەر بەڵێنی وڵاتانی تازە گەشەسەندو بۆ یەکسانی و بێلایەنی لەکاتی رۆڵبینیندا لە دامەزراوە نێودەوڵەتییەکاندا، روبەڕوی گومان کردەوە. لەگەڵ ئەوەشدا (نەهرۆ) و جێگرەوەکانی رێگەیاننەدا ئەم گومانە کاریگەری لەسەر ئاڕاستەی سیاسەتی دەرەوەی وڵاتەکەیان دروستبکات. لەبەرامبەردا مامەڵە لەگەڵ وڵاتانی تر، رێکخراو و دامەزراوە نێودەوڵەتییەکان لەڕێگەی گفتوگۆوە درێژەیکێشا، نەک ئەو بێمتمانەییە ببێتە هۆی زیانگەیاندن بە سیاسەتی دەرەوی هیندستان. لەبەرئەوە بە کامڵبوونی ئابوری و سیاسەتی وڵاتەکە، هیندستان زیاتر بەرەو مامەڵەی جیهانی هەنگاودەنێت.

هێرشی ساڵی 2003ی ئەمریکا بۆ عێراق، خاڵی وەرچەرخان لە پەیوەندی نێوان سەرۆک و رایگشتی هیندستان بوو. ئامادەیی وڵاتەکە بۆ ناردنی هێزی ئاشتیپارێز بۆ عێراق، بە توندی لەلایەن رایگشتییەوە رەتکرایەوە. هەروەها لەگەڵ پەسەندنەکردنی رژێمی نادیموکراتی سەدام حسێن، هندییەکان رەزامەندنەبوون هێرشبکرێتە سەر عێراق.

ئەمەش دژیـەک بوو لەگەڵ پشتیوانی هاووڵاتیان لە بڕیاری حکومەت ساڵی 1983 بۆ یارمەتیدانی (تامیل)ەکانی سریلانکا لە (جافنا)، ئـەو شوێنەی کە تامیلەکان لەلایەن حکومەتەوە گەمارۆدرابوون. بەمشێوەیە رایگشتی دژی ناردنی هێز بۆ (مالدیۆ) لەسەر داوای سـەرۆک کۆماری ئەو وڵاتە بۆ بەرەنگاربوونەوەی شۆڕشگێڕەکان لە پایتەخت نەبوو.

دوای رێککەوتنی هندستان و سریلانکا، هندستان ساڵی 1987 هێزی ئاشتیپارێزی خۆی بۆ لە چەکداماڵینی (پڵنگە ئازادیخوازەکانی تامیل) بۆ سریلانکا نارد. لەو کاتەدا لە شوێنە جیاجیاکانی هندستان هاووڵاتیان ناڕازیبوونی خۆیان دەربڕی، رابەرانی ئەو کاتە بڕیاری

کشانەوەیان دا، چونکە دوای بڵاوبوونەوەی هەواڵی کوژرانی هیندییەکان بەدەستی پڵنگەکانی تامیل رایگشتی ئەو وڵاتە دژایەتی خۆی بەرامبەر ئەو کارەی حکومەت دەربڕی.

لە دۆخێکی جیاواز و لە ئەمڕۆدا ژمارەیەکی زۆر لە هندییەکان لە ئەفغانستان سەرقاڵی ئەرکی پاراستنی ئاشتی و هەوڵە مرۆڤدۆستانەکانن. هەروەها بە شێوەیەکی رێکخراو لەلایەن گروپە تیرۆریستییەکانەوە دەکرێنە ئامانج و دەکوژرێن. لەگەڵ ئەوەشدا لە هندستان هیچ جۆرە ناڕازیبوونێک لەلایەن رایگشتییەوە دەرنەبڕدراوە. لەبەرئەوە پێدەچێت رابەر و رایگشتی سەرنجیان لەسەر بەشدارینەکردن نەبێت. بە روانین لە رابردو بۆمان دەردەکەوێت، نیەتی پشت ئەم دەستوەردانانە، کاردانەوەی گشتی دیاریدەکات. لێرەدا هەستی یەکسانی و بەرپرسیارێتی ئاشتی جیهانی دوو هۆکاری گرنگن.

هەروەها نیشانەکانی گۆڕانی ئاگایی لە رەفتاری ناوکی هندستان دەبینرێت. هندستان یەکێک لە ئەندامانی سەرەکی (ئاژانسی نێودەوڵەتی بۆ وزەی ناوکی) بووە و رابەرانی ئەم وڵاتە لە سەرەتاوە پابەندی لە چاکداماڵینی جیهان بوون. رایگشتی بە تەواوی پشتیوانی لەمکارە کردوە. لەگەڵ ئەوەشدا هێرشی چین ساڵی 1962، شەڕەکانی لەگەڵ پاکستان ساڵانی 1965 و 1971، رایگشتی بەرەو ئەوە برد، کە خوازیاربن وڵاتەکەیان ببێتە خاوەنی چەکی ناوکی. لەگەڵ ئەوەدا رابەرانی هندستان دەستییان لە پشتیوانی و هەوڵەکانیان بۆ بەدەستهێنانی چەکی ناوکی هەڵنەگرت، بە واتایەکیتر ئەخلاقیبوون لە وتە و دووڕویی لە کرداریان گرتەبەر.

هەرچۆنێک بێت رابەرانی هیندستان دەستیان لەو کارەی خۆیان هەڵنەگرتوە و لە دەیەی 1980دا کاتێک باس لە ستراتیژی بەرگری شەڕی ئەستێرەکانی ئەمریکا و کاردانەی یەکێتی سۆڤێت کرا، (راجیف

گاندی) سەرۆک وەزیرانی ئەو کاتە (راگەیەنراوی شەش وڵاتی بۆ چەکداماڵین) خستە بواری جێبەجێکردنەوە.

لە درێــژەی ئەم رێــڕەوەدا رابەرانی هیندستان لە رێککەوتی 2006/2/4 و 2009/11/28، دژی هەوڵەکانی ئێران بۆ بەدەستهێنانی چەکی ناوکی دەنگیان دا. ئەو کارە مەترسییەکی سیاسی بوو، چونکە ئەو تێڕوانینەی دروستکرد، کە هندستان بەشێکە لە میحوەری ئەمریکا و ئیسرائیل. هەروەها ئەمکارە دەرەنجامی جدی بۆ سیاسەت و کۆمەڵگەی هیندستان هەیە، چونکە دەتوانێت ببێتە هۆی پاڵنەری بونیادگەراکان، دژی دەوڵـەتـی سیکۆلاری هندستان. دژایـەتـی ئەمریکا لەلایەن بونیادگەراکانەوە ئەم بۆچوونە پشتڕاستدەکاتەوە. لەم دۆخەدابوو، کە رابەرانی هندستان چوونە مامەڵەی ناوکییەوە لەگەڵ ئەمریکا. پێدەچوو رایگشتی لەمەشدا دژی دەوڵەت بێت، بەڵام دەوڵەت توانی لە هەڵبژاردنی گشتی ئەنجومەنی گشتیدا سەرکەوتن بەدەستبێنێت، کە دەرخەری ئەوەبوو ئەگەر رایگشتی ئەم هەنگاوانە بە گۆڕینی هندستان بۆ زلهێزێکی جیهانی بە بەرپرسیار بزانێت، ئەو کاتە رایگشتی دەتوانێت پشتیوانی دەوڵەت بێت. هەروەها ئەم بابەتە دەتوانێت رونکەرەوەی هۆکاری پشتیوانینەکردنی رایگشتی لە رابەرانی وڵاتەکە بۆ واژۆکردنی رێککەوتنی رێگری لە پەرەپێدانی چەکی ناوکی (NPT) بێت، کە وەک رێککەوتنێکی نایەکسان و دەمارگیرانە لێیدەڕوانرێت.

لەبەرئەوە پێدەچێت رابەرانی هندستان و رایگشتی بە خاڵێکی نوێ گەیشتبن، رایگشتی چاوەڕێی ئەوە لە رابەراکانیان دەکەن، کە وڵاتەکەیان لە روی مافی مرۆڤ، ژینگە، بازرگانی و بەجیهانیبوون وتەیەکیان هەبێت. لەگەڵ ئەوەشدا لە جیهانێکدا، کە هێشتا دەمارگیری هەیە، پێدەچێت رابەرانی هندستان هاوکات دوو بەرپرسیارێتییان هەبێت:

1. بەشداری زیاتر لە بەرپرسیارێتییە جیهانییەکان.

2. هەوڵدان بۆ جێبەجێکردنی بنەماکانی یەکسانی.

بەڵام رایگشتی لەبارەی ئەم دوو بابەتە جیهانییەوە را جیایی لەناودا هەیە. هەرچەندە زۆرینە خوازیاری رۆڵی زیاتری وڵاتەکەیانن لە چالاکییە جیهانییەکاندا، بەڵام کەمینەیەکی بێدەنگ چاودێرن و رێگەنادەن وڵاتەکەیان لە یەکسانی بۆ خۆیان و وڵاتانیتری هەژار، دەستهەڵگرێت.

ئەم گرفتە زیاتر لە دانیشتنی (کۆپنهاگن) لەبارەی گۆڕانی کەشوهەوا لە ساڵی 2009دا دەرکـەوت، ئەو شوێنەی رابەرانی هندستان لەگەڵ بوونی رەخنەی هاووڵاتیان رایانگەیاند، کە وڵاتەکەیان خۆویستانە بڵاوبوونەوەی گازە زیانبەخشەکان کەم دەکاتەوە، بۆ ئەوەی هۆکارەکانی گەرمتربوونی زەوی کەمبکرێنەوە. لەگەڵ ئەوەشدا هەواڵی پەیوەندیدار لەبارەی نایەکسانی و ناڕونی بۆ بەدەستهێنانی رەزامەندی سەرۆکی وڵاتانی ئامادەبوو بۆ پەسەندکردنی بڕیارێک لەوبارەیەوە، رابەر و رایگشتی هیندستانی بە هەمان رێژە تورە کرد.

لەبەرئەوە دەتوانرێت بوترێت دامەزراندنی سیستمێکی جیهانی نویێ لەسەر بنەمای بەها جیهانییە هاوبەشەکانی وەک ئاشتی و خۆشگوزەرانی، پێویستیان بە جەختکردنەوە لەسەر یەکسانی هەیە. لەمڕووەوە دامەزراوە نێودەوڵەتییەکان پێویستە پەیڕەوی لە بنەماکانی دەسەڵاتداری دیموکراتیی (کانتی) لە روی یاساوە بکەن و پابەندبوونی خۆیان بەو ئامانجانە زیاتر بکەن. بەپێچەوانەوە داواکاری بۆ ئەمجۆرە سیستمە، بەشی سەرەکی رایگشتی، کە گەرەنتی وەستانەوە دژی هەوڵی نەیاران دەکات، دەکەوێتە پەراوێزەوە.

ئیندۆنیزیا

هادی سۆساسترۆ (Hadi Doesastro)

ئیڤان لاکسمانا (Evan Laksmana)

پێدەچێت ئیندۆنیزیا لە گەڕانەوەیەکی درەنگ وەختدا بێت بۆ سیاسەتی جیهانی – لە رابەرایەتی ناوچەیی لە باشوری رۆژهەڵاتی ئاسیاوە تا رۆڵی جیهانی لە ئەنجومەنی ئاسایش و گروپی -G20 کە سەرجەمیان نیشانەی ئەوەن، ئەم وڵاتە رێڕەوی خۆی بۆ دروستکردنی جیهانێکی نوێ لە چوارچێوەی تیۆری دێرینی خۆی، سیاسەتێکی دەرەوەی چالاک و سەربەخۆ پەیڕەودەکات. شارەزایان پێیانوایە ئەم رۆڵە رو لە گەشەیە، بە پێگەی ئیندۆنیزیا وەک سێیەم دیموکراسی جیهان و هەبوونی زۆرترین ژمارەی دانیشتوانی موسوڵمانی جیهان گرێدراوە. ئەم تایبەتمەندییە تاکانە بە تایبەتی ئەگەر لە روی پێگەی ستراتیژی ئەم وڵاتە لەبەرچاوبگرین، ئامادەبوونی جدی لە ئاستی ناوچەیی و نێودەوڵەتی پێویستە. لەگەڵ ئـەوەدا وتنی ئەوەی،

ئیندۆنیزیا توانای تەواوی بۆ بینینی ڕۆڵی جیهانی هەیە و مەیلی بۆ جێبەجێکردنی هەیە، دوو بابەتی لە یەکتر جیاوازن.

بۆچی ئیندۆنیزیا هەوڵ بۆ دەرکەوتنی جیهانی دەدات؟ هۆکاری ئەمە ئایا بۆ ئامانجە بنەڕەتییەکانی دەگەڕێتەوە، باوەڕبوون بەوەی کە جیهان بە گشتی سودی بینیوە و ئارمان و بەهاکانی ئیندۆنیزیا دەتوانن یارمەتی دامەزراندنی جیهانێکی باشتر بدەن؟ یان بە هۆی ئەوەوەیە، کە جیهان وەک گۆڕەپانێکی نواندنی توندوتیژی دەبینێت و بۆ چاکسازی و ڕێکخستنەوەی پێویستە چالاکانە ئامادەبێت؟

• ئیندۆنیزیا و جیهان: پێکهاتەی بەرژەوەندی ناوخۆ و جیهانی

لەوانەیە بتوانرێت جیهانبینی ئیندۆنیزیا بە هۆی تایبەتمەندییەوە بە سیاسەتێکی دەرەوەی (سەربەخۆ و چالاک) پێناسەبکرێت، کە لە هەوڵەکانییەوە بۆ سەربەخۆبوون لە هۆڵەندە لەماوەی شەڕی ساردداسەرچاوەدەگرێت. ئەم سیاسەتە، بۆ یەکەمجار لەلایەن (محەمەد هەتا) جێگری سەرۆک کۆماری ئەو کاتەوە پێشنیارکرا، کە جەختدەکاتەوە لەسەر بوونی سیاسەتێکی سەربەخۆ بۆ داڕشتنی ڕێڕەوی خۆت -لەسەر بنەمای بەرژەوەندی نیشتیمانی و ئازادی- هەروەها تیشکدەخاتە سەر ئامادەبوونێکی چالاک بۆ فۆڕمبەخشین بە گۆڕەپانی جیهانی.

لە هەمانکاتدا، ئەو سیاسەتە پێکهاتەیەک لە ئامانجی ئایدیالیزم و بنەڕەتی وەک بەرەنگاری داگیرکەران و پشتیوانی لە سەربەخۆیی و تێگەیشتنی تەواو لەو کارە لە خۆیدا هەڵگرتوە. بە درێژایی شەڕی سارد و دواتر، هەرچەندە بە ناوی ترەوە، ئەم پارادۆکسە لە قاڵبی کارکردن و داپۆشینی بە ئایدیالیزم، بۆ جەختکردنەوە لەسەر جیهانبینی

نوخبەکانی سیاسەتی دەرەوە بەردەوامبووە. لە دیدی ئەوانەوە جیهان گۆڕەپانێکی نادادپەروەرانەی کێبڕکێی نێوان دەوڵەتەکانە، کە هەل و هەڕەشەیان بۆ ئیندۆنیزیا دروستکردوە، لەبەرئەوە ئیندۆنیزیا پێویستە نەک تەنیا سەربەخۆ، بەڵکو پیوێستە ئامادەبوونێکی چالاکی بۆ فۆڕمبەخشین بە گۆڕانکارییە نێودەوڵەتییەکان هەبێت.

بێجگە لـەوە وەک (هـەتـا) وتـبـووی، بە سەرنجدانە کێشە ناوخۆییەکانی ئیندۆنیزیا و لەدەستدانی هێزی سەربازی و ئابوری، ئەمجۆرە تێڕوانینە تەنیا دەتوانرێت بە سودوەرگرتن لە (هێزی ئەخلاقی) یان ئەوەی لە ئەمڕۆدا بە (هێزی نەرم) ناودەبرێت و بەها دیموکراتییەکان دەگرێتەوە، جێبەجێبکرێت. بە واتایەکی تر هەرچەندە ئیندۆنیزیا، جیهان وەک گۆڕەپانی توندوتیژی دەبینێت، بەڵام هێشتا لە کاروباری نێودەوڵەتیدا بە سودوەرگرتن لە ئامڕازە بنچینەییەکان، نەک سیاسەتی هێز، مامەڵەی لەگەڵدا دەکات.

هەرچۆنێک بێت گۆڕانی ئەم تێڕوانینە بۆ سیاسەتی راستەقینەی ئیندۆنیزیا دژوارە و زیاتر لەوەی چـاوەڕوان دەکرێت، ئەم وڵاتە دەخاتە قەیرانەوە. لەلایەکەوە وادەردەکەوێت، هیچ کۆدەنگییەک لە بارەی بنەما سەرەکییەکانی سیاسەتی دەرەوە لەنێوان سیسەتمەدارانی ئیندۆنیزیا، لەوانە لەبارەی پێکهاتەکانی بەرژەوەندی نیشتیمانی، یان هەڕەشەکانی بەردەم ئەم بەرژەوەندییانە، نییە. هەرجۆرێک یەکگرتویی لە سیاسەتی دەرەوە تەنیا یەکگرتوییەکی کاتی بەرژەوەندییە سیاسییە ناوخۆییەکانی نوخبەکانە.

لە ساڵی 1998وە دوای دەرکەوتنی دیموکراتی و هاتنی کارەکتەرە نوێیەکان بۆ ناو پەرلەمان، داڕشتنی سیاسەتی دەرەوە قورستر بووە. لە

راستیدا چاکسازی له‌ ده‌ستوردا ئه‌و توانایه‌ به‌ په‌رله‌مان ده‌به‌خشێت، که‌ کاندیده‌کانی سه‌رۆک کۆمار بۆ پۆستی باڵیۆز په‌سه‌ند یان ره‌تبکاته‌وه‌، پرسیاری یاسایی له‌ سه‌رۆک کۆمار له‌ بواره‌کانی سیاسه‌تی ده‌ره‌وه‌ بکات، رێگری، یان ره‌زامه‌ندی له‌باره‌ی رێککه‌وتنه‌ نێوده‌وڵه‌تییه‌کانه‌وه‌ ده‌رببڕێت. گرفته‌که‌ ئه‌وه‌یه‌، که‌ نوێنه‌ران به‌شیوه‌یه‌کی ئاسایی بابه‌ته‌ په‌یوه‌ندیداره‌کان به‌ سیاسه‌تی ده‌ره‌وه‌ به‌ به‌شێک له‌ به‌رنامه‌ نه‌ته‌وه‌ییه‌ نوێیه‌کان داده‌نێن. زۆرێک له‌وانه‌ی سیاسه‌تی ده‌ره‌وه‌یان به‌ده‌سته‌، شاره‌زایی و ئه‌زموونیان له‌م بواره‌دا نییه‌.

له‌به‌رئه‌وه‌ له‌گه‌ڵ بوونی مامه‌ڵه‌ی کار و ئایدیالیزم له‌ جیهانبینی ئیندۆنیزیا، هێشتا سیاسه‌تی ناوخۆ، پێش به‌رژه‌وه‌ندی نێوده‌وڵه‌تییه‌. له‌ ئه‌نجامدا تێگه‌یشتنه‌کان له‌ سیاسه‌تی ده‌ره‌وه‌ی ئیندۆنیزیا – وه‌ک کاره‌کته‌رێکی جیهانی، که‌ به‌ دوای ناساندنی ئایدیا بنه‌ڕه‌تییه‌که‌ی خۆیه‌وه‌یه‌تی، یان له‌ روی هێزی ناوخۆیی بۆ زینده‌کردنه‌وه‌ی سه‌قامگیری ناوخۆیی، به‌ رێژه‌یه‌کی زۆر په‌یوه‌ندی به‌ چۆنێتی هاوئاهه‌نگی به‌رژه‌وه‌ندی ناوخۆ (گرنگتر) و ده‌ره‌کی له‌لایه‌ن سیاسه‌تمه‌دارانه‌وه‌ هه‌یه‌.

• ئاشتی جیهانی: یارمه‌تی ئیندۆنیزیا

یه‌که‌م ئاماده‌بوونی جیهانی ئیندۆنیزیا له‌وانه‌یه‌ کۆنفرانسی رێبه‌رانی ئه‌فریقیا-ئاسیا (باندونگ) له‌ ساڵی 1955 بووبێت، که‌ به‌ ئاماده‌بوونی وڵاتانی تازه‌گه‌شه‌سه‌ندو ئه‌نجامدرا و دواتر بووه‌ هۆی دامه‌زراندنی بزوتنه‌وه‌ی بێلایه‌نه‌کان (NAM). هه‌رچه‌نده‌ به‌ده‌ستهێنانی پێگه‌یه‌ک له‌ سێبه‌ری ئه‌وه‌ی (سۆکارنۆ) سه‌رۆک کۆماری

ئەو کاتە بە (هەوڵدانێک لەناو هێزە دێرینەکان لە بەرامبەر هێزە تازە دەرکەوتوەکان) ناویبرد، دژوار بوو، بەڵام ئەمە دوای شەڕی ناوخۆیی ئیندۆنیزیا لە نێوان سوپا و پارتی کۆمۆنیستی نیشتیمانی ئەنجامدرا.

نیشانەیەکی تر دروستبوونی رێکخراوی وڵاتانی باشوری رۆژهەڵاتی ئاسیا بوو، کە سۆهارتۆ لە 1967دا دامەزرێنەری بوو. لەو کاتەدا، کە ئیندۆنیزیا تیشکی خستبووە سەر یەکگرتویی ناوخۆیی و زیندوکردنەوەی ئابوری، سوهارتۆ رایگەیاند، کە رێکخراوی ناوبراو لەسەر بنەمای لۆژیکی گرەنتی سەقامگیری ناوچەکە، یارمەتی رێگری لە گرفتە ناوچەییەکان دەدات. دوای کەمبوونەوەی کێشەکان، سۆهارتۆ هەوڵی رابەرایەتی جیهانی دا، ئیندۆنیزیا ساڵی 1992 سەرۆکایەتی بزوتنەوەی بێلایەنەکانی گرتە ئەستۆ.

دوای زیندوکردنەوە و گەشەسەندنی ئیندۆنیزیا و گواستنەوەی دیموکراتیانەی دەسەڵات لە ساڵی 1998دا، ئەم وڵاتە جارێکی تر هەوڵیدا سەرۆکایەتی (ئاسێ ئان) لە ساڵی 2003دا بگرێتەئەستۆ و پێشنیاری کۆمەڵگەیەکی ئاسایشی ناوچەیی کرد. ئەم پێشنیارە زیاتر لە 70 ئایدیای رونی لەخۆدەگرت و خوازیاری بەهێزکردنی دیموکراتی و مافی مرۆڤ، پابەندبوون بە پەیوەندی ئازاد و رێکخراو، دامەزراندنی کۆمەڵگەیەکی کراوە و ئاسانکار بوو.

بێجگە لەوە ئیندۆنیزیا بە بەشداریکردنی لە هێزە ئاشتیپارێزەکانی لوبنان، درێژەیدا بە چالاکییەکانی بۆ پاراستنی ئاشتی لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی لە ژێر چاودێری نەتەوەیەکگرتوەکان. لە راستیدا لە ساڵی 1957وە تا 2009 ئیندۆنیزیا 65 کاری جیاجیای لە چوارچێوەی پاراستنی ئاشتی جیهانی لە نەتەوەیەکگرتوەکان ئەنجامداوە.

• پارادۆکسی (یودهۆیۆنۆ Yudhoyono Paradox)
و سیاسەتی دەرەوە

لە پانتایی جیهانیدا (سوسیلۆ بامبانگ یودهۆیۆنۆ Susilo Bambang Yudhoyono) سەرۆک کۆماری ئێستای ئیندۆنیزیا لەم دواییانەدا هەڵوێستێکی بە ڕێژەیەک میانڕەوی گرتۆتە بەر. زۆرێک پێیانوایە ناوبراو سود لە پێگەی باشی ئیندۆنیزیا، بە تایبەتی ئەندامێتی لە گروپی G20 وەرناگرێت. سەرۆک کۆماری ئیندۆنیزیا رایگەیاندوە، ئەم میانڕەوییە لە بنەڕەتدا بۆ بینینی رۆڵی پردی نێوان وڵاتانی گەشەسەندو، تازە گەشەسەندوە، بۆ ئیندۆنیزیا گرنگ و گونجاوە.

ئەم هەڵویستە بێ ئاماژەکردن بە لاوازی ناوخۆیی یودهۆیۆنۆ لەم ساڵانەی دواییدا، رون ناکرێتەوە. بێجگە لەو راستییەی ئەو راستەوخۆ دووجار –بۆ یەکەمجار لە مێژوی ئیندۆنیزیادا- بە هاوپەیمانێتییەکی گـەورەی پەرلەمانی وەک سەرۆک کۆمار هەڵبژێردرایەوە، هێشتا روبەڕوی پارادۆکسی (یودهۆیۆنۆ Yudhoyono Paradox) دەبێتەوە: هەستکردن بە نەبوونی ئاسایشی خۆی، لەگەڵ ئەوەی لە نوکی هەڕەمی دەسەڵاتدایە.

بێجگە لەوە دەوڵەتێکە، گرنگی زۆر بە وێنەی خۆی لای رایگشتی دەدات. ئەمەش بەو واتایە نایەت، کە سـەرۆک کۆمار بەرامبەر رایگشتی بەرپرسیارە، بەڵکو بەو واتایە دێت، کە ئەو بۆ ئەوەی لەبەرچاوی رایگشتی وێنەی جوان بێت، بژاردە سیاسییەکانی پێباشترە.

رایگشتی ئیندۆنیزیا لەناوبەرە و هۆکارەکەشی لەوانەیە بەڕێژەیەک بگەڕێتەوە بۆ ئاستی نزمی خوێندەواری هاووڵاتیان و سەفەری کەمی دەرەوەی ئەوان. لە راستیدا ساڵی 2005 تەنیا 1% هاووڵاتیان وتیان لە پێنج ساڵی رابردودا سەفەری دەرەوەی وڵاتەکەیان

کردوە. لەبەرئەوە بە سەرنجدانە ئەم ڕێگریانە، نوخبە سیاسییەکانی ئەو وڵاتە بە بەراورد لەگەڵ بەرپرسانی دەوڵەت، زیاتر لە چوارچێوەی بەرژەوەندییەکانی ناوخۆ بەدواداچوون بۆ بەرژەوەندییە دەرەکییەکان دەکەن، سوننەتێکە، کە لە ساڵی 1950وە لە ئیندۆنیزیا پەیڕەودەکرێت.

بەمشێوەیە گرنگترین نیگەرانی ئەوە نییە هاووڵاتیان تا چ ڕێژەیەک بە سیستمێکی جیهانی توند، یان بەسود ڕازیبکرێن، بۆ ئەوەی ڕێگە بە ئیندۆنیزیا بدات ڕۆڵی چالاکتر لە بواری نێودەوڵەتیدا بگێڕێت، بەڵکو ئەوەی گرنگە هاوسەنگی سەقامگیری سیاسەتی ناوخۆ و دروستکردنی گونجان لە نێوان بەرژەوەندییە ناوخۆییە کێبڕکێکارەکان و رایگشتی بە ئامانجی سیاسەتی دەرەوەی سەرۆک کۆمارە.

• دەرەنجام

بە گشتی ئیندۆنیزیا لەگەڵ ئەو ئامادەییەی وەک هێزێکی جیهانی نوێ هەیەتی، هێشتا لە کێشمەکێشی نێوان سیاسەتی ناوخۆ و جیهان و سیاسەتی دەرەوەی خۆیدا بەسەردەبات. لە ئەنجامدا هەرجۆرێک ئامانجی سیاسەتی دەرەوە لەلایەن ئیندۆنیزیاوە، بە چۆنێتی هێنانە ناوەوەی رایگشتی و هێزە ناوخۆییەکان لەلایەن سیاسەتمەدارانەوە بەتایبەتی سەرۆک کۆمارەوە گرێدراوە. لەبەرئەوە پرسیاری سەرەکی ئەوە نییە، ئایا ئامادەبوونی ئیندۆنیزیا لە گۆڕەپانی جیهانی بەردەوام دەبێت، یان نەخێر؟ بەڵکو بابەتەکە ئەوەیە، ئایا سەرۆک کۆمار دەتوانێت بەسەر کەموکورتییەکانی خۆیدا زاڵبێت و هەوڵی بەدەستهێنانی پشتیوانی ناوخۆ بۆ ئامانجی سیاسەتی دەرەوە بدات، یان نەخێر؟

لەوانەیە ئەم وتە کۆنەی (تیپ ئۆنیل) «کە سیاسەت بە تەواوی ناوچەییە» هێشتا لۆژیکی خواستی ئیندۆنیزیا بۆ جیهانێکی باشتر بێت.

ئیتالیا

ئیتۆر گرێکۆ (Ettore Greco)

ناتالی تۆچی (Nathalie Tocci)

ئایا ئیتالیاییەکان باوەڕیان بەوە هەیە، کە سیستمی نێودەوڵەتی لە بنچینەدا زیانی هەیە؟ یان دادپەروەرانە و ئاساییە؟ ئەم پرسیارە بنەڕەتییانە دەتوانرێت لە وەڵامی سێ پرسیاری تردا باشتر وەڵام بدرێنەوە.

- سەرەتا، سیاسەتەکانی ئیتالیا دەربڕی جیهانبینی هۆبزی یان کانتییە؟

- دووەم، ئیتالیاییەکان کام سیستمەیان دەوێـت و ئامادەی هاوکاریکردنی کام سیستمەن؟

- سێیەم، ئەگەر کەلێنێک لە نێوان دوو پرسیاری سەرەتادا هەبێت، چۆن دەتوانرێت ئەو کەلێنە پڕبکرێتەوە؟

هێشتا ئیتالیا هاوکاری ئەوروپا و کیشوەرەکانە. هیچ پارت یان

بزوتنەوەیەکی سیاسی گرنگ ئەندامێتی ئەم وڵاتە لە یەکێتی ئەوروپا و ناتۆ توشی قەیران ناکات. سیاسەتمەداران و رایگشتی ئیتالیا گرنگی زۆر بە بەشداری وڵاتەکەیان لە چالاکی رێکخراوە نێودەوڵەتییەکان، بە تایبەتی نەتەوەیەکگرتوەکان دەدەن.

بۆ نمونە 15 ساڵ بەر لە ئێستا ئیتالیا یەکێک بوو لە گرنگترین وڵاتانی یارمەتیدەری کارەکانی ئاشتیپارێزی لە نەتەوەیەکگرتوەکان. لەگەڵ ئەوەشدا سیاسەتی دەرەوەی ئیتالیا بە تایبەتی دەوڵەتی (سیلڤیۆ برلسکۆنی) تایبەتمەندی بەرگری ئازایانە لە بەرژەوەندی نیشتیمانی و سکاڵا دژی سنورداربیەکان لە رێگەی نەتەوەیەکگرتوەکانیەوە هەبووە. راگەیەنراوەکانی (یەکێتی باکور) –پارتی پۆپۆلیستی کەمینە، بەڵام هاوبەشێکی کاریگەر لە هاوپەیمانێتی دەوڵەتی برلسکۆنی بووە– دژی یەکێتی ئەوروپا، نمونەیەکی بەرچاو لەم بوارەدایە. نمونەکانی تر بریتین لەوەی راستەکان دژی رازیبوون بە بڕیارەکانی یەکێتی ئەوروپا لەبارەی کۆچبەران و گۆڕانکارییەکانی کەشوهەوا بوون.

برلسکۆنی هیچ کاتێک دژایەتی بنەما و یاساکانی یەکێتی ئەوروپای نەشاردۆتەوە و بە رێکخراوێکی وشک و بۆرۆکراسی ناویبردوە. لە بەرامبەردا برلسکۆنی پەیوەندی تایبەتی لەگەڵ سەرۆکەکانی وەک جۆرج بوش و رەجەب تەیب ئەردۆگان تا موعەمەر قەزافی و ڤلادیمیر پوتین-ی پێباشترە، ئەگەر ئەوە مەترسی لەسەر وێنەی نێودەوڵەتی ئیتالیا هەبووبێت. بە بەهێزبوونی ئەم تێڕوانینە ئیتالیا خۆی لە سیستمی هۆبزی پوختدا دەبینێتەوە: هەرچەندە وەک دەرکراوێکی نێودەوڵەتی، ئەوروپایی کار دەکات و وڵاتانی تر زیاتر مەیلی پەراوێزخستنی ئیتالیایان هەیە و تا ئیتالیا زیاتر پەراوێزبخرێت، پاساوی زیاتر بەو کەسانە دەدات، کە خوازیارن وڵاتەکەیان لە

پابەندبوونە نێودەوڵەتی و ئەوروپاییەکان رزگاربێت، کە لە دیدی ئەوانەوە بۆ بەرژەوەندی نیشتیمانی زیانی هەیە.

ئایا ئەم چوارچێوە عەقڵییە لەگەڵ دیدی هاووڵاتیان بۆ جیهان و رۆڵی ئیتالیا لەو جیهانەدا یەکتر دەخوێننەوە؟ وەڵامەکە نەرێنییە. بە روانین لە راپرسییەکانی وەک (راپرسی بەها جیهانییەکان) و (رەوەندە دورە دەستەکان) نیشانیدەدات، کە ئیتالیاییەکان رەشبیننین. ئەوان هەستێکی بەهێزیان هەیە لەبارەی گرفتە جیهانییەکانەوە، وەک هەژاری، گۆڕانی کەشوهەوا و مەیلی رونیان بۆ یارمەتیدانی چارەسەری گرفتەکان لە رێگەی یاسایی و کاری فرەلایەنەوە نیشانداوە.

لەبارەی گەشەپێدانەوە، نەک تەنیا 80% ئیتالیاییەکان پێیانوایە، کە بەرەنگاری هەژاری جدیترین گرفتی جیهانە، بەڵکو ژمارەیەکی زۆریان دەیانەوێت بۆ ئەوەی ئیتالیا یارمەتی زیاتر پێشکەشبکات، باجی زیاتر بە دەوڵەتەکەیان بدەن. ئەم بابەتە لەگەڵ کەمبوونەوەی یارمەتییەکانی ئیتالیا بە بەراورد لەگەڵ وڵاتانی رۆژئاوا، دژیەکە.

لەبارەی گۆڕانکارییەکانی کەشوهەواوە، 86% ئیتالیاییەکان نیگەرانی ئەم بابەتەن، 40% خـوازیـارن وەک تاک بەشداربن، 60% خوازیارن وڵاتان جیا جیا کار بکەن، 77% پێیانوایە لە روی نێودەوڵەتییەوە کاری لەسەر بکرێت و 87%ی هاووڵاتیان خوازیارن وڵاتەکەیان چالاکی زیاتر ئەنجامبدات.

لەبارەی شەڕ و ئاشتییەوە، ئیتالیاییەکان باوەڕیان بە هێزی نەرم بۆ چارەسەری کێشەکان هەیە، 81% ئەو کەسانەی وەڵامییان داوەتەوە رێکارە ئابورییەکان لە رێکاری سەربازی بە کاریگەرتر دەزانن. 80% هاووڵاتیان ئەو بانگەشەیە رەتدەکەنەوە، کە شەڕ بۆ بەدەستهێنانی دادپەروەری پێویستە.

بەشێوەیەکی گشتی ئیتالیاییەکان پابەندبوون بە یاسا و دامەزراوە فرە لایەنەکان، 70% هاووڵاتیان متمانەیان بە یەکێتی ئەوروپا و 60% متمانەیان بە نەتەوەیەکگرتوەکان هەیە.

چی شتێک کەلێنی نێوان تێڕوانینی هاووڵاتیان و مەیلە دەرکەوتوە نوێیەکان لەبارەی ئاڕاستەی سیاسەتی دەرەوە روندەکاتەوە؟ راستی پشت بابەتی ناوبراو بۆ هەستێکی قوڵی دژوار بۆ گونجان لەگەڵ جیهانێکی گۆڕاو دەگەڕێتەوە، کە وەک لەمپەڕێک دەبینرێت لەبەردەم بەرزەفڕییەکانی وڵاتەکە، لە پێگەی هێزێکی مامناوەند، کە رۆڵی ناوچەیی و نێودەوڵەتی بەرجەستە بگێڕێت. لاوازی پێکهاتەیی لە دوو دەیەی رابردودا لە ئیتالیا دەبینرێت و ئەمەش گرفتی بەردەم سیاسەتی دەرەوە زیاتردەکات. ئەو گرفتانەش بریتین لە قەیرانی ئابوری، کە کەمترین گەشەی ئابوری لە ئەوروپادا هەیە (بەر لە قەیرانی ئابوری جیهانی لە ساڵانی 2008 و 2009)، کێشەی ناوخۆی کۆمەڵگە و سیستمێکی سیاسی شکستخواردو، کە توانای بەهێزکردنی خۆی نییە.

سێ نمونە ئەم هەستی دژوارییە باشتر دەردەخەن:

- سەرەتا، شکستی ئیتالیا بۆ زیندوکردنەوەی گروپی G8

ئیتالیا لە ناوەڕاستەکانی دەیەی ١٩٧٠وە ئەندامی ئەو گروپە بووە. بەرەنگاری سەرنەکەوتوی ئیتالیا بەرامبەر گواستنەوەی بەرپرسیارێتی دەسەڵاتداری جیهانی لە G8، کە لەو کاتەدا خۆی سەرۆکایەتی دەکرد بۆ G20، نیشانەی ئەوەیە، کە بەپێی گۆڕانکارییە گرنگە جیهانییەکان، دژوارە گۆڕانکاری لە خۆیدا ئەنجامبدات. دەرکەوتنی گروپی G20، سەرچاوەیەکی تری کێشەکانی ئیتالیا بوو. دوو مانگ دوای کۆبوونەوەی سەرانی G20 لە (پیتسبورگ) کە باڵایی ئابوری جیهانی بەم گروپە درا،

لە کۆنگرەی رۆژنامەنوسی سەرانی گروپی G8 لە مانگی 2009/7دا، برلسکۆنی نیگەرانی قوڵی بەرامبەر گروپی G20 دەربڕی و وتی، ئەم گروپە بەپێچەوانەی پێکهاتە گەورەکەی، کارایی ئەوتۆی نییە.

نیگەرانی نوخبەکانی ئیتالیا، بۆ لەدەستدانی دەسەڵاتی بەردەوامی وڵاتەکەیان لە بواری نێودەوڵەتیدا دەگەڕێتەوە. لەبەرئەوە گۆڕانی گروپی G8 بۆ گروپێکی بەرفراوانتر G20، وەک دۆڕان بووە بۆ ئیتالیا و پێگەی جیهانی روی لە دابەزین کردوە.

- نمونەی دووەم، بێبەشی ئیتالیا لە ئامادەبوون لە پێکهاتەی بڕیاردەری سەرەکی لە یەکێتی ئەوروپا

ئیتالیا بەردەوام هەوڵیداوە وەک هاوبەشێکی هاوتا لە بەرامبەر ئەندامانی یەکێتی ئەوروپا پەسەندبکرێت، کە وڵاتانی گەورەی وەک ئەڵمانیا و فەرەنسا و بەریتانیا ئەندامی ئەو یەکێتییەن (ئێستا بەریتانیا هاتۆتەدەرەوە. و.ک). هەرچۆنێک بێت، لەم ساڵانەی دواییدا رێگە لە ئامادەبوونیان لەو دامەزراوانە گیراوە. دیارترین نمونە دەرکەوتنی گروپی EU3 بوو، کە لە سێ وڵاتی ناوبراو پێکهاتبوو، کە وەک گروپی سەرەکی لە سیاسەتی دەرەوەی ئەوروپان و ئەمەش گورزێک بوو لە ئیتالیا درا.

لەوانەیە ئەمکارە بۆ نەبوونی مەیلی برلسکۆنی بۆ یەکێتی ئەوروپا و ئەو راستییە بگەڕێتەوە، کە زۆرێک لە پایتەختە ئەوروپاییەکان برلسکۆنی بە روخسارێکی جەنجاڵی دەزانن. بێجگە لەوە برلسکۆنی گرفتەکانی سیاسەتی دەرەوەی زیاتر کردوە و رۆڵی نێودەوڵەتی ئیتالیای کەمکردۆتەوە.

- نمونەی سێیەم، کاردانەوەی نائاسایی ئیتالیا بەرامبەر جیهانێکی فرە جەمسەر.

کاردانەوەی نائاسایی ئیتالیا بەرامبەر جیهانێکی فرە جەمسەر، بەتایبەتی دەرکەوتنی هێزەکانی وەک چین، هندستان، روسیا، بەڕازیل و ئەفریقیای باشور. لە کاتێکدا کە نیگەرانییەکان بەرامبەر سیستمێکی فرە جەمسەر و دەرەنجامەکانی بۆ ئیتالیا لە وڵاتانی تر زیاتر نییە، بەڵام ئەم وڵاتە وەک نەعامە سەری خستۆتە ژێر گڵ، بەشێویەک لە جیاتی ئەوەی ستراتیژی نوێ بە ئاڕاستەی گونجان لەگەڵ جیهانێکی گۆڕاو دابڕێژێت، سیاسەتی کورتبینانەی بۆ هێشتنەوەی دۆخەکە و بەرژەوەندییە نیشتیمانییەکان گرتۆتەبەر.

بە سەرنجدانە کەلێنی نێوان بەرزەفڕییەکانی ئیتالیا و بە کردارکردنیان، ئەم وڵاتە دەتوانێت چ کارێک بکات بۆ ئەوە دوبارە رۆڵی خۆی لە جیهاندا بەدەستبێنێتەوە؟

1. بە سەرنجدانە باسەکانی پێشو، پێویستە ئیتالیا بچێتە پڕۆسەیەکی قورسی گۆڕانکارییەوە بۆ پاراستنی رۆڵی نێودەوڵەتی خۆی و لە ئەنجامدا یارمەتی بەدەستهێنانی ئەو بەهایانە بدات، کە هاووڵاتیانی پشتیوانیان لێدەکەن. ئەم پەیوەندییە ژیارییە لە نێوان چاکسازی ناوخۆ و ئامادەبوون لە بواری نێودەوڵەتیدا، زۆر بەکەمی لە سیاسەتی دەرەوەی ئەم وڵاتەدا بینراوە.

2. پێویستە ئیتالیا بە گۆڕانی یاساکانی یاریکردن رازیبێت و یارمەتی هەوڵە نێودەوڵەتییەکان بۆ ئەنجامدانی ئەو کارە بدات. وڵاتەکە ئامادەیی باشی بۆ بینینی ئەو رۆڵە هەیە و دیبلۆماسییەتی ئیتالیا لە نەتەوەیەکگرتوەکان بۆ برەودان بە مۆدێلێکی چاکسازی بە ئامانجی رێگری لە پتەوبوونی زنجیرەیەک پلەبەندی نێودەوڵەتی نوێ و نەگۆڕ، سەلمێنەری ئەو بانگەشەیەیە.

3. نوخبە سیاسییەکانی ئیتالیا پێویستە ئاگاداری هاووڵاتیان

بن و وزەی خۆیان بۆ یەکێتی ئەوروپا تەرخانبکەن. پێش مەرجی یارمەتی کاریگەری ئیتالیا بۆ جیهان، یەکێتییەکی ئەوروپای بەهێز و یەکگرتوە. تەنیا لە ئەگەری سەرکەوتنی یەکێتی ئەوروپا بۆ گۆڕان بەرەو یەکێک لە پایە نێودەوڵەتییە نوێیەکانە، کە ئیتالیا دەتوانێت خۆی لە پەراوێزخران بپارێزێت. رێککەوتنی (لیسبۆن) توانای بینینی ئەم رۆڵە بۆ یەکێتی ئەوروپا دەڕەخسێنێت، بەڵام توانای ئیتالیا بۆ سوودوەرگرتن لەو هەلە دەتوانرێت پێشبینیبکرێت. ویستی ئیتالیا بریتییە لە بەدەستهێنانی رۆڵی سوننەتی خۆی لەناو دڵی ئەوروپا، جێبەجێکردنی خێرای رێککەوتنی لیسبۆن، دوای ئەوە بەشداریکردنی لە داڕشتنی رێگەچارەکانی یەکێتی ئەوروپا بۆ چارەسەری کێشە جیهانییەکان، تەنیا رێگەی بەدەستهێنانەوەی پێگەیەکی سەرەکییە لە یەکێتی ئەوروپا، کە ئیتالیا دەتوانێت کەلێنی نێوان کارایی نێودەوڵەتی و خواستەکانی (کانتی) هاووڵاتیان پڕبکاتەوە.

ئەگەر ئەو چاکسازییانە بێنە دی و ئیتالیا بتوانێت سود لە تواناکانی خۆی لە بواری نێودەوڵەتی و ئەوروپایی وەرگرێت، رەوەندێکی راست هاتۆتە پێش و لەو رێگەیەوە باوەڕی ئیتالیاییەکان و مەیلی ئەوان بۆ بەشداری و یارمەتیدانی دروستکردنی سیستمێکی نێودەوڵەتی دادپەروەرانە زیاتر بەهێز دەبێت.

بە واتایەکی تر، رەشبینی ئێستا لە ناو سیاسییەکانی ئیتالیا زیاتر لە هەر شتێک بۆ لاوازی وڵاتەکەیان لە گۆڕەپانی نێودەوڵەتیدا دەگەڕێتەوە، واتا توانای نێودەوڵەتی ئیتالیا بۆ بەکارهێنانی هێزی خۆی بۆ گۆڕینی تێگەیشتنی هاووڵاتیان لە سیستمی نێودەوڵەتی بەس نییە. ئیتالیاییەکان لە توانا سنوردارەکانی وڵاتەکەیان وەک هێزێکی مامناوەند بۆ دروستکردنی سیستمێکی نێودەوڵەتی دادپەروەرانە،

ئاگادارن. ئەگەر مامەڵەی نێوان هێزە سەرەکییەکان – وەک ئەمریکا، چین، هندستان، یەکێتی ئـەوروپـا- لەسەر بنەمای بەها بێت، ئیتالیاییەکان ڕەزامەنددەبن بەوەی، کە دروستکردنی سیستمێکی نێودەوڵەتی دادپەروەرانە دەکرێت بێتەدی و ئەو کاتە مەیلیان بۆ زیادکردنی پارمەتییەکانیان بۆ ئەو دۆخە نوێیەی جیهان دەبێت.

ژاپۆن

ماتۆفومی ئاسای (Matofumi Asai)

(سەرۆکی دامەزراوەی ئاشتی هێرۆشیما)

لە ژاپۆن وەک وڵاتانی تر ڕەشبینی بەرامبەر سیستمی نێودەوڵەتی لەوەوە سەرچاوەدەگرێت، کە تا ئەوەندەی پەیوەندی بە پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکانەوە هەیە، ئەو سیستمە تەنیا بە دەسەڵاتدارێتی هێز -سیاسەتی هێز- دەتوانرێت بچەسپێنرێت، نەک دەسەڵاتداری یاسا. ئەم تێڕوانینە پشت بەو گریمانەیە دەبەستێت، کە هاووڵاتیان ئەوەیان پەسەندکردوە، کە سیستمی نێودەوڵەتی لە بنچینەدا بەشێوەیەک لە شێوەکان ئانارشیزمە و هیچ هەوڵێکی مرۆڤایەتی ناتوانێت بیگۆڕێت.

لەگەڵ ئەوەدا بە لێکۆڵینەوە لە مێژوی مرۆڤایەتی دەتوانرێت ئایدیای دۆخی مرۆڤ وەک یەکێک لە بەها گرنگەکانی جیهان ببینرێت. لە ئەنجامی جەنگی جیهانی دووەم، مافی مـرۆڤ و دیموکراسی بەلایەنی کەمەوە گۆڕان بۆ یاسایەک. لەبەرئەوە بۆچی

نەتوانین سیستمی نێودەوڵەتی ئانارشیزم و دیکتاتۆر نەگۆڕین بۆ سیستمێکی باشتر لەسەر بنەمای دەسەڵاتداری یاسا و بەهای جیهانی لای مرۆڤەکان؟

لە سەدەی بیستویەکدا کاتی ئەوە هاتوە ریالیزمی ئایدیالیزم لە جێگەی ریالیزمی دەسەڵاتدار، وەک بنەمای رێنوێنیکاری پەیوەندی نێودەوڵەتی دابنرێت. لەم وتارەدا من وشەی (ریالیزمی ئایدیالیزم Idealistic Realism)م، بەو واتایە بەکارهێناوە، کە هەرچەندە پێویستە راستی ئانارشیزمی سیستمی نێودەوڵەتی بۆ داهاتوش پەسەندبکرێت، بەڵام پێویستە ئەم سیستمە بۆ کۆمەڵگەیەک بگۆڕێت، کە دۆخی مرۆڤ و دەسەڵاتداری یاسا زیاتر لە پێشو بەرفراوان بکرێت و جێگەی سیاسەتی هێز بگرێتەوە.

لەبەرئەوە بە پەسەندکردنی ئەوەی، کە رێڕەوی مێژوی مرۆڤایەتی و سیستمی نێودەوڵەتی ئەرێنی و پێشڕەون، لە رەشبینی رزگارمان دەبێت و رو لە وەگەڕخستنی سەرمایە لە بواری ئاشتی و سیستمی نێودەوڵەتی لەسەر بنەمای دۆخی مرۆڤ و دەسەڵاتداری یاسا وەک ئامانجێکی پێویست و بنیاتنەر دەکەین، نەک تەنیا وەک هەلێک، سەرنجی لێبدەین.

دەستوری ژاپـۆن (نـاسراو بە یاسای ئاشتی یان یاسای دوای شەڕ)، هاتنەدییەکی سەرەتایی ئەم ریالیزمی ئایدیالیزمەیە لە مێژوی مرۆڤایەتیدا. مادەی ٩ی ئەم یاسایە دەڵێت:

1. هاووڵاتیانی ژاپۆن مەیلی راستەقینەیان هەیە بۆ ئاشتییەکی نێودەوڵەتی لەسەر بنەمای دادپەروەری و رێکخراوەیی، بۆ هەمیشە شەڕ بۆ دەستگرتن بەسەر وڵاتان و هەڕەشە لە رێگەی بەکارهێنانەی هێزەوە بۆ چارەسەری ناکۆکییە نێودەوڵەتییەکان، مەحکومدەکەن.

2. بۆ هاتنەدی ئامانجی سەرەوە خۆی لە بوونی هێزی سەربازی پیادە و دەریایی و ئاسمانی و تواناکانی شەڕ بەدوردەگرێت. مافی بەکارهێنانی توندوتیژی لەلایەن دەوڵەتیشەوە پەسەندناکات.

بێجگە لەوە، پێشەکی ئەم دەستورە باس لە ئیرادەی نیشتیمانی دەکات و هاتوە، «ئیتر ترس لە شەڕ لەرێگەی کارەکانی دەوڵەتەوە نابینن» و ئیرادە «بۆ پاراستنی ئاسایش و وڵات بە متمانەبوون بە دادپـەروەری و باوەڕ بە هاووڵاتیانی لایەنگری ئاشتی لە جیهاندا» دێتەدی، هەروەها هاتوە کە «ئێمە خوازیاری پێگەیەکی جێی رێزین لە کۆمەڵگەی نێودەوڵەتیدا و هەوڵدەدەین بۆ پاراستنی ئاشتی و رەهایی لە دیکتاتۆری و کۆیلایەتی و سەرکوتکردن لەسەر زەوی، ئێمە ئەوە پەسەنددەکەین، کە سەرجەم هاووڵاتیانی جیهان مافی ژیان لە ئاشتی و رەهایی لە ترس و هەژارییان هەیە.»

مادەی ٩٧ رونیدەکاتەوە، کە دەستوری ژاپۆن لەگەڵ بەجیهانی بوونی هێواشی دۆخـی مرۆڤایەتی بـووە و دەڵێت، «گەرەنتی مافی مرۆڤی هاووڵاتیانی ژاپـۆن بەپێی ئەم یاسایە بەرهەمی هەولی مرۆڤەکانی سەردەمەکانی پێشوە بۆ ئازادبوون، ئەوانەی کە بە سەرکەوتویی تاقیکردنەوە دژوارەکانیان لەپێناو مانەوە و گواستنەوەی بۆ نەوەکانی ئێستا و داهاتو و پاراستنی ئەنجامداوە.» لەبەرئەوە دەستوری ژاپۆن پشتیوانی زۆرینەی هاووڵاتیانی وڵاتەکەی بەدەستهێناوە و بۆ گرنگترین پایەی رایگشتی لە مێژوی سیاسی ژاپۆنی دوای شەڕ گۆڕاوە.

لەگەڵ ئەوەدا جوڵانەوەیەکی دەسەڵاتدار لە نوخبە سیاسییەکانی ژاپۆن، لەو کاتەوەی دەروازەکانی وڵات ساڵی 1868 بە روی جیهاندا کرانەوە، بە رێژەیەکی زۆر لەژێر کاریگەری بیری دەسەڵاتی سیاسیدان.

سیاسەتەکانی ئەمریکا، کە بوونە هۆی دەرکەوتنی دەستوری ژاپۆن، بە خێرایی لە بەرژەوەندی بەهێزکردنی وڵاتەکە لەبەرچاو نەگیرا، وەک پێگەیەک بۆ روبەڕوبوونەوەی کۆمۆنیزم و نوێبوونەوەی دەسەڵاتی نوخبە سیاسییەکانی پێش شەڕ، کە لەو کاتەدا هاوشانی ئەمریکا بانگەشەی سیاسەتی دژی کۆمۆنیزمییان دەکرد و لە تاوانەکانی پێشویان پەشیمان نەبووبوونەوە.

یەکێک لە دەرەنجامە گرنگە سیاسی و سەربازییەکان رێککەوتنی ئاسایشی نێوان ژاپۆن و ئەمریکا بە ناوی بەهای زیندوکردنەوەی سەربەخۆیی ژاپـۆن لە ساڵی 1952دا واژۆکـرا، کە دژی هەستی ئاشتیخوازانە و مادەی 9ی دەستوری ئەم وڵاتە بوو. لە قۆناغی دوای شەڕدا دەوڵەتە پارێزگارەکانی دواتر بە شیکارکردنی جیاوازیان بۆ مادەی ٩، لەگەڵ زۆربوونی خواستەکانی ئەمریکا لەڕوی سەربازییەوە خۆیان گونجاند، لەبەرئەوە هەستی ئاشتیخوازانەیان لەم مادەیە سەندەوە.

(مارویاما ماسائۆ Maruyama Masao) یەکێک لە بیرمەندە سیاسییە بەرجەستە و خاوەنڕاکان لە مێژوی بیری سیاسی ژاپۆندا، چەمکی (واقعیەتی) ژاپۆنی بە خاوەنی سێ گرفتی سیاسی بەهێز دەزانێت: لە جیاتی ئەوەی دۆخەکە چارەسەربکات، لە بەرامبەریدا خۆی بەدەستەوە دەدات، تاک لایەنەیە، لەبەرئەوە لە جیاتی فرەلایەن و نەرمبێت، دۆخی بێدەنگی لاوازی هەیە و بەرامبەر لایەنی بەهێز جێبەجێکار و بەرامبەر لایەنی بێهێز دیکتاتۆرە.

بەکورتی خۆبەدەستەوەدان لە ژێر کاریگەری رەشبینی بەرامبەر سیاسەتی هێز، بەشێک لە تایبەتمەندی نیشتیمانی ژاپـۆن بووە. هاتنە ناوەوەی ئاشتیخوازی و دیموکراسی بۆ خاکی سیاسی ژاپۆن

بۆ یەکەمجار لە مێژووی ئەم وڵاتەدا لە ڕێگەی ئەو دەستورەوە، بووە هۆی دەرکەوتنی رایگشتی. بێجگە لەوە ئێستا دوای ئەزمونێکی 60 ساڵە لە دیموکراسی مەرجدار، رایگشتی ژاپۆن هێشتا خۆی وەک هێزێکی سیاسی سەربەخۆ بەرامبەر ڕێکخستنی سیاسی پارێزگار و دەسەڵاتخوازان نیشانداوە. بە سەرنجدانە ئەم پێشینە مێژوییە دەتوانرێت بوترێت نوخبە سیاسی و پارێزگارەکانی ژاپـۆن لەو بـاوەڕەدان، کە گۆڕانی سیستمی نێودەوڵەتی مەحاڵە، رایگشتییش هێشتا لە نێوان تێڕوانینی هۆبزی و کانتی لە سەرو خواردایە.

نوخبە سیاسی و پارێزگارەکانی ژاپۆن بەردەوام رایانگەیاندوە، کە دەستوری وڵاتەکە تۆمارێکی دەرەکییە و پێویستە بگۆڕدرێت، بە شێوەیەک ژاپۆن بتوانێت بۆ وڵاتێکی ئاشتی ئاسایی بگۆڕێت و خۆی لەگەڵ سیستمی نێودەوڵەتی دەسەڵاتدار بگونجێنێت. هەروەها ئەوان پێیانوایە، کە گەرەنتییە لە رادە بەدەرەکانی مافەکانی مرۆڤ لەم دەستورەدا پێویستە لە بەرژەوەندی (بەرژەوەندی نیشتیمانی) سنوردار بکرێت. لەبەرئەوە دەڵێن دژیەکی بنچینەیی لە نێوان دەستور، لەسەر بنەمای ریالیزمی ئایدیالیزمی کانتی، لەگەڵ ڕێککەوتنی ژاپۆن و ئەمریکا کە لە ژێر کاریگەری تێبینییەکانی سیاسەتی هۆبزی هەیە و پێویستە لە بەرژەوەندی دووەم گۆڕانکارییان بەسەردا بێت.

لە بەرامبەردا رایگشتی ژاپۆن لە نێوان دوو گروپی باوەڕ بە سیستمی نێودەوڵەتی کانتی و لایەنگرانی سیستمی هۆبزی ناجێگیرن. بە شێوەیەکی چـاوەڕوان نەکراو، پارتی دیموکرات کە لە ساڵی 2009وە دەسەڵاتدارە، لە تێکەڵەیەک لە نوخبە سیاسییەکانی خاوەن تێڕوانینی پارێزگارانەی هۆبزین، کە لە پارتی لیبراڵ دیموکراتی پێشون، ئەندامەکانی تر دەربڕی رایگشتی هەردوو گروپەکەن.

بە پێی تێڕوانینی هۆبزی نوخبە سیاسییەکانی ژاپۆن، هاوپەیمانی سەربازی ژاپۆن و ئەمریکا، پێویستە پێش مەرج و ستونی سەرەکی بێت، نەک بژاردەیەکی سیاسی بۆ پاراستنی ئاسایشی ژاپۆن، بەڵکو پێویستە بۆ پاراستنی سیستمی نێودەوڵەتی بەگشتی بێت. سودوەرگرتنی ئازادانەی ئەمریکا لە بنکە سەربازییەکانی لە ژاپۆن، وەک هەلێکی پێویست لێی دەڕوانرێت.

لەگەڵ ئـەوەدا رایگشتی ژاپۆن ئەوانەی لایەنگری تێڕوانینی کانت-یین، تێڕوانینی جیاوازیان بۆ هاوپەیمانی سەربازی نێوان ژاپۆن و ئەمریکا و سودوەرگرتن لە بنکە سەربازییەکانی ئەمریکا لە ژاپۆن هەیە. لەمڕووەوە هۆکاری سەرەکی ناڕێکخراوی نێودەوڵەتی نابێت بەشێوازی سەربازی چارەسەربکرێت، بەڵکو پێویستە شێوازی مەدەنی و سیاسی لەبەرچاوبگیرێت. بەپێی ئەم تێڕوانینە بە تایبەتی دوای کۆتاییهاتنی شەڕی سارد، هاوپەیمانی لەگەڵ ئەمریکا و بوونی بنکە سەربازییەکانی، نەک بۆتە هۆی لاوازی ژاپۆن بۆ گرتنەبەری دیبلۆماسی یاساییانەی کانتی، بەڵکو هۆکاری ناسەقامگیری نێودەوڵەتی بووە.

عەقڵییەتی شەڕی سارد و جیهانبینی هۆبزی لەلایەن نوخبە سیاسییەکانی ژاپۆنەوە، دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە پێیانوایە ئەمریکا ئاسایشی وڵاتەکەیان دەپارێزێت و رێگری لە هەڕەشە ناوکییەکانی چین و کۆریای باکور دەکات. بێجگە لەوە بە هۆی ئەزمونی بەکارهێنانی چەکی ناوکی لەلایەن ئەمریکاوە لە هێرۆشیما و ناکازاکی ساڵی 1945 و روداوی (ئەژدیهای شاد Happy Dragon)، کە کەشتییەکی ماسیگرتنی ژاپۆن بە هۆی تاقیکردنەوەی بۆمبی هایدرۆجینی لەلایەن ئەمریکاوە لە ئۆقیانوسی ئارام بەر تیشکی بۆمبەکە کەوت، هەستی دژە ناوکی لەناو هاووڵاتیانی ژاپۆن بەهێزکردوە.

نوخبە سیاسییەکان بە قورسی دەتوانن ئەم هەستی دژە ناوکییە لەبەرچاو نەگرن، بە شێوەیەک لە کۆتاییەکانی دەیەی 1960دا بەڵێنی سیاسەتێکی نیشتیمانی نـاسراو بە (سێ بنەمای بێناوکی Three Non-Nuclear Principles) ڕاگەیاند: ڕێگرییان لە هێشتنەوە و بەرهەمهێنان و چوونە نـاوەوەی چەکی ناوکییان ڕاگەیاند. بۆ پڕکردنەوەی کەلێنی نێوان پشتبەستن بە پاراستن دژی هەڕەشەی ناوکی لەلایەن ئەمریکاوە و ئەو سیاسەتەی کە ڕێگری لە چوونە ناوەوەی چەکی ناوکی بۆ ناو ژاپۆن دەکات، ڕێککەوتنی نهێنی لە نێوان ئەمریکا و نوخبە سیاسییەکانی ژاپۆن واژۆکـرا. دواتر ساڵی 2009 کە ئەم ڕێککەوتنە بۆ هاووڵاتیان ئاشکرا بوو، دەوڵەتی نوێی پارتی دیموکرات لێکۆڵینەوەیەکی تەواوی لەمبارەیەوە دەستپێکرد.

بابەتە جیهانییە گرنگەکانی وەک گۆڕانی کەشوهەوا و هەژاری و برسێتی دەرەنجامی هاوبەشیان هەیە: سەرجەمی ئەوانە هەڕەشە لە دۆخی مرۆڤایەتی، واتا بەهای بنەڕەتی جیهان دەکەن. جیهانبینی هۆبزی بە میحوەری هێز، لە بنەڕەتدا بەرامبەر ئەم بەهایە بێلایەنانەیە و دژی ئەوانە. لەمڕۆوە کاپیتاڵیزمی بازاڕ پێویستە بە دەربڕێکی ئابوری لە فەلسەفەی هۆبز بزانرێت. لە دەیەی 1980وە نوخبە سیاسییەکانی ژاپۆن لەگەڵ هاوتا ڕۆژئاواییەکانیان بە سەرۆکایەتی ئەمریکا ئەو جۆرە سیاسەتە سیاسی و ئابورییانەیان گرتۆتەبەر، کە دەرەنجامی مەترسیداری لەسەر گۆڕانی کەشوهەوا هەبووە و ستانداردەکانی ژیانی خستۆتە مەترسییەوە. بێ دەستوەردانی دەرەکی ئەم دەرەنجامە نەرێنییانە کۆنترۆڵناکرێن و ناسەقامگیری نێودەوڵەتی زیاتر دەبێت.

ڕایگشتی ژاپۆن بەشێویەکی زۆر بەرامبەر ئەم دۆخە هەستیاربووە

و مەیلیان بۆ هاوکاری نێودەوڵەتی بۆ وەستاندنی ئەم رەوەندە روی لە کەمی کردوە. بنەمای رێنوێنیکاری رایگشتی، پێشەکی دەستوری ژاپۆن بووە و هاندانی نوخبە سیاسییەکانی دەسەڵاتی ژاپۆن بۆ تیشکخستنەسەر ژینگەی نێودەوڵەتی و بابەتە مرۆییەکان دەتوانێت نیشانەیەکی جێ ئومێدی ئەم رەوەندە بێت. دوا نمونە لەمبارەیەوە رێککەوتنی سیاسی (یوکیۆ هاتۆمایا Yukio Hatomaya) لەبارەی گۆڕانکارییەکانی کەشوهەواوەیە.

لە دیدی نوخبە سیاسییەکانی خاوەن مەیلی هۆبزی، لەوانە رابەرانی پارتی دیموکراتی دەسەڵاتدار، پرسیاری ئـەوەی، کە ئایا سیستمی نێودەوڵەتی پێویستە دادپەروەر بێت یان نەخێر، لە بنچینەدا گرنگ نییە. بۆ ئەوان ئەمریکا گرنگە و هەرچی بیڵێت پەسەندیدەکەن. ئەوان ئامادەن بەهای پاراستن و بەهێزکردنی هاوپەیمانی سەربازی دوو لایەنەی نێوان خۆیان و ئەمریکا، بدەن. لە بابەتە پەیوەندیدارەکان بە جیهان و مرۆڤدۆستییەوە، ئەوان تەنیا لەژێر فشاری بەهێزی ئەمریکادان و ملیان کەچکردوە.

لە بەرامبەردا رایگشتی بەپێی رێنمایی دەستور، کە ئاشتی و خۆشگوزەرانی ناوخۆ بە ئاشتی و خۆشگوزەرانی جیهانەوە گرێدەدات، جەخت لە رۆڵی مەدەنیانەی وڵاتەکەیان بۆ چارەسەری کێشەکانی جیهان دەکەنەوە. ئومێد هەیە رۆژێک ئەو هاووڵاتیانەی ژاپۆن، کە ئەم بۆچوونانەیان هەیە، بۆ رای زۆرینە بگۆڕێن و بەشێوەیەکی بنەڕەتی بیر و رەفتاری وڵاتەکیان بگۆڕن و جارێک بۆ هەمیشە لە خۆبەدەستەوەدانی تەواو بەرامبەر ئەم مۆدێلە ژاپۆنییە لە واقیعەت رزگاریان بێت.

ئەفریقیای باشور

سیفاماندلا زۆندی (Siphamandla Zondi)

(بەڕێوەبەری جێبەجێکاری دامەزراوەی گفتوگۆی جیهانی)

تێڕوانینی ئەفریقیای باشور بەرامبەر پەیوەندی نێودەوڵەتی و سیاسەتی دەرەوە، دەریدەخات بۆ دروستکردنی جیهانێکی باشتر دەتوانرێت سیستمی نێودەوڵەتی دوبارە فۆڕمی پێببەخشرێتەوە. لە ساڵی 1910وە کاتێک یەکێتی ئەفریقیای باشور بوونی خۆی راگەیاند، نیشانەی زۆری متمانە بوونی بەهێزی ئەفریقیای باشوری بە سیستمی نێودەوڵەتی وەک دەرمانی دەسەڵاتداری هەڵە، لە هـەردوو ئاستی ناوخۆیی و نێودەوڵەتیدا دەبینرێت، بە تایبەتی بە هۆی ئەوەی نوخبە سیاسییەکانی ئەفریقیای باشور پێیانوایە دەتوانرێت سیستمی نێودەوڵەتی چاکسازی تێدابکرێت. هەرچۆنێک بێت باوەڕ بە رۆڵی ئەرێنی سیستمی نێودەوڵەتی بەرهەمی هاوژیانی تێزەکانی نیولیبراڵ و نیوریالیستی پەیوەندی نێودەوڵەتی ناو نوخبە سیاسییەکانی ئەفریقیای باشورە.

• **تێڕوانینی هەڵبژێردراو لە سیستمی نێودەوڵەتیدا**

ئەم هاوژیانییەی بـاوەڕ بە سیستمی نێودەوڵەتی و بەڵێن بە سیستمێکی جیهانی نوێ، تا ڕێژەیەکی زۆر لە ژێر کاریگەری ئایدیۆلۆژیای هەڵبژێردراوی پارتی دەسەڵاتداری ئێستا لە ئەفریقیادایە (کۆنگرەی نیشتیمانی ئەفریقیا). ئەم پارتە کۆنترین جوڵانەوەی ئازادیخوازی لە ئەفریقیایە، کە لە هەوڵی نوخبەکانی ئەفریقیاوە بە مەبەستی داڕشتنی بەرنامەیەک بۆ دۆخێکی سیاسی و نوێی ئەفریقیای باشورەوە سەرچاوەیگرتوە. ڕابەرانی کۆنگرەی نیشتیمانی ئەفریقیا –لە نوخبە خوێندەوارەکانی ئەفریقیا، لە لیژنەکانی بانگخوازە ئەفریقیاییەکان بە تایبەتی مامۆستا و قەشە و یاساناسەکان پێکدێت– لەسەرەتاوە هەوڵی خۆیان بە بەها جیهانییە نەتەوەییەکانی یەکسانی و ئازادییەوە گرێدا. لە هەمانکاتدا کاتێک هەوڵە نیشتیمانییەکان شکستیانخوارد، ئەوان پەنایانبردەبەر کارەکتەرە سەرەکییەکانی وەک بەریتانیا و کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی. لە ڕاستیدا ڕابەرانی کۆنگرەی نیشتیمانی ئەفریقیا دەیانویست لە سەرەتاکانی دەیەی 1920دا ڕاگەیەنراوێک لەبارەی مافەکانی مرۆڤ پێشکەشبکەن، ڕاگەیەنراوێک کە یەکێتی نیشتیمانی بە یەکێتی جیهانییەوە گرێدەدات.

بە دڵنیاییەوە بە سەرنجدانە پێگەی کۆنگرەی نیشتیمانی ئەفریقیا لە ئێستادا وەک پارتی دەسەڵاتدار، بە بەراورد لەگەڵ بزوتنەوەی جەماوەری نەیار لە سەردەمی (ئاپارتاید)دا، ئەم پارتە لە دەیەکانی ڕابـــردودا لە بەرنامەیەکی نەتەوەیی لیبراڵی ئەفریقیاییەوە بۆ ڕێکخراوێکی دوژمنکار و ڕادیکاڵ، بە تایبەتی دوای هاوپەیمانێتی لەگەڵ پارتی کۆمۆنیستی ئەفریقیای باشور لە دەیەی 1940دا گۆڕاوە و گەشەیکردوە. ئەم گۆڕانە ئاوێتەیەکی لە فەلسەفەی سیاسی

پلۆرالیستی بە پێکهاتەیەک لە تیۆرییەکانی پارێزگاران و لیبراڵەکان بەخشیوە. لەگەڵ ئەوەدا هەنگاونانی بەرەو لیبرالیزمی پێشڕەو هێشتا بە دەست لێنەدراوی ماوەتەوە.

کۆنگرەی نیشتیمانی ئەفریقیا ساڵی 1961 رابەرایەتی بەرەنگاری دژی ئاپارتایدی لە گۆڕەپانی جیهانیدا لە ئەستۆ بوو، لەو کاتەدا چالاکی سەربازی و نهێنی ئەنجامدەدا. ئەم کارە کاردانەوەیەک بوو بەرامبەر پاراستنی سوننەتی نێودەوڵەتی لە کۆنگرەی نیشتیمانی ئەفریقیا، کە بنەماکەی لەسەر باوەڕ بە سودمەندی سیستمی نێودەوڵەتی هەبوو. ئەو رێککەوتنە لە نێوان هێزەکانی نەیاری ئاپارتاید هەبوو، کە کاتی ئەوە هاتوە کۆمەڵگە و دامـەزراوە نێودەوڵەتییەکان بە مەبەستی خستنە پەراوێز و فشارخستنە سەر دەوڵەتی ئاپارتاید و خۆبەدەستەوەدانی بۆ گفتوگۆکان لەگەڵ ئازادیخوازان، بەکاربێنن. ئەوان بە پێچەوانەی ریالیستەکانەوە سیستمی نێودەوڵەتییان لە دۆخێکی ئانارشیزمدا نەبینیوە و بەپێچەوانەی تێڕوانینی کانتی بە دادپەروەرانەش نایبینن. لە بەرامبەردا ئەوان ئەمجۆرە سیستمە وا دەبینن، کە دەتوانێت وڵاتانی زیانلێکەوتو و لاواز بپارێزێت، هەروەها دەتوانێت بەرەو سیستمێکی دیموکراتی تر و دادپەروەرانەتر بڕوات. لە ئەمڕۆشدا سیستمی نێودەوڵەتی بە سوپەرێک بەرامبەر سودی خراپ لە لایەنە بێهێزەکان لەلایەن لایەنە بەهێزەکان، یان بێدەسەڵاتەکان لە ئاستی دەوڵەت-نەتەوەکاندا، ببینن.

ئەم هەڵوێستە ئایدیۆلۆژییەی هەڵبژاردن لە بواری سیستمی نێودەوڵەتیدا، باس لە بەڵێنی کۆنگرەی نیشتیمانی ئەفریقیا بە سیستمێکی نوێی جیهانی دەکات، واتا چاکسازی لە پێکهاتەکانی دەسەڵات، کە بنەمای دامەزراوەکانی ئێستای دەسەڵاتی جیهانن. ئەم

کارە بەردەوام لەلایەن زۆرینەوە وەک گۆڕەپانی خواستی نەتەوەیی، کیشوەری بۆ ئازادی بینراوە و بە جۆرێک لە دروشمی (ئەفریقیای باشوری باشتر، ئەفریقیای باشتر و جیهانی باشتر)دا دەردەکەوێت. ئەم ئایدیا ریالیستییەنوێیە بۆ چاکسازی لەگەڵ باوەڕی لیبراڵی بە دامەزراوە نێودەوڵەتییەکان، بەها و یاسا جیهانییەکاندایە. خواستی رادیکاڵ بۆ بە دیموکراسیکردنی سیستمی نێودەوڵەتی لە راستییەکانی دوای شەڕی جیهانیی دووەمەوە سەرچاوەدەگرێت، کە نیشانەکەی بە ئەندامبوونی زیاتری وڵاتانی باشورە. هەروەها نوخبە سیاسییەکان پابەندن بە دروستکردنی پەیوەندی لە نێوان باکور و باشور، لە رێگەی کۆدەنگی و هاوکارییەوە.

ئـەم تێڕوانینە بۆ سیستمی نێودەوڵەتی وەک سیستمێکی متمانەپێکراو، بەڵام پێویستی بە چاکسازی زیاتر، لەناو رایگشتی ئەفریقیای باشوردا بـڵاوە. بە روانین لە ئەنجامی هەڵبژاردن و راپرسییە ئەنجامدراوەکان لە دەیەی رابردودا، پێکهاتەیەک لە تێڕوانینە ئایدیۆلۆژییەکان بەرامبەر سەرجەم بابەتەکانی سیاسەتی گشتی، لەوانە پەیوەندی نێودەوڵەتی نیشاندەدات. باوەڕی بەهێز بە گەشەی سیستمێکی نمونەیی بە گۆڕانی بنەڕەتی، کە پەیوەندیدارە بە دژایەتی ئیستیعمار لە دەیەی 1960 و کۆتایی شەڕی سارد لە کۆتاییەکانی دەیەی 1980دا، ئەو بابەتە پشتڕاستدەکاتەوە.

- **سێ بابەت بۆ ناسینی تێڕوانینی ئەفریقیای باشور**

سێ بابەت تێڕوانینی هەڵبژێردراو بۆ سیستمی نێودەوڵەتی لە ئەفریقیای باشور نیشاندەدات:

- یەکەم: رۆڵی کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی لە بەرەنگاربوونەوەی ئاپارتاید.

هەر دوو گروپی نوخبە سیاسییەکان و رایگشتی بیریانە، کە بە نێودەوڵەتی بوونی بەرەنگارییەکانیان بووە هۆی گۆڕانی هێواش لە هێزەکانی ئەفریقیای باشور لە بەرژەوەندی بزوتنەوەکانی لایەنگری دیموکراسی، بە رابەرایەتی کۆنگرەی نیشتیمانی ئەفریقیا. ئەم سەردەمە لە مێژوی ئەفریقیای باشوردا وەک دەستکەوتی سەرکەوتنی فرەلایەن، هاوپەیمانی غەیرە دەوڵەتی و دیبلۆماسی گشتی لە بەرامبەر هاوپەیمانێتی هەندێک لەگەڵ رژێمی ئاپارتاید ناودەبرێت. وەگەڕنەخستنی سەرمایە لەلایەن کۆمپانیا گرنگە فرە رەگەزەکان لە ئەفریقیای باشور و پچڕاندنی پەیوەندییان لەگەڵیدا لە دەیەکانی 1970 و 1980 بەڵگەن لەسەر خستنەڕوی برەودان بە جیهانی نەتەوەیی مافەکانی مرۆڤ، دیموکراسی، یەکسانی و دەسەڵاتداری باش لە کۆمەڵگەی نێودەوڵەتیدا.

- دووەم: گەشەی دیموکراتی لە ئەفریقیا

گەشەی دیموکراتی لە ئەفریقیا لەلایەن نوخبە سیاسییەکانی ئەفریقیای باشورەوە، بۆ فۆڕم بەخشین بە سیستمی نێودەوڵەتی وەک ئامڕازێکی کارا بە مەبەستی دروستکردنی جیهانێکی دیموکراتتر و یەکسانتر سودی لێوەردەگیرێت. پێشبینیدەکەن، کە سیستمی نێودەوڵەتی لە سەدەی بیست و یەکدا دەگۆڕێت و ئەفریقیای باشور و ئەفریقیای نوێ نمونەیەک دەبن بۆ ئەم گەشەیە بەرەو جیهانێکی نوێ. سیاسەتمەداران –هەرچەندە کەمن– باوەڕیان بەم پێشکەوتنە بەرەو سیستمێکی نوێی جیهانی هەیە. ئەمە ئیلهامبەخشی ئایدیای رێنیسانسی ئەفریقیا بووە، کە بە واتای زیندوکردنەوەی متمانە و باوەڕ بە خۆبوون لەلایەک، سەقامگیری سیاسی و بە دیموکراتی بوون بۆ ئامادەکردنی ئەفریقیا بۆ بەشداری بەسود لە سیستمێکی جیهانی دیموکراتیدا لەلایەکەی ترەوە دەبێت.

- سێیەم: هێز و کاریگەری رو لە زۆربوونی دیموکراتییە تازە دەرکەوتوکانی وەک بەڕازیل، هندستان و ئەفریقیای باشور لە ناو وڵاتە بەهێزە تازە دەرکەوتوەکاندا

ئەمەش بۆتە هۆی بـاوەڕی نوخبە سیاسییەکانی ئەفریقیای باشور بەسیستمی نێودەوڵەتی و خۆشحاڵی بەرامبەر گۆڕینی. ئەوان رەزامەندبوون لەسەر ئەوەی، کە دەرکەوتنی هیزە تازە دەرکەوتوەکان بە رێژەیەک پەیوەندی بە نەرمبوونی سیستمی نێودەوڵەتییەوە هەیە، کە رێگەی گونجانی لەگەڵ هەردوو سیستمی تاکجەمسەری و فرەجەمسەری لە دەیەی 1990 داوە. ئەم کارەکتەرە گرنگە نوێیانە لە سیستمی نێودەوڵەتیدا، توانای پێکهێنانی هاوپەیمانێتییان لەسەر بنەمای کێشەیەک لە چوارچێوەی دامەزراوە فرە لایەنەکان هەیە، بۆ دروستکردنی هاوسەنگی بەرامبەر چەند وڵاتێک کە دەستیان بەسەر جیهاندا گرتوە. باوەڕیانوایە، کە ناهاوسەنگی هێز، بە لەبەرچاوگرتنی هێزی ئابوری و سیاسی، جوڵێنەرێکە بۆ چاکسازی لە دامـەزراوە جیهانییەکاندا.

- **ئەفریقیای باشور: وڵاتێکی یاسایی؟**

لەناوبردنی ناوەندی ناوکی ئەفریقیای باشور لە سەروبەندی بە دیموکراتیبوونی ئەم وڵاتەدا، کە زیاتر جێی نیگەرانی سپیپێستەکانە، نەک پێشبینییە ستراتیژییەکانی دەوڵەتی رەشپێستی دوای ساڵی 1994 بوو، ئەم وڵاتەی وەک کارەکتەرێکی نمونەیی بۆ دروستکردنی جیهانێکی بەدەر لە چەکی ناوکی نیشاندا. ئەم کارە دەسەڵاتێکی ئەخلاقی بەخشییە ئەفریقیای باشور، کە خۆی بخاتە پێگەی گرێدانی

بلۆکە جیاوازەکانی هێزەوە لە ماوەی گفتوگۆکاندا بۆ ڕێککەوتن لەسەر ڕێگری لە گەشەپێدانی (چەکە ناوکییەکان) و ناوبژیوانی نێوان دوو وڵاتی خاوەن چەکی ناوکی (هندستان و پاکستان) لە ناوەڕاستی دەیەی 1990دا. لەبەرئەوە ئەفریقیای باشور بۆ دەرکەوتن وەک کارەکتەرێکی گرنگ لە بابەتە ناوکییەکاندا لەتوانای خۆی و ڕۆڵی (نێلسۆن ماندێلا) سودی وەرگرت، ئەو کولتورەی ئەم وڵاتە هەوڵی بۆ دەدا، ساڵی 2009 بە هۆیەوە پۆستی ئەمینداری گشتی ئاژانسی نێودەوڵەتی بۆ وزەی ئەتۆمی وەرگرت.

بەشداری بەرفراوانی ئەفریقیای باشور لە ڕێگەچارە دیبلۆماسییەکان و دۆزینەوەی ڕێگەچارەی ئاشتییانە لە ناوچە جیاجیاکانی جیهان لەژێر کاریگەری ئەرکی ئەخلاقی بۆ دوبارە نمایشکردنەوەی (موعجیزە)ی خۆیان لە تێپەڕین بەرەو دیموکراتی لە بەشەکانی تری ئەفریقیا بووە. لەبەرئەوە ئەم وڵاتە لە (بروندی، کۆتدیڤوار، ئیرلەندای باکور) فۆرمۆلێکی بۆ چارەسەری ناکۆکییەکان پێشکەشکردوە، کە کاردانەوەیە بەرامبەر سەرکەوتن و تێپەڕین لە ئاپارتاید. لە ئەنجامدانی ئەم کارەدا بۆ دوبارە داڕشتنەوەی پێکهاتەی مافەکانی مرۆڤی نەتەوە یەکگرتوەکان، بووە هۆی دروستبوونی (ئەنجومەنی مافی مرۆڤ Human Rights Council)، ئەمەش لە چوارچێوەی نیشاندانی ئەفریقیای باشور وەک پاڵەوانی مافەکانی مرۆڤ لە سەردەمێکدا، کە (شەڕی دژە تیرۆریزم) بە بەراورد لەگەڵ بابەتە ئاسایشی و لەبەرچاوگرتنی بەرژەوەندییە تایبەتییەکان، بۆتە هۆی بێئاگایی لەم بابەتانە.

• **دەرەنجام**

گرفتی ئەفریقیای باشور ئەوەیە، کە سیاسەتی هێز و ئاڵۆزی لە سیستمی نێودەوڵەتیدا زیاتر لەوەی چاوەڕواندەکرێت، باوە. لەبەر ئەو دۆخە، وڵات بەرەو ئاڕاستەیەکی نادیار لە هەوڵە جیهانییەکاندا دەبات، کە هەرچۆنێک بێت توانای کارکردن لە پێگەی وڵاتێکی جیهانی و پردی پەیوەندی نێوان وڵاتان لاوازدەکات.

گرفتێکی تر گەشەی فشارە ناوخۆییەکان لەسەر دەوڵــەت، بۆ بـەدواداچـوونـی زیاتری بەرژەوەندییە نیشتیمانییەکان لە کاروباری نێودەوڵەتیدایە. ئەمە دەربڕی ئەوەیە، کە تێڕوانینی هاووڵاتیان بەرامبەر پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان لە گۆڕاندایە، ئەگەر نەڵێین بەرەو رەشبینی، ئەوا دەتوانین بڵێین گەشبینی هەستیارانەیە، کە دەتوانێت وردەوردە ئەفریقیای باشور بۆ دەوڵەتێکی ریالیستی لە رەفتاری نێودەوڵەتیدا ببات.

لە کۆتاییدا لەوانەیە ژمارەیەک هۆکار، هەوڵەکانی ئەفریقیای باشور بۆ دامەزراندنی سیستمێکی دەسەڵاتداری جیهانی -لەوانە سەرکەوتنی راستەقینەی واقیعی لە گفتوگۆ فرە لایەنەکاندا لەبارەی گۆڕانکاری کەشوهەوا و بازرگانی فرە لایەن، تیشکخستنەسەر بەرنامەی گەشەپێدانی جیهانی، کە نمونەکەی (ئامانجی گەشەپێدانی هەزارەیە Millennium Development goals)، گرنگی گروپی G20 و بەرزبوونەوەی ئاستی کارایی هێزە تازە دەرکەوتوەکان- بەهێز بکەن.

سیستمێکی نوێی جیهانی، کە مژدەهێنەری بەشداری سیاسی باشتر بۆ ئەفریقیا و توانای ئەفریقیای باشور بۆ بەرگری و بەرەوپێشبردنی بەرژەوەندییە گشتییەکانی ئەم کیشوەرە دەبێت، ئەمە بە واتای ئەوەیە، کە کیشوەری ئەفریقیا لە نەبوونی بژاردەیەکی تردا، بەرپرسیارێتی رابەرایەتی مامەڵەی خۆی لەگەڵ جیهان لە داهاتودا، بەسەر ئەفریقیای باشوردا دەسەپێنێت.

ئیسپانیا

جۆردی ڤاکوێر (Jordi Vaquer)

بەڕێوەبەری ناوەندی نێودەوڵەتی بەرشەلۆنە

سالّی 1985 چەند هەفتەیەک پێش بوونە ئەندامی ئیسپانیا لە (کۆمەڵگە ئەوروپاییەکان European Communities) لە یەکێک لە بەرنامە گرنگە تەلەفزیۆنییەکاندا لە ئیسپانیا رستەیەک وترا، کە سەرنجی هەموانی بۆ لای خۆی راکێشا: «لە کۆتاییدا ئێمە ئەوروپیین!» لە کۆتاییدا ئیسپانیا توانی لە پەراوێزخراوی نێودەوڵەتی دروستکراو بێتەدەرەوە، کە لە سالّی 1945وە لەلایەن رژێمی دیکتاتۆری (فرانچسو فرانکۆ)، کاتێک ئیسپانیا لە نەتەوە یەکگرتوەکان و سیستمی تازە دەرکەوتو لە ئەوروپای رۆژئاوا دورخرایەوە. لەگەڵ ئەوەدا لەم کاتەدا (دوای مردنی دیکتاتۆر) ئیسپانیاییەکان سیستمی نوێی نێودەوڵەتی دوای جەنگی دووەمی جیهانییان بە خۆشحاڵییەوە پەسەندکرد و لەو سەردەمە بە دواوە، رایگشتی ئەم وڵاتە تا رێژەیەکی زۆر ئاشتیخوازبووە

و بەرامبەر ئایدیای سەروەری یاسا لە پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکاندا، تێڕوانینێکی ئەرێنییان هەبووە.

رایگشتی ئیسپانیا بەرامبەر بابەتە نێودەوڵەتییەکان، دەتوانرێت بە سەرنجدان لە لێکۆڵینەوەکانی دوو سەرچاوەی نیشتیمانی گرنگ لەم وڵاتەدا تێبگەین: راپرسی (ناوندی لێکۆڵینەوەکانی کۆمەڵناسی Centro de Investigaciones Sociologicas) هەروەها راپرسی (بارۆمەتری دامـەزراوەی شانشینی ئێلکانۆ Barometro del Real Instituto Elcano).

هەرچۆنێک بێت لەبارەی بۆچوونی نوخبەکانەوە، بەشێوەیەکی رێکخراو راپرسی تایبەت ئەنجام نادرێت. هەروەها ئیسپانیا لە ژمارەیەک راپرسی نێودەوڵەتیدا گرنگی پێدراوە و دەرەنجامی گرنگییان هەبووە. ئەم راپرسییە نێودەوڵەتییانە، کە بەردەوام ئیسپانیا دەخەنە ناو لیستی ئەو وڵاتانەوە، کە لێکۆڵینەوەیان لەبارەوە دەکرێت، بریتین لە (یۆرۆ بارۆمەتر Eurobarometer)ی کۆمسیۆنی ئەوروپایی، (راپرسی تێڕوانینی جیهانی پیو Pew Global Attuitudes Surveys) و (رەوەندەکانی بان ئەتلەنتیک Transatlantic Trends). بێجگە لەوە لە راپرسییەکانی هەردوو ناوەندە ئیسپانیاییە ناوبراوەکەدا، بـەراوردکـراوە لەگەڵ راپرسییە نێودەوڵەتییەکانی وەک (لاتینۆ بارۆمەترۆ Latinobarometro)، لە ئەنجامدا زانیاری زۆر بۆ بەراوردی نێوان رایگشتی ئیسپانیا و وڵاتانی تر، بەتایبەتی وڵاتانی ئەوروپا لەبەردەستدایە. ئەم وێنەیە نیشانیدەدات، کە رەوەندە گشتییەکانی رایگشتی ئەوروپایی لەبارەی کاروباری نێودەوڵەتییەوە، رایگشتی ئیسپانیا تایبەتمەندی تایبەتی خۆی هەیە.

بەرێژەیەکی زۆر ئیسپانیاییەکان خۆیان وەک لایەنگری مافە

نێودەوڵەتییەکان و ڕێگەچارە فرە لایەنەکان بەرامبەر هەژمون (بەتایبەتی هەژمونی ئەمریکا) و بینینی ڕۆڵی بەهێزتری کۆمەڵگە ئەوروپاییەکان، دەناسێنن. لەگەڵ ئەوەدا مەیلی ئیسپانیاییەکان بۆ ڕێگە چارە فرە لایەنەکان لە سنوری بەکارهێنانی هێزی سەربازیدا دەوەستێت: بە نزیکەیی لە سەرجەم بابەتەکاندا، ئەوان مەیلی زۆریان بۆ سودوەرگرتن لە هێزی سەربازی، بە بەشداری وڵاتەکەیان یان بێ بەشداری وڵاتەکەیان نیشان نەداوە (66% هاووڵاتیان لە بەرامبەر 42% هاووڵاتیان لە ئەوروپای ڕۆژئاوا و 10% لە ئەمریکا).

دوای هاتنە سەر حوکمی (بـوش) کاتێک دژایەتی ئەمریکا بۆ یەکەمجار گەیشتە ئاستی وڵاتانی تری ئەوروپایی لە دژایەتی ئەمریکادا و دوای هەڵبژاردنی ئۆباما ڕەوەندەکە پێچەوانە بووەوە، ئیسپانیاییەکان لە پشتیوانیکردن لە ئەمریکا لە ئاستی مامناوەندی هاووڵاتیانی ئەوروپای ڕۆژئاوا نزیککەوتنەوە. لەم زەمینە نوێیەدا ڕونە، کە دژایەتی ئەوان بۆ کاری تاکلایەنە و پەسەندکردنی ئەو ڕێگەچارانەی لەگەڵ بنەما نێودەوڵەتییەکان دەگونجێن و بە پێی ڕێنمایی دامەزراوە نێودەوڵەتییەکان بەرهەمی سادەی هەستی دژە ئەمریکایی نییە. لە ڕاستیدا هۆکاری ئەم هەڵوێستە سەرچاوەی قوڵی هەیە و دەرخەری ئەوەیە، کە بەشێک لە تێگەیشتنی گشتی ئیسپانیاییەکان بۆ چۆنێتی کارکردنی سیستمی نێودەوڵەتییە. ئەم تێڕوانینە ئاشتیخوازانە و بنچینەییە بۆ پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان، دەتوانرێت پەیوەندیدار بە سێ پرۆسەی گرنگی کاریگەر لەسەر پێگەی نێودەوڵەتی ئەم وڵاتە دابنرێت: پەراویزخران، یەکگرتویی و بە سیاسی بوون.

پەراوێزخران لەلایەن لایەنە سەرکەوتوەکان لە جەنگی دووەمی جیهانیدا، پێگەی ئیسپانیای تا ئاستێک دابەزاند و ئیسپانیای بۆ ماوەی

چوار دەیە لە بەشداری لە سیستمی نێودەوڵەتی و بە نزیکەیی لە وەرچەرخانە سیاسییەکان بێبەشکرد.

بڕیاری 39 (1) کۆمەڵەی گشتی ڕێکخراوی نەتەوەیەکگرتوەکان لە ڕێککەوتی (1946/12/12) ڕەزامەندی لەسەر پەروێزخستنی ئیسپانیا بوو، کە دوای 40 ساڵ لابرا. دوای ئەوە ئیرادە بۆ تێکشکاندنی ئەم پەراوێزخستنە و بەشداری لە سیستمی نێودەوڵەتی نوێ بۆ بەشێکی گرنگ لە هەر جۆرێک بەرنامە بۆ بە دیموکراتیبوون لە ئیسپانیا گۆڕا. لە ئەنجامدا پێدەچێت لە دیدی زۆرێک لە ئیسپانیاییەکانەوە، پەسەندکردنی مافە نێودەوڵەتییەکان و بەشداری لە دامـەزراوە نێودەوڵەتییەکان و یارمەتیدان بۆ چارەسەری کێشە جیهانییەکان، دەرەنجامی سروشتی دیموکراتی نوێی وڵاتەکەیان دەبێت. یەکگرتویی دواتـری ئیسپانیاییەکان لەم سیستمە نێودەوڵەتییەدا، ڕێگەی لە ڕەشبینی هاووڵاتیانی ئیسپانیا بەرامبەر میکانیزمە نێودەوڵەتییەکان گرت، کە ببووە هۆی کەمبوونەوەی متمانەی وڵاتانی تر لە ماوەی سێ دەیەدا.

هەرچەندە ژمارەیەک گۆڕانکاری، کە تێیاندا ماف و دامەزراوە نێودەوڵەتییەکان بۆ دورکەوتنەوە لە توندوتیژی بـەرفـراوان و کۆمەڵکوژییەکانی وەک (کەمبۆدیا) یان (ڕوەندا) دەسەڵاتییان نەبوو، بۆ چەند بەشێک لە ڕایگشتی ئیسپانیا نادیار و نەناسراوە، بەڵام ئەو گۆڕانکارییانەی تێیاندا بڕیارەکانی نەتەوەیەکگرتوەکان لە مەترسیدان، بە تایبەتی لە بیابانی ڕۆژئاوا و فەلەستین، لە سیاسەتی دەرەوەی ئیسپانیادا گرنگی زۆریـان پێدەدرێت. ئەمە ڕونکردنەوەیەکە بۆ ئەوەی، بۆچی ئیسپانیاییەکان زیاتر دیدێکی سوننەتی و تا ڕێژەیەک جێگیریان بۆ مافە نێودەوڵەتییەکان هەیە و بۆچی چەمکەکانی وەک

هەڵگرتنی بەرپرسیارێتی، بێجگە لەو بابەتانەی لەلایەن میکانیزمەکانی نەتەوەیەکگرتوەکانەوە پشتیوانیان لێدەکرێن، دەبنە نیشانەی پرسیار. یەکێک لە پشتڕاستکەرەوانی ئەم تێڕوانینە رەتکردنەوەی دانپێدانان بە سەربەخۆیی کۆسۆڤۆیە، کە ئیسپانیا بەهۆی پێشێلکردنی مافە نێودەوڵەتییەکانەوە دانی بەسەربەخۆییەکەدا نەنا.

دووەم روداو بۆ رونکردنەوەی تێڕوانینی ئیسپانیاییەکان لە ساڵی 1986دا بۆ پەسەندکردنی ئەم وڵاتە لە کۆمەڵگە ئەوروپاییەکان دەگەڕێتەوە، کە بوونە ئەندام لە چەند دامەزراوەیەکی نێودەوڵەتی، وەک (ئەنجومەنی ئەوروپا 1977، ناتۆ 1982 و یەکێتی ئەوروپای رۆژئاوا 1989).

مەیلی ئەوروپایی کۆمەڵگەی مەدەنی ئیسپانیا، بێجگە لە کاڵبوونەوە هێشتا بەهێزتر لە ئاستی ناوەندی وڵاتانی ئەوروپای رۆژئاوایە، هەروەها تێڕوانینی ئەوان بۆ جیهان ئەوەیە، کە پێویستە مۆدێلێکی بەرفراوانتری یەکگرتویی ئەوروپایی بێت: جیهانێکی یاسایی، بە پێی رێنمایی شێوازە ئابورییەکان، نەک سەربازی، تا رێژەیەکی زۆر سودی هەبێت بە تایبەتی بۆ ئەو وڵاتانەی پێویستییان پێیەتی و دوربێت لە کێشەی گرنگ لەبەردەم ئامانجە گشتییەکاندا. لە هەمانکاتدا رایگشتی ئیسپانیا فشاری زۆر دەخاتە سەر دەوڵەت بۆ یارمەتیدانی گەشەپێدانی وڵاتانی تر. هەرچۆنێک بێت ئەمجۆرە یەکگرتوییە کاتێک کار، داهاتی تاک و کۆمپانیاکان -نەک بودجەی دەوڵـەت- دەخاتە مەترسییەوە، بە هەمانشێوە، کە هەڵوێستی دژایەتینەکردنی دەوڵەت لەبارەی یارمەتیدانی کشتوکاڵ و ماسیگرتن لە ئاوە ئازادەکاندا نابینرێت، راست دەرناچێت. لە ساڵانی سەرەتای دیموکراتیدا چەند بەشێک لە چەپە سیاسییەکانی ئیسپانیا، یەکگرتویی

ئیسپانیایان لە دامەزراوەکانی رۆژئاوا بە دژی هەڵوێستە گشترەکان دەزانی. لەگەڵ ئەوەی راپرسی ساڵی 1986 بوونە ئەندامی ئیسپانیای لە ناتۆ پەسەندکرد، بەشداری تـەواوی ئیسپانیا لە دامــەزراوە رۆژئاواییەکان و خاوەن بەڵێنی بەرامبەر سیستمێکی یاسایی وەک دوو روی دراوێک دەبینرێن.

کۆدەنگی لەبارەی گرنگی گرێدراوی بە خێزانی ئەوروپایی و ئامانجە جیهانییەکانی سیاسەتی دەرەوەی ئیسپانیا لە بواری سیاسەتی دەرەوەی ئەم وڵاتــەدا، دوای 11 سێپتەمبەری 2001 کۆتاییهات. دەوڵەتی ئیسپانیا کە لەو کاتەدا لە ژێر دەسەڵاتی (خۆزێ ماریا ئەزنار Jose Maria Aznar)دا بوو، بڕیاری هاوپەیمانێتی لەگەڵ ئەمریکا دا، تا ئەوەی بۆ یەکێک لە پشتیوانانی سەرسەختی هێرشکردنەسەر عێراق لە ساڵی 2003دا گۆڕا. لەگەڵ ئەوەدا پشتیوانی ناوبراو دژی دوو سروشتی نێودەوڵەتی بوونی رایگشتی ئیسپانیا (ئاشتیخوازی، پەیڕەوی لە نەتەوەیەکگرتوەکان و مافە نێودەوڵەتییەکان) وەستایەوە، لە راپرسییەکاندا 92% هاووڵاتییان دژی بوون. هێرشەکان دواتر لە (مەدرید) رێککەوتی 2004/3/11، کە 200 کوژراو و سەدان برینداری لێکەوتەوە، بە هەڵوێستی ئەم وڵاتەوە بەرامبەر شەڕی عێراق گرێدرا و 64% هاووڵاتیان باوەڕیان بەو بابەتە هەبوو. بەڕێوەبردنی خراپی دوای هێرشەکان بە رێژەیەکی زۆر وەک هۆکاری سەرەکی سەرکەوتنی سۆسیالیستە ئۆپۆزسیۆنەکان لە هەڵبژاردنەکاندا لێکدرایەوە. کاتێک حکومەتی نوێ هاتە سەرحوکم، سۆسیالیستەکان رێڕەوی سیاسەتی دەرەوەی (ئەزنار)یان گۆڕی و بە کێشانەوەی خێرای هێزەکانی ئیسپانیا لە عێراق، بە توندی پشتیوانیان لە مافە نێودەوڵەتییەکان کرد. دوای لادانی پەراوێزخراوی و وەرگرتنی مۆدێلی رۆژئاوایی یەکگرتو

لەگەڵ جیهان، ئیسپانیا رۆیشتە قۆناغێکی نوێوە، کە تێگەیشتنی جیاوازی لە چۆنێتی کارایی پەیوەندی نێودەوڵەتی (تێڕوانینی هۆبزی پارتی ئەزنار) لە بەرامبەر تێڕوانینی کانتی سۆسیالیستەکان بە سەرۆکایەتی (رۆدریگێز زاپاترۆ Rodriguez Zapatro)، نیشانەی جیاوازییە بنەڕەتییەکانی پەیوەندیدار بە بابەتە نێودەوڵەتییەکان بوو. ئەم سیاسەتە لە سیاسەتی دەرەوەی ئیسپانیادا دەتوانرێت وەک رەوەندێکی ئاسایی دوای ساڵانی کۆدەنگی لەسەر بەرزەفڕییەکان بۆ بەدەستهێنانی پێگەی خۆی لەناو وڵاتانی رۆژئاوا لێکبدرێتەوە.

ئێستا بە سەرنجدانە ئەم راستییانە، ئایا دەتوانرێت رایگشتی ئیسپانیا بۆ زیادکردنی یارمەتی نەتەوەیی بۆ رێکخراوە نێودەوڵەتییەکان، کە بۆ چارەسەری کێشە جیهانییەکان هەوڵدەدەن، هانبدرێت؟ هاووڵاتیانی ئیسپانیا تا ئێستا پشتیوانیان لە دەستوەردانی سەربازی نێودەوڵەتی و رەزامەندی لەسەر رێککەوتنە جیهانییەکان (کە بەردەوام نەپارێزراون و دەتوانرێت لە لاوازی ئیسپانیا بەرامبەر پاراستنی بەڵێنەکانی خۆی لەسەر بنەمای پرۆتۆکۆلی کیۆتۆ بە مەبەستی کەمکردنەوەی گازە زیانبەخشەکان) و زیادکردنی یارمەتی بە مەبەستی گەشەپێدان کردوە. بە دڵنیاییەوە ئەمە بە واتای ئامادەییان بۆ یارمەتی زیاتر نییە، چونکە ئەمجۆرە گۆڕانە پێویستی بە پەیوەندی ئاشکرا لەگەڵ بنەما نێودەوڵەتییەکان، نەتەوە یەکگرتوەکان، ئۆرگانەکانی تر و رێککەوتنە جیهانییەکانە. هەرچۆنێک بێت لەم بوارەدا لایەنی ئەوروپایی سودمەند دەبێت، بەڵام لەم بارەدا ناتوانرێت لە پشتیوانی رایگشتی لەبارەی چالاکییە سەربازییەکان یان یارمەتییە جیهانییەکان، کە کاریگەری نەرێنیان لەسەر دۆخی پیشەیی و بەرژەوەندییە ئابورییەکان لە ناوخۆی ئیسپانیا هەبێت، دڵنیابین.

کۆتایی

برایان ئورگوهارت (Brian Urghuhart) جێگری پێشوی ئەمینداری گشتی نەتەوەیەکگرتوەکان بۆ کاروباری تایبەتی سیاسی (1971-1985)

پشتیوانانی دادپـــەروەری جیهانی، یان بەشێوەیەکی گشتی مەدەنییەتی جیهانی، ساڵی 2010 روبەڕوی وێنەیەکی نەرێنی دەبنەوە. لە زۆربەی وڵاتان، دۆخی سیاسی، کۆمەڵایەتی خراپ دەبینین و هەرچەندە پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان بەدەر لە مەترسییەکانی شەڕی ساردن، بەڵام لە زۆربەی بارەکاندا لەگەڵ ناکۆکی و رەشبینیدان. لە نەتەوە یەکگرتوەکان وەک جیهانیترین دامەزراوەی نێودەوڵەتی، نمونەی یەکگرتویی یان رابەرایەتی پێشڕەو، کە بۆ چارەسەری کێشە جیهانییەکان پێویستن، بوونیان نییە، تا هەوڵ بۆ دروستکردنی گۆڕانکاری بنچینەیی لە تێڕوانین و رەفتاری مرۆڤەکان بدرێت. هەرچەندە کاردانەوەی نێودەوڵەتی مرۆڤدۆستانە بەرامبەر روداوە

نەخوازراوەکان، تا رێژەیەک بەهێزە و پاراستنی مافەکانی مرۆڤ پشتیوانی زۆری لەجیهاندا هەیە، بەڵام چەمکی یەکسانی مرۆڤەکان، وەک لە کردار زیاتر لە وتەکاندا دەردەکەوێت.

لەگەڵ ئەوەدا دوای جەنگی دووەمی جیهانی، پێشکەوتنی زۆر بەرەو دروستکردنی جیهانێکی یەکسانتر و دادپەروەرانەتر وەدیهاتوە. جاڕنامەی جیهانی مافەکانی مـرۆڤ، دژایەتی داگیرکاری، مافە نێودەوڵەتییەکان، گرنگیدان بە ژینگە، نیگەرانی بەرامبەر زۆربوونی هـەژاری، بـرەودان بە دیموکراتی، پاراستنی ئاشتی لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی و گەشەپێدانی دامـەزراوە مەدەنییەکان لە بوارەکانی ژیاندا، لە 70 ساڵی رابردودا چاوەڕوان نەکراو بوون. ئەم دەستکەوتانە بۆ دادپەروەری و ئاگایی مەدەنی لەسەر هەردوو ئاستی نیشتیمانی و نێودەوڵەتی پێویستە. لەگەڵ ئەوەشدا تا ئەو کاتەی دانیشتوانی راستەقینەی سـەرزەوی بە قوڵی لە بەرپرسیارێتی و رێزگرتنی بەرامبەر تێنەگەن و لە خۆیاندا بەرجەستەی نەکەن و ئەم هەستە بۆ دەسەڵاتدارانی خۆیان نەگوازنەوە، لە فشاری رایگشتی بۆ جوڵان بەرەو سەردەمێکی نوێی مەدەنییەتی جیهانی بێبەش دەبین.

جێی سەرسوڕمان نییە، کە نوسەرانی وتارەکانی ئەم توێژینەوەیە زیاتر لە گرنگیدان بە رایگشتی، یان کاریگەری هاووڵاتیان، نیگەرانی سیاسەتی دەوڵەتەکان بوون. خواست بۆ دادپـەروەری، پێویستی بە ئامانجی بەرجەستە بۆ سەرکەوتنە. هەندێک کات دەتوانرێت یەکگرتویی و هاوکاری بۆ روبەڕوبوونەوەی مەترسی، یان هەڕەشە هاوبەشەکان ئامادەبکرێن، بەو مەرجەی ئەم هەڕەشانە لە کاتی خۆیدا دیاریبکرێن، بەڵام بە نەمانی مەترسی ئەم یەکگرتوییەش نامێنێت. بەدەستهێنانی سوننەتێکی جیهانی بۆ دادپەروەری و رۆحی

جەماوەری وەک ئامانجێکی باڵا بە خێرایی و بە ئاسانی بەرهەمنایەت، لەبەرئەوە تا درەنگ نەبووە پێویستە بناغەی دابڕێژرێت.

پێکهێنەرەکانی ئەم سوننەتە چییە؟ ماتۆفومی ئاسای باس لە پەسەندکردنی دۆخی مرۆڤایەتی وەک بەهای جیهانی دەکات، کە بە بڕوای من دەتوانێت خاڵێکی باشی دەستپێک بۆ پشتیوانی لە مەدەنییەت و دادپەروەری جیهانی بێت. ئەمە یەکێک لە بنەما سەرەکییەکانی (جاڕنامەی جیهانی بۆ مافەکانی مرۆڤە)، کە بەهۆی قەبارەی گەورەی کاروباری دەوڵەتی و تایبەتی لە ماوەی 60 ساڵی رابردودا، بنەمای ناوبراو لە یادکراوە. لە هەمانکاتدا پەسەندکردنی دۆخی مرۆڤایەتی بەشێوەیەکی گشتی لەلایەن فۆڕمە جیاوازەکانی وەک دەمارگیری نەتەوەیی و مەزهەبییەوە رەتکراوەیە. لەبەرئەوە یەکەم قوربانی توندوتیژی یان شەڕە. تا ئەو کاتەی دۆخی مرۆڤایەتی جیهانی نەبێت، پێشکەوتن بۆ دروستکردنی رێزی جیهانی لە مافەکانی مرۆڤ بە مەحاڵی دەمێنێتەوە و گەشەی سوننەتێکی جیهانی بۆ دادپەروەری دەوەستێنرێت.

هەرچەندە بەڵگە ناوبراوەکان، لایەنگرانی سیستمی نێودەوڵەتی بە فریودەر و سادە یان ناواقعی ناودەبەن، بەڵام دەتوانرێت بە روانین لە پێشکەوتنەکانی پێشو لە سیستمی نێودەوڵەتیدا، کە تێگەیشتن لێیان لە کاتی خۆیاندا دژوار و رودانیان بە مەحاڵ دادەنرا، تا رێژەیەک لەو رەشبینییە کەمبکاتەوە. دادپەروەری و مەدەنییەت بۆ دەوڵەتێکیش ئامانجی بەرفراوان و گـەورەی هەیە، بەڵام ئەگەر بتوانرێت بۆ بەدەستهێنانی بەجیهانیبوون و شۆڕش لە پەیوەندییە مرۆڤایەتییەکاندا شانازی بە خۆمانەوە بکەین، دادپەروەری و مەدەنییەت نابێت ئامانجی جیهانییان هەبێت. هەرچەندە لەوانەیە ئەو ئامانجە گەورانە هیچ

کاتێک نەیەنەدی، بەڵام دەتوانن لە پڕۆسەیەکی گرێدراودا، کە تێیدا رابەرەکان، مامۆستایان، رێکخراوە نێودەوڵەتییەکان، راگەیاندنەکان، هونەرمەند و رۆشنبیران دەتوانن رۆڵی خۆیان بە باشی بگێڕن، رێنمایی رەفتاری ئێمە بکەن. لەبەرئەوە سروشتی مرۆڤایەتی دەتوانرێت بەرەو ئاڕاستەی راست گەشەیان پێبدرێت و بگۆڕدرێن.

هاکان ئالتینای لە یەکەم وتـاردا پرسیاری ئەوە دەکـات، کە «بە تێگەیشتن لە نائومێدی زۆرێک لە وڵاتان بەرامبەر سیستمی نێودەوڵەتی، ئایا دوبارە دەتوانرێت داوایان لێبکرێت هەنگاوێکی راستەقینە بەرەو دروستکردنی جیهانێکی باشتر بنێن، کە هەموان بەرپرسیارێتی هاوبەشیان تێیدا هەبێت؟ وەڵامی من ئەوەیە، تەنیا لە ئەنجامی بەشداری چالاکی هاووڵاتیانی جیهان -کە بڵاوکراوەکانی نەتەوەیەکگرتوەکان لە سەرەتای بابەتاکانی خۆیدا ناویان دەبات- بۆ هاتنەدی نمونەی باڵا لە سیستمی نێودەوڵەتیدا، دەتوانرێت ئومێد بە هاتنە دی شارستانێتی مرۆڤایەتی هەبێت.

بەرهەمە چاپکراوەکانی دەزگای ئایدیا

ز	ناوی بەرهەم	نووسەر	وەرگێڕ	ساڵی چاپ
1	ئاشنابوون بە ئەفلاتوون		ڕێباز مستەفا	2014
2	ئاشنابوون بە سپینۆزا		کۆمەڵێک نووسەر	2014
3	ئاشنابوون بە کیرکەگارد		[illegible] مستەفا	2014
4	ئاشنابوون بە شۆپنهاوەر		کۆمەڵێک نووسەر	2014
5	ئاشنابوون بە کارل پۆپەر		کۆمەڵێک نووسەر	2014
6	ئاشنابوون بە هانا ئارێنت		کۆمەڵێک نووسەر	2014
7	ئاشنابوون بە سوکرات		[illegible]	2014
8	ئاشنابوون بە هۆبز		ڕێباز مستەفا	2014
9	ئاشنابوون بە [illegible]		[illegible]	2014
10	ئاشنابوون بە جۆن جاک ڕۆسۆ		کۆمەڵێک نووسەر	2014
11	ئاشنابوون بە یورگن هابرماس		مستەفا زاهیدی	2014
12	ئاشنابوون بە نیچە		کۆمەڵێک نووسەر	2014
13	ئاشنابوون بە فرۆید		کۆمەڵێک نووسەر	2014
14	ئاشنابوون بە جۆن لۆک		هیوا جەمالی	2014
15	ئاشنابوون بە [illegible]		کۆمەڵێک نووسەر	2014
16	ئاشنابوون بە فریدریک هیگڵ		کۆمەڵێک نووسەر	2014
17	ئاشنابوون بە فەیلەسوفانی فرانکفۆرت		[illegible]	2014
18	ئاشنابوون بە [illegible]		کۆمەڵێک نووسەر	2014
19	[illegible]		[illegible]	2014
20	ئاشنابوون بە کریشنا مورتی		کۆمەڵێک نووسەر	2014
21	ئاشنابوون بە [illegible]		کۆمەڵێک نووسەر	2014
22	ئاشنابوون بە سیمۆن دی بۆڤوار		کۆمەڵێک نووسەر	2014

23	ئاشنابوون بە جۆرجیا بۆلف	ئیلهامات یووسف		2014
24	ئاشنابوون بە بیرکاری هاوڕێتی	کۆمەڵێک نووسەر		2014
25	ئاشنابوون بە عێراق	کۆمەڵێک نووسەر		2014
26	مێژووی ئیسلامییەکانی کوردستان	ماجید خەلیل		2015
27	کۆچی سوور	عومەر ئیسی نیزنگ	فازڵ حسێن مەلا وەسیم	2014
28	سەروان بۆ سەرۆکانی	سەروان عەبدوڵا		2014
29	کەسێتی	سابیر عەبدوڵا کەریم		2014
30	یوتۆپیا	کۆمەڵێک نووسەر	ویلیەم ئەنجێل	2015
31	لە فەلسەفەوە بۆ کۆمەڵ	ئەنوەر حسێن شۆڕش مستەفا		2015
32	پرسیارەکانی فەلسەفەی سیاسی	ئەنوەر حسێن (بازگر)		2015
33	[illegible]	[illegible]	[illegible]	2015
34	فەلسەفە و کۆمەڵناسی	کۆمەڵێک نووسەر		2015
35	کورتەی ... [illegible]	ماجید خەلیل		2015
36	[illegible]	سەرچاوە عەبدوڵا عەلی	سابیر عەبدوڵا کەریم	2015
37	ئاشنابوون بە یۆگا	شوان محسن		2015
38	ئاشنابوون بە چیاکان	کۆمەڵێک نووسەر		2015
39	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2015
40	ئاشنابوون بە هونەر	کۆمەڵێک نووسەر		2015
41	ئاشنابوون بە جیهانی ئۆتۆمبێل 1	کۆمەڵێک نووسەر		2015

42	ئاشنابوون بە جیل دۆلۆز 2	کۆمەڵەیەک نووسەر	2015
43	ئاشنابوون بە حەنا ئارێنت	کۆمەڵەیەک نووسەر	2015
44	ئاشنابوون بە هیگڵ	کۆمەڵەیەک نووسەر	2015
45	ئاشنابوون بە سارتەر	کۆمەڵەیەک نووسەر	2015
46	ئاشنابوون بە نیچە	کۆمەڵەیەک نووسەر	2015
47	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵەیەک نووسەر	2015
48	ئاشنابوون بە سلاڤۆی ژیژەک	کۆمەڵەیەک نووسەر	2015
49	ئاشنابوون بە مارکس 1	کۆمەڵەیەک نووسەر	2015
50	ئاشنابوون بە مارکس 2	کۆمەڵەیەک نووسەر	2015
51	ئاشنابوون بە مارکس 3	کۆمەڵەیەک نووسەر	2015
52	ئاشنابوون بە مارکس 4	کۆمەڵەیەک نووسەر	2015
53	ئاشنابوون بە مارکس 5	کۆمەڵەیەک نووسەر	2015
54	ئاشنابوون بە مارکس 6	کۆمەڵەیەک نووسەر	2015
55	ئاشنابوون بە مارکس 7	کۆمەڵەیەک نووسەر	2015
56	ئاشنابوون بە مارکس 8	[illegible]	2015
57	[illegible] مارکس لە [illegible]	[illegible] / [illegible]	2015
58	[illegible]	[illegible] / [illegible]	2015
59	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵەیەک نووسەر	2015
60	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	2015
61	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵەیەک نووسەر	2015
62	ئاشنابوون بە گرامشی 1	[illegible]	2015
63	ئاشنابوون بە گرامشی 2	[illegible]	2015
64	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵەیەک نووسەر	2015
65	ئاشنابوون بە دیموکراسی	کۆمەڵەیەک نووسەر	2015
66	ئاشنابوون بە [illegible] 2	کۆمەڵەیەک نووسەر	2015

67	ئاشنابوون بە [illegible] 1	کۆمەڵێک نووسەر		2015
68	ئاشنابوون بە [illegible] 2	[illegible]		2015
69	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]		2015
70	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]		2015
71	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]		2015
72	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]		2015
73	ئاشنابوون بە جۆن ستیوارت میل 1	کۆمەڵێک نووسەر		2015
74	ئاشنابوون بە جۆن ستیوارت میل 2	کۆمەڵێک نووسەر		2015
75	ئاشنابوون بە جۆن ستیوارت میل 3	کۆمەڵێک نووسەر		2015
76	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2015
77	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2015
78	ئاشنابوون بە میکاڤێلی	کۆمەڵێک نووسەر		2015
79	مارکس کێ بوو	د. [illegible]	[illegible]	2015
80	[illegible]	د. [illegible]		[illegible]
81	[illegible]	[illegible]	[illegible]	2014
82	[illegible]	[illegible]		2014
83	ئاشنابوون بە پۆل ریکۆر	کۆمەڵێک نووسەر		2014

[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	2014
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	2014
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	2014
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible] - [illegible]	2014
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	2014
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	2014
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible] 1	[illegible]	2014
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible] 2	[illegible]	2014
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	2014
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	2014
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible] 1	[illegible]	2014
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible] 2	[illegible]	2014
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	2014
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	2014
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	2014
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	2014
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible] 1	[illegible]	2014
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible] 2	[illegible]	2014
[illegible]	[illegible]	[illegible]	2014
109	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	2014

105	[illegible]	سۆران عەلی	[illegible]
106	[illegible]	[illegible]	[illegible]
107	[illegible]	سۆران عەلی	[illegible]
108	[illegible]	[illegible]	[illegible]
109	[illegible]	[illegible]	[illegible]
110	[illegible]	[illegible]	[illegible]
111	[illegible]	[illegible]	[illegible]
112	[illegible]	[illegible]	[illegible]
113	[illegible]	[illegible]	[illegible]
114	[illegible]	[illegible]	[illegible]
115	[illegible]	[illegible]	[illegible]
116	[illegible]	[illegible]	[illegible]
117	[illegible]	[illegible]	[illegible]

2014	[illegible]	[illegible]	118
2014	[illegible]	[illegible]	119
2014	[illegible]	[illegible]	120
2014	[illegible]	[illegible]	121
2014	[illegible]	[illegible]	122
2014	[illegible]	[illegible]	123
2014	[illegible]	[illegible]	124
2014	[illegible]	[illegible]	125
2014	[illegible]	[illegible]	126
2014	[illegible]	[illegible]	127
2014	[illegible]	[illegible]	128
2014	[illegible]	[illegible]	129
2014	[illegible]	[illegible]	130
2014	[illegible]	[illegible]	131
2014	[illegible]	[illegible]	132
2014	[illegible]	[illegible]	133
2014	[illegible]	[illegible]	134
2014	[illegible]	[illegible]	135

2016	دڵشاد محەمەد - هێمن تاهیر	ژنێك لەناو سەردەستەی میلیشیاکاندا	136
2016	هاوار محەمەد	مارکس و رەخنەی سیاسەت	137
2016	یوسف محەمەد بەرزنجی	لەبڵاوکراوەکانی کۆمەڵەی رەنجدەرانی کوردستان	138
2016	دانا شوانی	فەلسەفە لەئێستادا	139
2016	دکتۆر حەمید عەزیز	تیۆری زانینی زانستییانه	140
2016	دانا شوانی	مارکس و ئازادی	141
2016	ئیسماعیل ئیسماعیل زادە	شرۆڤەی ئەفسانەی سیزیف	142
2016	ماجد خەلیل	سەلەفییەت لەکوردستانی ئێران	143
2016	سۆران عەلی	هەژموونی نەوت	144
2016	سمکۆ محەمەد	دەوڵەت	145
2016	محەمەد چیا	مێژووی ئابوری جیهان	146
2016	خەڵەف غوفوور	لەتوڵەیتوڵەوە بۆ ناوزەنگ	147
2016	محەمەد فاتح	پارت و رێکخراوە سیاسییەکان لە تورکیا	148
2016	د. لوقمان رەئوف	دەقی شیعری کوردی لەڕوانگەی سیمیۆلۆژییەوە	149
2016	وریاغەفوری	تیۆری چوارەمی سیاسەت	150
2016	رامیارمەحمود	هونەری شێوەکاری نوێ	151
2016	حەسەن بارام	جیهانگیری لە روانگەی جیاوازەوە	152
2017	بابان ئەنوەر	پاکستان، گۆڕانکارییەکان	153
2017	ماجد خەلیل	پەیوەندییەکانی ئێرانو هندستان	154

155	چین و ئێران	محەمەد چیا	2017
156	ژنان لەبەهاری عەرەبیدا	ئەرسەلان حەسەن	2017